

PULSZKY ÁGOST.

A csatasorból kidült egy harcos. Pulszky Ágost nincs többé!

Ott küzdött mindég az első sorban, a hol legsűrűbben osztogatták a csapásokat, a honnan a kevésbbé bátrak oly szívesen távol tartják magukat. Harminczéves politikai pályáján nem egyszer egyedül szállt síkra egy egész ármádia ellen s mégis mindég több csapást mért ő maga, mint a mennyi őt érte. Ki fogja őt pótolni?

Nem a harcznak közepette tűnt el az élők sorából és így még nem érezzük eléggé hiányát. Ha majd ismét küzdelmesebb időszakok fognak bekövetkezni, akkor fogjuk egész valójában megtudni, mi volt ő pártjának, mi az országnak, mi a szabadelvűségnek. Mert nézzünk körül élő politikusaink táborában. Politikus nemzet vagyunk és ez a tábor eléggé nagy. Bizonytalán találunk benne sokakat, kik magasabb állásokig jutottak el mint ő, kik nagyobb tekintélynek örvendenek és kiknek szavára talán szívesebben hallgat az ország, de Pulszky Ágostot nem találunk köztük. S nekünk úgy rémlik, hogy mindazokat a sokkal magasabb állásoknak és sokkal nagyobb tekintélynek örvendő politikusokat talán lehetne nélkülöznünk, mert ha egy kidől, tíz más kész helyükbe lépni, de az a sokkal kisebbnek látszó hely, a melyet Pulszky Ágost töltött be, árván fog maradni. Míg élt, csak sejtettük, hogy mi volt ő nekünk. Most, hogy meghalt, kezdjük érezni, — de későn.

Legyen emléke maradandó e földön s hódítsanak eszméi még halála után is. Erre a halhatatlanságra vágyódott ő, legyen ez az ő osztályrésze.

Pulszky Ágost 1846-ban született Bécsben. Legidősebb fia volt Pulszky Ferencnek, ki mint archäologus, műtörténész s politikus egyaránt világhírré tett szert és Magyarország legkiválóbb elméi közé tartozott; anyja, Walter Teréz, egy bécsi

bankár leánya volt. Pulszky Ferencz memoirejaiban a maga szeretetreméltó humorával maga beszéli el, mint keletkezett későbbi feleségével való ismeretsége. Bécsi tartózkodása alatt történt, hogy egyik barátja elvezette őt a Walter-család egyik zenei estélyére, melynek középpontját akkor a házikisasszony, Walter Teréz képezte. Pulszky Ferencz bemutattatta magát a házikisasszonynak, de semmi különös hatással egymásra nem voltak, úgy, hogy egész este egymás felé sem néztek. Pulszky megjelenése mégis sajtószzerű következtetésre adott okot. A háznak második leánya, gróf Brédáné, nem volt jelen az estélyen, hanem otthon maradt s mikor férje hazajött, megkérdezte tőle, hogy mi az újság? »Az, hogy Teréz férjhez fog menni,— volt a felelet — mert Pulszky Ferencz bemutattatta magát neki és ezekből bizonyosan házaspár válik.« »Tehát erősen udvarolt Teréznek?« — kérde Brédáné. »Sőt nem igen vették egymást észre, — felelt férje, — de tudod, Teréz bolond, Pulszky bolond, lehetetlen, hogy meg ne találják és meg ne értsék egymást«. És valóban így is történt.

Pulszky Ágost sokat örökölt apja és anyja tulajdonságaiból. Azt a bizonyos fokú exczentricitást, a mely szüleiben, ezen história szerint, már egybekelésük előtt megvolt, Pulszky Ágostban is gyakran lehetett észlelni. Egész egyénisége elütő volt az átlagemberek egyéniségétől, *sui generis* ember volt, és ez gyakran elég arra, hogy az embert bolondosnak minősítsék. De amellett Pulszky örökölte még apjának erős intellectualis képességeit és anyjának nemes idealizmusát, a mely lelkében egész sajtószagosan vegyült össze bizonyos, ismét apjától származó, cinikus vonásokkal. Hogy minden szívjósága mellett kevés volt benne a szelídség és gyöngédség, abban ismét az öreg Pulszkynak egy sajtószagos vonását ismerhetjük fel. Szóval, természetének alapvonásait Pulszky Ágost magával hozta a világra s az élet azután csak az egyiket erősebben fejlesztette ki, a másikat pedig talán inkább elnyomta vagy háttérbe szorította.

Még kisgyermekkorában Londonba került, hol apja, mint az akkori magyar kormány diplomatiai megbízottja működött. Középiskolai tanulmányait is itt kezdte meg a londoni *University College School*-on angol nyelven, később pedig folytatta azokat Turinban, a *Liceo San Francesco*-ban, természetesen olaszul. Az a környezet, a melyben életének e korszakában élt, mélyreható nyomokat hagyott hátra egész egyéniségén. Szellemi fejlődését erősen befolyásolta már az a körülmény is, hogy két oly

különböző nevelési és oktatási rendszeren kellett keresztülmennie, a milyen volt az angol és az olasz. Látóköre ezáltal már abban a korban szélesedett és tágult, a mikor az ifjú rendszeren még telve van gyermekévei első előítéleteivel; felismerte a *vérité en deçà des Pyrenees, erreur au delà* jelentőségét, mikor a vele egykorú ifjak még elérhetetlen abszolút eszményképek felé szoktak törekedni. Reális, a viszonyokkal és körülményekkel mindég számot vető gondolkozásmódja, melyre különben is erős hajlamai voltak, e korban fejlődött benne lassanként azzá, a mi később lett: szellemi egyéniségének legfőbb sajátosságává. De ezenkívül is erős hatással volt rá az a kör, melyben első ifjúságát töltötte. Apja házában sok magyar emigráns fordult meg, kik politikai eszményeikért éltek és haltak. Könnyen érthető, hogy egy ily kiváló kör a fiatal Pulszky Ágostban is megkedveltette a politikát s hogy ezentúl ennek szentelte egész munkásságát, mert hisz tudományos tevékenysége az ő szemében nem volt önczél, hanem csak eszköz arra, hogy az állami élet helyes exigenciáit felismerje és a politikában vezérszerepet játszhasson. Ha még tekintetbe vesszük azt, hogy az a politika, mit ő apjának házában és apja barátaitól akkor tanult, apró intrikákból és összeesküvésekből állt, könnyebben meg fogjuk érteni talán azt is, hogy Pulszky későbbi politikai életében mért tulajdonított mindig oly aránytalanul nagy jelentőséget a politikai színpad mögötti rugóknak és az ott szövődő cselszövényeknek, holott a népek sorsát, sőt a kormányok sorsát is rendszeren nem ezek szokták eldönteni. Végül hozzávehetjük még, hogy Pulszky-ban ifjúsága ezen éveiben meleg hazaszeretet fejlődött ki egy oly haza iránt, melyet úgyszólván nem is ismert és a melyről a távolból sok tekintetben egészen más fogalmakat alkotott magának. Politikai szereplésének különösen első éveiben feltűnő rajta, mily kevésbé ismerte a magyar viszonyokat, a magyarok gondolkozásmódját, de később is néha meglátszott rajta, hogy nem magyar légkörben nőtt fel.

Egyetemi tanulmányait már a pesti egyetemen folytatta. Csak természetes, hogy magas képzettségével, ifjú kora daczára, hamar feltűnt Magyarországon, hol az akkori szomorú viszonyok közepette a magasabb műveltség aránylag keveseknek szabadalmát képezte. Oly korban, a mikor mások még azzal bajlódnak, hogy a tudományos tanok útvesztőjében némi tájékozódottságra tegyenek szert, ő már hivatottnak érezte magát arra, hogy tanítson és a közvéleményre bizonyos — bármily csekély — hatást

gyakoroljon. Ama tüzes becsvágy mellett, mely lelkét megtöltötte, ez csak természetes és természetes az is, hogy a hírlap-irodalomban kereste az utat, a melyen fiatal kora daczára is saját súlyával érvényesülhetett. Alig került Pestre, már szorgalmas munkatársa volt Eötvös József »Politikai Hetilap«-jának, huszonegy éves korában pedig belépett Frankenburg »1848« című radikális lapjának szerkesztői gárdájába. De az a kis siker, a mit e tevékenységével elért, nem elégíthette ki Pulszkyt teljesen, sokkal önállóbb s józanabb gondolkozása volt, semhogy minden babért e téren kívánt volna aratni. Tanulmányait egész erélylyel folytatta és néhány tudományos művével sikerült általános elismerésre szert tennie. Mikor aztán 1868-ban elvégezte tanulmányait és a jogtudományok tudora lett, hátat fordított a hírlap-irodalomnak,

A következő három évnek egy részét katonaszolgálat foglalta le, másik részét mint pénzügyminiszteri fogalmazó töltötte el. Már 1871-ben azonban bejutott oda, hová minden törekvése vonzotta: a képviselőházba. Bár fiatal kora gátolta abban, hogy itt rögtön vezető szerepet vihessen, a sok nulla között elejétől fogva kiemelkedett s miután párszor felszólalt, tekintélye állandóan gyarapodott. E mellett 1872-ben magántanár lett a pesti egyetemen, 1875-ben pedig a jogbölcselet és nemzetközi jog katedráját foglalta el.

Huszonkilencz éves volt, mikor a tanári székbe ült. Ekkor, már rengeteg ismeretekkel rendelkezett a tudománynak majdnem minden ágában. Kiváló jogász, kiváló bölcész, kiváló történettudós volt és a természettudományok terén is igen nagy tudással bírt. Azt lehetett mondani róla, a mit Bacoról mondtak: *he has taken all learning for his province*, mert ő is a tudományok összességét tekintette a maga bírodalmának. De a tudományok nem egyenként vonzották őt, hanem csak a maguk összességében. Végig tanulmányozta az összes rendszereket, míg egészen át nem tekintette a tudományt, azután iparkodott az egyes rendszerek közti ellentéteket elsimítani és áthidalni, és lehetőleg minden elfogadhatatlant elvetni, minden elfogadhatót megtartani belőlük. így jutott arra az egységes világfelfogására, mely lehetővé tette, hogy nem volt oly kérdés, a melyben neki rögtön meg nem lett volna a maga álláspontja, a melyet azonnal élénken nem helyeselt vagy élénken nem helytelenített volna. Azok, kik egységes világnézettel rendelkeznek, a melyről oly könnyen bírálhatnak el minden dolgot, ezzel a legtöbb esetben

csak szellemük korlátoltságának adják tanújelét. Szellemük csak *egy* irányban, *egy* megszokott mederben halad tovább. A mi túl van ezen a medren, azt nem látják s azért nem hisznek létezésében, s minél tovább haladnak az életben, annál mélyebbé válik ez a meder és annál kevésbbé képesek rajta túllátni. Pulszky Ágost nem ebből a fajtából való volt. Ő mindég áttekintette a tudomány egész mezejét, mindent felvett magába, mindent asszimilált és mindent önállóan adott vissza. Az ő szellemében meg volt az a gyűjtő lencse, mely a különböző oldalról jövő tudományos ismereteket mintegy összegyűjtötte és egy hatalmas, gyűjtő sugárban adta tovább. Mindent ismert, mindent megértett és mindenkől levonta a tanulságot.

Rengeteg ismeretéről s ez ismeretek egész önálló feldolgozásáról tesznek tanúságot munkái is, melyeket egyetemi tanársága alatt írt, kivált »a jog- és állambölcsészet alaptanai«-ról írt munkája, melyben tanait valamivel később — 1885-ben — lefektette. Ez a mű kétségtelenül egyike a legértelmesebb, legmélyebb könyveknek, a melyek a magyar tudományos irodalomban napvilágot láttak. Nálunk ez a munka, mely a legmagasabb elméleti kérdéseket oly reális, természetes módon oldja meg, egyenesen alapvető volt. Nem mintha minden tétel, a melyet felállított, teljesen önálló, eredeti volna. Pulszky sohasem kereste, sohasem hajhászta az eredetiséget, a mit keresett, az az igazság volt és ezt elfogadta, bárhol találta is. Ily körülmények közt természetes, hogy egyik-másik gondolatát elődjei műveiben is megtalálhatjuk. De hisz: *alles Gescheidte ist schon einmal gedacht worden, man muss nur versuchen, es noch einmal zu denken* — mondja Goethe. Egész szellemi önállósága és gondolkodásmódjának eredetisége abban nyilatkozott meg, hogy mint gondolta át újból a részben elődeitől átvett szellemi tőkét és mint gyarapította azt nagy eszmeincsesé. Ha eredetibb akart volna lenni, hibázott volna. A magyar irodalomnak — a szépirodalomtól eltekintve — úgyis az a főhibája, hogy két véglet közt ingadozik. Művelőinek egyik része minden áron eredetiségre törekszik, eredetiségre a tartalomban vagy a formában. Ezt az eredetiségre való törekvést látjuk a napi és időszaki sajtó fél-tudományú termékeiben — melyek francia nyomon haladnak, hol az új, az eredeti után való vágy szintén erősen ki van fejlődve — és természetes, hogy ezt a hangot azok találják el legjobban, kik igazán keveset tudnak, mert nem tudván áttekinteni az egyes kérdéseket, mindig egyoldalúan

bírálnak. A másik végetlet azok alkotják, kik a tudományt csak felvenni képesek, de assimilálni nem s kik saját munkáikat mások munkáinak meg nem emésztett darabjaiból állítják össze. Egy régi legenda meséli, hogy egyszer hetven ember neki ült, hogy lefordítsa a bibliát. Külön-külön dolgoztak, s mikor elkészültek, a hetven különböző fordításban egy jotányi különbséget sem lehetett találni. Ugyanez a csuda napról-napra megismétlődik mai tudományos irodalmunkban is — tíz egy tárgyról írt rendszeres munkában alig lehet valami különbséget találni — csak hogy *ennek* a csudának természetes a magyarázata. Pulszky tudományos művei más elbírálás alá esnek. A mint a festő, ha új vásznat vesz elő, azt először egyféle színnel mázoltatja be, mely az alaphangot adja s mely itt-ott kitetszik akkor is, ha ráfestette képét, úgy Pulszky tudományos tevékenységében is az a rengeteg ismeret, melyet elsajátított, csak az alaphangot képezi, a mely bármennyiszor előtűnik is munkáiból, mitsem von le amaz önálló teremtő processzus értékéből, a melynek eredményét munkái képezik.

Hogy Pulszky mekkora assimiláló és generalizáló elmével bírt, az akkor tűnt fel legjobban, ha az ember látta, mennyi aprólékos kis részlettel bíbelődött életében. Alig volt a tudománynak olyan szaka, a melynek legkisebb zegét-zugát át nem kutatta volna s mindenütt szedett valami ismeretet, mely bármely pillanatban rendelkezésére állt, anélkül, hogy ismeretei szétforgácsolódtak volna, anélkül, hogy munkáiban a részletek elnyomták volna az egészet. Sok példát lehetne felhozni arra, mint ejtette bámulatba azokat, kik vele érintkezésbe jöttek, azzal, hogy egész speciális szakokban mekkora jártassággal bírt. Egy izben pl. választókerületében korteskedett és a parasztok panaszkodtak neki, hogy gyümölcsfáik amaz évben nem teremnek. Pulszky erre egy háromnegyedórás gyönyörű előadást tartott nekik a fa életéről, rengeteg tudást áruolván el a növény-élettan legrejtettebb kérdéseiben is. Ugyanakkor történt, hogy egy falusi tanító házában a házikisasszony zongorán magyar népdalokat játszott neki. Pikier Gyula, a jelenlegi tudós egyetemi professzor, ki akkor kíséretében volt, kissé unván már a folyton megismétlődő magyar motívumokat, a kisasszonynak fogalmat akart nyújtani az idegen zenéről is és pár Mozart-áriát dudolgotott neki. Alig hallotta meg ezt Pulszky, ő is közelebb jött és végigénekelte magyarázatok kíséretében az egész zenetörténetet, Bachtól s Handeltől kezdve Mozarton és Beetho-

venen keresztül a legújabb időkig. S hogy még a mindennapi élet kérdéseit is mély ismeretei alapján szerette megítélni, arra családjának egy barátja mesél egy jellemző példát. Mikor Pulszky leányai még kicsinyek voltak, egy reggel neje ijedten lép be dolgozó-szobájába és panaszozza, hogy az egyik leány kissé romlott tojást evett. »Az nem tesz semmit, — szölt Pulszky — hisz vannak egész népfajok, kik a romlott tojást szívesebben eszik a frissnél, így pl « s ezzel egy negyedórás előadást vezetett be bizonyos népfajoknak ilyen gastronomiai eltévelyedéseiről.

Daczára annak, hogy a budapesti egyetemnek kevés oly minden ízében kiváló tanára volt, mint Pulszky, hallgatói nem szerették. Pedig jó ember volt és mesélnek eseteket, midőn ő maga fizette ki azoknak a szegény diákoknak pótszigorlati díját, kiket meg kellett buktatnia. Pulszky egyáltalában nem ismerte annak nyitját, mint lehet az embereknek megszerettetniük magukat olyanok körében is, kik kevésbbé közel álltak hozzá. A mellett az egyetemen kétségkívül hozzájárult népszerűtlenségéhez előadásának magas színvonala is. Bizonyára kevesen értették meg ezeket azon hallgatók közül, kik nem igyekeztek gondolatainak mélyére hatolni. Ez pedig nem kis munka volt Még nehezebbé tette tanainak megértését az a nehéz forma, melybe gondolatait öltöztette. Bár kevesen voltak, kik nála folyékonyabban tudtak volna beszélni bármily tárgyról, ő maga elismerte, hogy nyelvérzékében nem bízhatik eléggé. Mondataiban, akár írt, akár beszélt, parenthesis parenthesisre halmozott, úgy hogy a kibontakozás majdnem lehetetlennek látszott; minden mondata valóságos labirintus volt, de ő mindig kezében tartotta a kivezető fonalat. Hallgatói tréfásan mesélték róla, hogy egyszer az óra elején bejött a terembe s beszélni kezdett. Beszélt egy negyedóráig, egy félóráig, egy óráig, a nélkül hogy ponthoz ért volna, végre, mikor az óra ütött, felkelt, odacsapta mondata után az állítmányt, melyre hallgatói egy óra óta várták, és elhagyta a termet. Pulszkynak ez az irány természetesnek tűnt fel. Az ő mindent átfogó szellemének, világos fejének semmi fáradságába nem került egy ily kacskaringós mondatot áttekinteni, eszében tartani azt a mit mondott és azt a mit mondani akart és semmit a megkezdett gondolat fonalából el nem veszíteni, ha még oly sok parenthesis is következett utána. De hogy ez igen nehézzé tette gondolatainak rögtöni teljes megértését, az kétségtelen.

Azt mondják róla — nekrológjaiban sokat lehetett olvasni — mily kár volt, hogy ezt a hatalmas tudós főt nálunk a politika teljesen absorbeálta, hogy egy ilyen ember másutt megmaradt volna a tudomány terén és azt gyarapította volna egész erejével. A ki így beszél, az nem ismerte Pulszky-t, vagy nem értette meg. Ha Pulszky bárhol élt volna, ő megosztotta volna életét a tudomány és a politika, az elmélet és a gyakorlat között. Nincs is ebben semmi rejtély. Őt a tudomány — bármily sokra tartotta azt — nem elégítette ki soha. Lelkében volt valami Faust-szerű vonás. Az egész emberiség életét szerette volna beleszorítani a saját életének kereteibe, szeretett volna mindent tudni, mindent megcselekedni, mindent átélni. Csupa élet volt, eleven érzékkel bírt minden iránt, a mire az életben leginkább szükség van. Képességet érzett magában az emberek vezetésére, kiknek legtöbbjét tehetségben, képzettségben oly messze felülmúlta és nem akarta képességeit véka alá rejteni. Érezte, hogy épen az ő eklektikus hajlamai mellett a tudomány terén aránylag kevesebb babér virított számára, mint a gyakorlati élet mezején, hol épen az ilyfajta, minden iránt érzékkel bíró, a jót mindenünnen kiválogató és minden nehézséggel számotvető egyének képesek legjobban megállni helyüket és országokat átformálni a maguk képére. Becsúvágyát nem elégítette ki az országút szélén álló útmutató szerepe, ő a helyesnek tartott úton maga akart vezetni. Tudta, hogy a politikában is szükség van rá ép úgy, mint a tudományban, hogy ott is szükség van emberekre, kik a szabad elvekért való küzdelemben valamivel többet hoznak, mint egy szavazatot és egy kis jóakaratot. Nem rejtély az, hogy Pulszky a politika kedvéért ott hagyta tudományos pályáját. A ki magas tudományos képzettsége mellett oly eleven gyakorlati érzékkel bírt és annyi erőt érzett és érezhetett magában, melylyel hazájának szolgálatokat tehetett a politikában is, mint Pulszky Ágost, az egyenesen vetkezett volna, ha politikusnak nem megy.

Az oly embereken, a kik erőiket a tudomány és a politika közt osztják meg, majdnem mindig némi doctrinairismus szokott meglátszani. Csak az elveket látják s nem tudnak megalkudni a viszonyokkal, az elvek keresztülvitelének útjában álló akadályokkal. Érdekes, hogy Pulszky-ban ez a doctrinairismus nem volt meg. Tán annak lehet ezt tulajdonítani, hogy az ő tudományos meggyőződése ama modern tudományban gyökereszek, mely nem vértelen abstractiók hálózatából áll, hanem a természetből és a történelemből meríti igazságait. Ez esetben

Pulszky tevékenysége bizonyosságot szolgáltatna arra, hogy a modern bölcsélet alkalmasabb arra, hogy reális, gyakorlati politikusok is tanuljanak belőle. Nálunk az utóbbi időben tudvalevőleg az ellenkező nézet van elterjedve.

A politikában Pulszky ugyanoly nagy tevékenységet fejtett ki, mint a tudományban. Rengeteg munkaerővel bírt s mindenre talált időt.

A képviselőházban eleinte a Deák-párthoz csatlakozott, nemcsak mert ebben vélte legkönnyebben kielégíthetni ambícióját, de azért is, mert ez volt abban az időben az ő szemében a legmodernebb gondolkozása párt; hiszen a függetlenségi eszmék iránt egy külföldön nevedett egyénnek kevés érzeke lehetett. A fúzió alkalmával 1875-ben Pulszky belement az új szabadelvű pártba, de már 1877-ben kilépett onnan. Az akkori események sokkal ismertebbek, semhogy hosszabban kellene azokat vázolni. A kiegyezés kérdésében Tisza Kálmán az osztrák kormányval nem tudott oly egyezményt kötni, a milyent szeretett volna. A kiegyezést azonban a keleti komplikációkra való tekintettel okvetlenül meg kellett kötni, még pedig lehetőleg rövid idő alatt. Tisza e helyzetben úgy segített magán, hogy felajánlotta lemondását és pártjával kijelentette, hogy távozása ezidőszerint nagyobb baj volna, mint egy kedvetlen kiegyezés megkötése. A helyzet akkor valóban körülbelül ilyen is volt. A szabadelvűek egy 68 főből álló csoportja azonban — köztük Szilágyi Dezső és Pulszky Ágost — nem akarta szavazatát e kérdésben opportunus tekintetek által befolyásoltatni — kilépett a pártból és a kiegyezés ellen szavazott. A pártszakadás indokai tiszteletreméltók voltak, egyéni becsvágy alig játszott közöttük szerepet.

Nemsokára ezután különben Pulszky megszakította úgy politikai, mint tudományos pályáját, akkor, a mikor megindult a bosnyák hadjárat. Ama vágya, hogy az életet lehetőleg minden oldaláról megismerje és hogy »semmi a mi emberi, előtte idegen ne maradjon« vonzotta kétségkívül arra is, hogy a háborúban tevékeny részt vegyen. Tetterejével itt is kitűnt. Mint Szapáry Lajos gróf hadtestparancsnok segédtsíztje szolgálta végig a hadjáratot és annyi tanújelét adta bátorságának és katonai képességeinek, hogy a hadiékítménnyel díszített vaskorona-rendjellel tüntették ki. Közbe Pulszky felhasználta katonáskodását arra is, hogy behatoljon a hadsereg szervezete és a katonai adminisztráció titkaiba, minek később a delegációkban nagy hasznát vette.

A hadjárat befejezése után ismét visszatért a politikához. Az »egyesült ellenzék«-ben, melynek akkor tagja volt, azok közé tartozott, kik leginkább álltak előtérben s tekintélyre nézve talán közvetlenül Apponyi és Szilágyi után sorakozott. Mégsem érezte magát e pártban jól. A pártra akkor gróf Apponyi Albert egyénisége kezdte mindinkább bélyegét ütni. már pedig ez az egyéniség a Pulszky Ágostétól merőben különböző volt. Azt is érezte Pulszky, hogy gyakorlati államférfiul tehetségei megnyilatkozására e pártban aligha fog tér nyílni s mivel e párt nézete szerint úgy sem volt az, a minek lennie kellett volna, misem kötötte hozzá. Mikor aztán Apponyi az ellenzékieskedést átvitte a kiegyezési kérdések terére is, a kiegyezés »továbbfejlesztését« és »kiegészítését« követelvén, Pulszky — ki az 1867-es kiegyezés rendíthetlen híve volt, — 1884-ben elhagyta a pártot; egyelőre azonban pártonkívüli állást foglalt el és ellenzéki maradt elszigetelt helyzetében is. Két évvel később hasonló okok bírták kilépésre Szilágyi Dezsőt is.

Általában véve hálátlan szerep, a pártok keretén kívül politizálni. Ha valaki egy parlamenti párt soraiból emelkedik szólásra, szavainak bizonyos mértékben egész pártja ad súlyt. Az ilyen politikus egész pártja nézeteinek, elhatározásainak egy darabját képviseli, a melyeknek mindég meg van a maguk politikai jelentőségök. Aki ellenben maga mögött nem talál senkit és pusztán saját egyéni felfogását képviseli, annak szavai csak annyi nyomatékkal esnek latba, a mennyivel magukban bírnak s jó nagy súlylyal kell bírnia annak, ki ily helyzetben is előkelő szerepet képes kivívni magának. Pulszky nem szűnt meg politikai szerepet játszani akkor sem, mikor a pártokon kívül állt. Ebbe az időszakba esett pl. az a hatalmas beszéde melyet a főrendiház újjászervezéséről szóló törvényjavaslatba tárgyalásakor 1885. február 17-én tartott. Pulszky e napon Jókai, Ugron, Busbach Péter után abból a célból emelkedett szólásra, hogy egy polemikus ízű beszédben támogassa Szilágyinak indítványát, a mely szerint a főrendiházi tagok egy része a törvényhatóságok által lett volna választandó. E polemikus beszédjébe e mellett beleszorította szabadelvű hitvallását, a mely még ma is sok tekintetben tanulságos és a melynek értéke aránytalanul túlemelkedik a polemikus-ízű beszédek rendes értékén.

Mikor Tisza Kálmán kormányzata hanyatlani kezdett, 1889-ben, Pulszky Ágost visszatért a szabadelvű pártba s itt

azok közé tartozott, kik a legnagyobb elszántsággal keltek síkra a sokat gyalázott kormányelnök mellett. Azt sem bánta, ha a Tisza Kálmán védelmében szembe találta magát régi elvtársaival, az akkori mérsékelt ellenzék tagjaival, kik akkor, nemcsak politikai, hanem személyes hajszát is indítottak Tisza Kálmán és hívei ellen. Jellemző Pulszky parlamenti harcmódorára az a beszéd, melyet 1890. február 27-én a költségvetési törvény tárgyalása folyamán tartott Tisza Kálmán védelmére. A parlamentben ekkor a szenvedélyek legmagasabb fokukra hágtak. Oly kifejezések fordultak elő, a melyekről az öreg Péchy Tamás, ki akkor az elnöki székben ült, azt mondta, hogy azokat »semmiféle tisztességes társaságban meg nem lehetne tűrni«. Akkor történt az, hogy Ábrányi Kornél azt vágta Tisza Kálmán szemébe, hogy őt »nem védi egyéb, mint egy vékonybánya: arcának bőre«, akkor vádolta Polónyi Géza a miniszterelnököt azzal, hogy elveszítette a jogot arra, »hogy a tisztességes parlamentarizmus elvei mellett a tisztességes emberek sorába számíttassék«. Ebben az izzó légkörben emelkedett fel Pulszky Ágost szólásra, hogy kimutassa az ellenzék támadásainak fonák-ságát. Egy merőben személyes jellegű vitában szállt síkra a legélesebb formában azok ellen, a kikkel néhány évvel azelőtt még egy táborban küzdött. A ki ismeri a parlamentet, tudja, hogy ez a leghálátlanabb feladat, mert hisz ilyenkor az ellenfeleknek igen tetszetős fegyver áll rendelkezésükre a szónok nézeteinek czáfolására: t. i. saját múltja. Csak rá kell fogniok az illetőre, hogy czinikus, elvtagadó, renegát és a világ felszínesen ítélő része előtt örökre kompromittálva lesz. Tényleg azok az egyének, kik bármilyen okból megváltoztatták pártállásukat, gondosan ügyelnek arra, hogy egy ideig háttérben maradjanak és ne beszéltesse magukról túlsokat; ha fel is szólalnak, lehetőleg oly tárgyakat keresnek ki, a melyekben a szenvedélyek meg nem nyilatkoznak és a melyekben a tárgyilagos érvelésnek misem áll útjában. Ha Pulszky mégis röviddel a szabadelvűpártba való belépése után olyannak érezte parlamenti pozícióját, hogy volt ellenzéki elvbarátainak odavethette a keztyűt: ezt nem lehet tisztán czinizmusnak venni, ezzel bizonyítékát adta annak is, mily tiszta volt lelkiismerete és mennyire meg volt arról győződve, hogy nem ő változott meg, hanem volt elvtársai és hogy nem nézeteit és meggyőződéseit cserélte fel újakkal, hanem csak azt a helyet, melyről a képviselőház padjain ez elveket képviselte.

Kemény igazságokat dobott akkor az ellenzék tagjainak szemébe. Kimutatta, hogy az ellenzék önmagával jön ellentétbe, mikor az egyik pillanatban azt állítja, hogy Tisza Kálmán elveszítette »oda fönn« a bizalmat s a másik pillanatban panaszkodik, hogy Tiszát »csak fönn tartják«, mikor egyszer azt kifogásolja, hogy Tisza csak apró kegyek osztogatásával tartja meg magának pártja jóindulatát és máskor azt hibáztatja, hogy Tisza pártjával egyáltalában nem törődik. Szemére vetette az ellenzéknek, hogy mint a középkori imában mindent fordított néven nevez: hogy a türelmet gyengeségnek, a gorombaságot férfias erőnek híjja és hogy abban a betegségben szenved, hogy saját álláspontjának gyöngéit más egyénekbe helyezi át. Kijelentette, hogy eddig a személyes gyűlöletet legalább elvi különbségek formájába öltöztették, most azonban ezt sem tartják szükségesnek és pusztán és nyíltan személyes támadásokban lelik örömeiket. Vádat emelt a mérsékelt ellenzék ellen, hogy közjogi követeléseivel és Kossuth-kultuszával voltaképen a függetlenségi párt programjának alapján áll, csak nem tartja politikusnak, hogy ezt kifejezésre is juttassa. Végül pedig szemére hányta volt elvtársainak, hogy a politikai proscriptiókból rendszert csinálnak és parallellát vont Horánszky és—Robespierre között. A francia forradalom idejében is — körülbelül így végezte beszédét — mindenkit proskribáltak, minden állást összeférhetetlennek tartottak a nemzetgyűlés tagságával, végre összeférhetetlennek jelentették ki az egyik nemzetgyűlésben viselt tagságot a másik nemzetgyűlés tagságával is és mégis mikor az új nemzetgyűlés összeült, ebben is a kisebbség rögtön corrupciót sejtett és megkezdte a proskripciókat, proskribálván az udvart, a mérsékelt elemeket, a girondistákat és végül önmagát. így jár el — mondja — a mérsékelt ellenzék is.

Az ily éles kifakadások ép Pulszky Ágost szájában úgy hatottak, mintha valaki olajat öntött volna a tűzre. A baloldal az egész beszéd alatt háborgott és Pulszky után azonnal Beöthy Ákos szólalt fel, szemére vetvén Pulszkyknak, hogy politikai magatartása a legmagasabb fokú cinizmusra vall és hogy egész élete nem volt egyéb, mint egy állandó *chassez-croisez* a különböző pártok között. Pulszky sem maradt adós, rögtön tiltakozott az ellene emelt vád ellen és kijelentette, hogy ha a mérsékelt ellenzékbeli kilépett, ezt csak azért tette, mert oly férfiak elvűségében csalódott, a kikben ezelőtt hitt. Az elvek, a melyek kedvéért az ellenzékbe ment át, nem valósították meg s mivel

azonfelül belátta, hogy azon két ügyben, a mely őt az ellenzékbe való belépésre bírta — t. i. a gazdasági kiegyezés és a bosnyák politika ügyében — tévedt, kötelessége volt, megváltoztatni pártállását,

Az incidens Pulszky politikai pályájában nem játszott nagyobb szerepet, de élénken megvilágítja Pulszky parlamenti harczmodorát. Akkor szeretett leginkább beszélni, ha a kedélyek legizgatottabbak voltak és ilyenkor sohasem volt célja, csitítani vagy békíteni, hanem ellenkezőleg, mint valami spanyol bikaviadalban, vörös posztót tartott ellenfelei elé s hogy ügyességét és bátorságát jobban kimutathassa, akkor szerette vágásait és szúrásait osztogatni, mikor ellenfelei legjobban fel voltak háborodva. Volt benne valami a politikai *spadassin*-ből, de a *spadassinek* ama nemes fajtájához tartozott, a kik ugyan kiállanak a küzdőterre akkor is, mikor békésen is el lehetne intézni a kérdéseket, de a kik soha nemtelen ügyért nem húznak fegyvert és nem emelnek szót.

A Tisza bukása utáni időben Pulszky állandóan a legelőkelőbb politikusok közé tartozott, azok közé, kikre a kormány legbiztosabban számíthatott válságos időkben is, olyankor, a mikor sokan még a parlament tájékát is kerülni szokták, nehogy egy hirtelen beállott fordulat esetében kompromittálva álljanak ott az új viszonyok közepette. Fényes beszédben kelt védelmére az egyházpolitikai reformoknak és a parlament egyéb, kisebb jelentőségű ügyeiben is bámulatosán sokoldalú tevékenységet fejtett ki. Mikor 1894-ben egyik ifjúkori barátja, Eötvös Loránd báró, a vallás- és közoktatási tárcazt vette át, Pulszkyt vette maga mellé államtitkárnak. Hogy Pulszky mit tett ezen idő alatt, a melyben hivatva volt a gyakorlati kormányzásra közvetlenül befolyjni, arról nehéz ítéletet formálni. Az államtitkárok működése nálunk nem a nagy nyilvánosság előtt folyik le, hibáikért ugyan sokszor ők lakolnak, de eredményes tevékenységükért gyakran más vágja zsebre az elismerést. Azonban kétségtelen, hogy Pulszky az állami administratio reábízott nagy ágában azonnal otthonosnak érezte magát és hogy a legaprólékosabb ügyek elintézésébe is tevékenyen befolyt. A legértalmasabb nekrológok egyikében, melyek Pulszky halála alkalmával megjelentek, abban, a melyet Singer Zsigmond írt a »*Neue Freie Presse*« hasábjában, olvassuk, hogy utódja az államtitkárságban nagy elismeréssel adózott Pulszky működésének, és hogy Pulszky elve akkor az volt, hogy: »a jó administratióknak kötelessége,

eleve jó praecedensekről gondoskodni,« a melyekre aztán kényes kérdések esetén hivatkozni lehet Jó darab praktikus állambölcsesség van lefektetve ez elvben, mely egészen Pulszky gondolkodásmódjára vall.

Államtitkársága különben csak rövid ideig tartott. Mikor Eötvös Lóránt megvált a miniszterségtől és visszatért csendes tudományos munkássága körébe, Pulszky is visszavonult, de csak a politika mezejére, — egyetemi tanárságát többé nem foglalta el. A politikában kétségkívül az ezután következő időben, a Bánffy-kormány alatt, jutott legnagyobb befolyásra. Tanácsai úgyszólván nélkülözhetetlenek voltak és a kormány nem egy jelentőségteljes elhatározása az ő agyában fogamzott meg. Minél inkább lehanyaglott báró Bánffy Dezső csillagzata, annál nagyobb elszántsággal tartott ki mellette Pulszky Agost, annál szorosabbakká váltak a kapcsolatok, a melyek az akkori kormányhoz fűzték. Ennek okait különböző irányban kell keresnünk. Egyfelől abban, hogy talán sohasem volt kormányférfiú, ki barátai tanácsaira szívesebben hallgatott volna és aki minden »erősza-kossága« mellett könnyebben lett volna befolyásolható azok által, a kikben bízott, mint Bánffy Dezső. De másfelől megfelelt Pulszky harcias egyéniségének a Bánffy-korszak egész szelleme, s mikor Bánffy a politikája által felkavart szenvedélyek megnyilatkozását erőszakkal akarta elnémítani és ezzel oly viharokat idézett elő, a melyek a magyar parlament történetében ritkítják párjukat, Pulszky egész elemében volt.

Ez disponálta arra, hogy a maga sorsát mintegy összekösse a Bánffy-kormány csillagával, a melynek letűnésében nem hitt, mert a maga sohasem csüggedő bátor természetével lehetetlennek tartotta, hogy ez a kormány, melynek háta mögött oly nagy többség állt, letehesse a fegyvert egy aránylag kicsiny kisebbség előtt. De tárgyi okoknál fogva is helyeselte azt a politikát, melyet Bánffy követett. Csak el kell képzelni a helyzetet, melyben az ország az 1896-iki választások küszöbén állt. Egyfelől mind fenyegetőbb arányokat öltött a néppárt terjedése, mely az utóbbi években diadalra jutott szabadelvűség létét fenyegette, annál inkább, mivel ez az áramlat Bánffy lehetéves, de mindenesetre őszinte meggyőződése szerint a volt nemzeti párt egy részében is buzgó pártfogókra lelt; másfelől a szélsőbal magatartása az Ausztriával való gazdasági kiegyezés megkötését veszélyeztette. Két front ellen kellett megerősíteni a szabadelvű táborot és erre kínálkozott is mód azon választási

praktikákban, a melyekkel az előző kormányok is képesek voltak maguknak szükség esetén a többséget biztosítani. Bánffy e minden körülmények közt elvetendő eszközökkel oly mértékben élt, mint egyik elődje sem: a két oldalról fenyegető veszély egészen elvakította. Ha az akkori helyzetbe beleképzeljük magunkat, az az eljárás, melyet Bánffy az 1896-iki választásoknál követett, az ő szemében alig látszhatott többnek egy apró kis hibánál s ő maga sejtette legkevésbé, hogy az voltaképen tragikus bűnévé fog válni, melynek, bármily jó szándékkal is követte azt el, vesztét kellett okoznia. Kétségkívül Pulszky is hasonló okokból határozta el magát arra, hogy Bánffy politikája mellett kitart és hűségesen ki is tartott mellette, akkor is, mikor Bánffynak első erőszakoskodásával elkövetett hibája folyton újabb és újabb, most már elkerülhetlen hibákat szült.

Az ország belpolitikájában az alkotmányos éra kezdete óta alig fordult elő mélyebbreható átalakulás, mint az, a mely Bánffy bukása után következett be. Voltak ugyan, kik ebben egy ideig kételkedtek, de a következmények megmutatták, hogy tényleg nagy fordulat állt be a közélet minden terén. Bánffy úgy kormányozta az országot, mint az a kocsis, ki makranczos lovait korbácsütésekkel traktálja és így akarja arra szorítani, hogy a helyes úton maradjanak; Széll Kálmán lazán fogja a gyeplőt, mert tudja, hogy a lovak úgy sem fognak tüskön-bokron átgázolni, ha a sima utat látják maguk előtt s elégnek tartja, hogy a keresztutakon a gyeplőnek egy kis jobbra vagy balra rántásával irányt adjon nekik. De bármily nagyok legyenek e politikának előnyei, természetes, hogy első pillanatra aggodalmat kellett keltenie azokban, kik más politikához voltak szokva. Sokan voltak, kik félve nézték, különösen ha a fogat veszélyesebb pontokra ért, nem fognak-e a lovak, melyeket látszólag senki sem irányított, félre lépni, hogy ezzel a fogatot magukkal rántsák valamely szédületes mélységbe. Pulszky is azokhoz tartozott, a kiknek aggályaik voltak az új kormányrendszer iránt. Egy időre visszavonult a háttérbe és bár továbbra is gyakran lehetett hallani mindég mély és tartalmas fejtegetéseit egyik vagy másik kérdésről, a napi politika aktuális kérdéseiben ritkán foglalt állást.

Beszédei közül, a melyeket az utóbbi időben tartott, kivált kettő volt, melyet kár volna elfelejteni. Az egyik az, melyben a múlt évi költségvetési tárgyalás folyamán a nemzetiségi politikára vonatkozó elveit fejtette ki. Igen mélyreható és számos történelmi példára támaszkodó érvelés alapján arra a következ-

tetésre jutott, hogy az államnak, anélkül hogy önálló nemzeti-ségi területet, nemzetiségi kört vagy nemzetiségi szervezetet elismerne, meg kell engednie, hogy minden nemzetiség ápolhassa kultúráját saját nyelvében is, azon feltétel alatt, hogy ez a kultúra a magyar kultúra kereteibe beilleszkedik és a magyar állameszmével összhangban áll. Ez a magyar kultúra nem oly szűk és nem áll oly alant, — így érvelt Pulszky, — hogy keretében az egyes egyének műveltségének idegen nyelven való gyarapítása lehetetlenség volna. E tekintetben nem is állunk elszigetelten. A német nemzet sohasem emelt kifogást az ellen, hogy kultúrájának egyes részei pl. lengyel nyelven fejlődjenek, feltéve, hogy államellenes irányzatot nem vettek fel. Franciaország nem lát veszélyt abban, hogy a provence-i irodalom önálló fejlődést vesz, hogy a Bretagne-ban a régi kelta irodalmat még buzgón űzik. Angliában senki sem lát angoellenes tendenciát abban, ha a walesi bárdok még ma is saját nyelvükön rendeznek költői versenyeket. De arra is lehet minden európai államban példát találni, hogy egy állam sem viheti nemzeti politikáját azon törekvésig, hogy minden lakója egy nemzetiséghez tartozzék. Corsica francziául érez, bár nyelve az olasz és Franciaország sohasem kísérlette meg, hogy megfossza Corsicát olasz jellegétől. De természetesen ki kell küszöbölni minden kívülről jövő behatást, mely közvetve vagy közvetlenül államellenesen hathatna. Nem szabad megtűrni, hogy idegen államok polgárainkra oly vonzó erőt gyakoroljanak, mely nemzetségeinket eltéríthetné államunk céljaitól és arra bírhatná, hogy inkább más államok céljainak akarjanak szolgálni. Ha Magyarország meg fogja győzni más nemzetségű lakóit arról, hogy itt nálunk gazdaságilag jobban fejlődhetnek, hogy itt tevékenységüknek nagyobb tér nyílik és hogy vallásuk és anyanyelvük ápolása itt nemcsak akadályokba nem ütközik, de ellenkezőleg előmozdításra talál: akkor az országnak nem is kell tartania a nemzetiségi kérdés következményeitől.

A szabadelvűség álláspontját a nemzetiségi kérdéssel szemben alig lehetett volna találóbban jelezni.

Pulszky másik nagy beszédje, mely az utóbbi időben méltó feltűnést keltett, nem nagy elvi kérdések körül forgott. Polemikus ízű beszéd volt ez, a melyet a trónörökös morgonatikus házasságkötéséről folyt vitában tartott. A néppárt egyik kiváló tehetségű tagja, Rakovszky István, e vitában nagy történelmi apparátussal igyekezett kifejteni azt, hogy a morgonatikus

hitvestárs fejedelmi jogokat élvezhet. Körülbástyázta magát régi codexekkel és történelmi munkákkal és egy hosszú sor példát hozott fel a német fejedelmi házak történetének legrejtettebb és legismeretlenebb lapjairól álláspontjának beigazolására. Alig fejezte be beszédjét, máris Pulszky Ágost emelkedett szólásra és saját történelmi ismeretei alapján, emlékezetből rektifikálta az előtte szóló által felhozott pelaákat, megmondván mi a különbség ezen esetek között és a trónörökös házasságkötése között. A hatás frappáns volt. Rakovszky bizonyára nem sejtette, hogy van még kivüle valaki a házban, ki az általa nagy fáradsággal összekeresett eseteket ily alaposan és részletesen ismeri.

Ez utóbbi időben Pulszky megbarátkozott az új rendszerrel. Ugyanazon szellemi processuson ment át, mint sok más politikával foglalkozó ember ez országban. Még az összeférhetlenségi kérdés tárgyalásakor határozottan ellenezte a tervezett és a miniszterelnök által támogatott reformot. Hisz ez volt az utolsó kérdés, mely még a múltban gyökerezett és Pulszky önmagához lett volna hűtlen, ha e törvényjavaslattal szemben más álláspontot foglalt volna el, annál inkább, mivel ennek az álláspontnak bizonyos tekintetben való jogosultságát elfogulatlan ember nem is tagadhatta. Mikor aztán az összeférhetlenségi törvény elintézését nyert és ezzel az utolsó kérdés is eltűnt a múlt örökségéből, melynek helyébe egészen új kérdések léptek, Pulszky ezekkel szemben minden feszélyezettség nélkül foglalhatott állást és mivel időközben meggyőződött arról is, hogy az új kormánypolitika szelleme nem rejti magában azokat a veszélyeket, a melyektől tartott, semmi sem tarthatta vissza attól, hogy fenntartás nélkül az új rendszer támogatói sorába lépjen. Mielőtt azonban az új rendszernek szolgálatot tehetett volna, elragadta a halál.

A kik Pulszky Ágost politikai működését a maga egészében bírálatuk tárgyává tették, gyakran hibáztatták benne politikai ingadozásait, »szinváltozásait«. Sokan úgy szerették őt odaállítani, mint a tipikus mamelukot, a ki kész minden kormányt védeni, feltéve, hogy a hatalmon van. De a ki pályáját gondosabban figyeli meg, az alig illetheti Pulszky működését ily szemrehányásokkal. Legutolsó nyilvános beszédében, melyet a nyár elején tartott a selmeczbányai választók előtt, ő maga mintegy apologiaszerűen kifejtette az ő »mamelukságának« lélektanát. Reámutatott arra, hogy egy oly férfi, ki az állami étellel tudományosan foglalkozott és az állam exigenciáival tisztában van,

egész természetszerűleg ép oly magas szempontból szemléli a politikai eseményeket, mint a milyen magas szempontból látja azokat a kormány, melyet hivatása emel e magas álláspontra. Ha pedig valaki ép olyan szempontból nézi a dolgokat, mint a kormány és számol nemcsak az elérendő czélokkal, de az ezen czélok megvalósításának útjában álló akadályokkal is — ép úgy mint a kormánynak kötelessége, ezekkel számolni — akkor természetes, hogy állásfoglalása is ugyanaz, mint a mindenkori kormány álláspontja — feltéve, hogy a kormányok ugyanazon elvi alapon állnak, Kétségkívül van e felfogásában egy kis sophisma, melyet csak az »azonos elvi alap« enyhít, de van sok igazság is benne. Opportunismus ez, de nemes opportunismus a melyet nagyon meg lehet érteni az olyan férfiúban, a ki a dolgokat mintegy történelmi világításban szemléli. Nincs is benne semmi gáncsolni való. A ki magas szempontból vizsgálja a politikai terepet, az látja, hogy egy és ugyanazon cél felé több út is vezet ott, hol a tájékozatlan elme, mely lenn a földön maradván csak egy utat lát. A czélokban Pulszky nem tágított, eszményei ugyanazok voltak élte alkonyán, mint akkor, a mikor pályáját megkezdte, de éppen a történelem tanította meg arra, hogy az eszközök és utak rengeteg mennyisége áll rendelkezésre ugyanazon cél elérésére. Ezekben szabadon választhatott. De viszont azt is látta, hogy az egyszer megválasztott úton ki kell tartani, ha az ember visszatérni és időt veszíteni nem akar és hogy gyakorlati politikusnak nem szabad sokat tépelődnie, ha egyszer elhatározta, hogy valamely útra reátér. Ezért, ha egyszer elindult, nem szívesen tért vissza, sőt bátran előre ment még akkor is, mikor társai már gondolkozni kezdtek azon, vajjon helyes úton járnak-e. A politikai problémákhoz ő úgy nyúlt, mint a vegyész valamely érdekes kísérlethez, melyet több módon lehet megkezdeni. Lehet, hogy nem mindég választotta a legegyszerűsebb utat e kísérlet keresztülvitelére s lehet, hogy némelykor egyáltalában lehetetlen módon akarta a czélt elérni, de céljával mindég tisztában volt és nem vethet árnyékot sem képességeire sem jellemére, ha egymásután különböző módokkal próbálkozott meg egyazon cél érdekében. Bármily éles ítélőképességgel bírt, tévedhetett ítéletében és ha az eredményt tekintjük az ítélet helyessége próbakövének, (a mi nem mindég helyes) tévedt is. Tévedhetett, mert optimista volt és abban hitt, a mit remélt, nem pedig abban, a mitől félt. De ismeretei és tapasztalatai meggyőzték arról, hogy ezen a világon már min-

den eszközzel sikerült célhoz jutni és ő elég ügyességet érzett magában, hogy egyformán ügyesen tudjon bánni minden eszközzel. A fődolog szerinte az volt, hogy az állam hajója célhoz érjen, hogy gőzzel, vitorlával vagy evezőkkel juttatják-e céljához, az meglehetősen közömbös volt szemében.

Kétségkívül volt benne önzés, hatalomra való vágy — hisz ennek van egy igen nemes alakja — és lehet, sőt valószínű, hogy elhatározásaira ez is nagy mértékben gyakorolt befolyást. De még ha tisztán erre is akarnók visszavezetni politikai ingadozásait, nem volna ebben elítélni való. Azok az egyének, kik tisztán a hatalomra való vágytól vezetetik magukat, a kapaszkodók, rendesen azért válnak gyűlöletesekké, mert mindenkivel meg akarnak férni és lehetőleg nem engageálják magukat, hogy bárki, a ki hatalomra jut, magához valóknak találhassa őket. Ezzel a taktikával, a mindenkori meghunyászkodás taktikájával — nálunk is sokan csináltak már carrièret. De éppen ebből a meghunyászkodásból lehetett Pulszky-ban legkevesebbet találni. O minden kérdésnek egész leikével neki ment és mindig bátran megmondta véleményét mindenről, sőt éppen ezzel »rontotta el pályáját« azok szemében, kik az emberi pályát az elért címek és állások magassága szerint mérik meg. Igazán kapaszkodó ember éppen ezt kerülte volna. Pulszky nem azok közé tartozott, kik nehogy színváltozást lehessen rájuk fogni, inkább nem vallanak színt, hanem megmaradnak egy bizonyos, nem definiálható szürkeségben, a melyből csak akkor emelkednek ki, ha valamely szín felvételével közvetlen sikert tudnak elérni, azután pedig elmondják, hogy ők mindég hívek voltak önmagukhoz. A miben ő engedett, az csak a politikai elvek *alkalmazása* volt s ez tényleg lehet sokféle és kell, hogy sokféle legyen, *alapnézete* azonban egyforma maradt: *meggyőződése* volt, még pedig csak *egy* meggyőződése.

Mint parlamenti szónok Pulszky nem tartozott az ünnepi szónokok közé, de mély benyomást tett mindazokra a gondolkodó főkre, kik őt hallották.

Beszédeit az utóbbi időben rendesen a képviselőház jobb oldalának első padjáról tartotta, közvetlenül Deák Ferencz ülése mellett. Nem volt imponáló külseje. Kistermetű ember volt, ruházata mindég kissé hanyag és kissé bő volt, mint az olyan emberé, aki többet ad a kényelemre, mint az eleganciára. Gesztusai sem voltak meggyerőek. Hangja nem volt kellemetlen,

de nem is különösen vonzó, kiejtésében volt pár idegenszerűség, melyet ellenfelei jól tudtak utánozni és gyakran ezzel igyekeztek beszédeinek hatását megrontani, ha érvekkel nem voltak arra képesek. Arczán azonban olyankor, a mikor beszélt, egész rendkívüli egyénisége visszatükröződött. Ennek a hosszúkás és kissé sápadt arcznak különös erőt és egyéniséget adtak apró sötét szemei, melyek örökös tűzben égtek és finom metszésű orra, melyről rendkívüli tetterejét intelligenciáját és bátorságát mintegy le lehetett olvasni. Heves természete meglátszott szellemének minden megnyilatkozásán. Rendesen improvizált s ritkán készült. Ha beszélt, olyan volt, mintha rugókon állna vagy higanyból való volna. Az egész ember csupa harcvágy, tűz és tudás volt. Az az »unnatural dexterity in the combination of words« (természetfölötti ügyesség a szók összeállításában), mely fölött a nagy szónoki tehetségek rendelkeznek, benne is nagy mértékben megvolt. Argumentumai mintegy ösztönszerűen folytak belőle. Ellenfeleit a szó szoros értelmében elárasztotta sarkasmussal, invektívákkal, érvekkel és minden mondatát úgy ki tudta hegyezni, hogy vágásai mindég találtak. Minél inkább tomboltak azok, a kiket támadott, annál tüzesebb lett és sohasem vesztette el a fonalat. Sőt gyakran, ha egy hosszú körmondatot elkezdett és szünni nem akaró zaj és a közbeszólók felé irányított elnöki rendreutasítások szakították meg, a csend helyreállta után ugyanott folytatta a körmondatot, a hol elhagyta. Közbeiktatásokra is válaszolt hosszú parenthesisekben, a hányszor kívánták, de mindég visszatért oda, hol megszakította a fonalat. Ezt az embert nem lehetett kihozni sodrából. Elméje, ítélőképessége hideg maradt akkor is, a mikor az egész ember csupa tűznek látszott.

Beszédeivel mégis ritkán ért el általános nagy hatást. Ennek okait részben talán ott találhatjuk meg, a hol egyetemi előadásai aránylag csekély hatásának okait kerestük: gondolatai mélységében és irányának nehézségében, de talán másban is. Már Demosthenes mondta, hogy nem a nyelv és nem a hang teszi a nagy szónokot, de az, hogy a szónok ugyanazon dolgok iránt érezzen rokon- és ellenszenvet, mint hallgatói. Ez pedig Pulszkyban hiányzott; ő hallgatóságához mindég idegen maradt. E mellett egyénisége annyira önálló volt, hogy önmagától nem simult hallgatói egyéniségéhez, ő maga pedig nem igyekezett hozzájuk simulni és nem törődött azzal, ha olyanokat mondott, ami hallgatóit kellemetlenül érintette.

Aki különben Pulszky politikai működését csak parlamenti beszédeiből ítélte meg, az Pulszkynek a politikusnak, csak egyik oldalát ismerte. Politikus volt ő a képviselőház üléstermén kívül is, főleg a ház folyosóin és a klubban. Rendesen a legelső képviselők közé tartozott, kik a házban megjelentek és alig hiányzott egy ülésen. Az olvasóteremben, melyet legelőször látogatott meg, azonnal megelevenedett az élet, mihelyt oda-került. Egy negyedóra alatt végigfutotta az összes lapokat és ha csak tehette, nézeteit az olvastakról fenhangon is elmondta. Az a szó, hogy: »szamárság« enyhe ítélet volt szájában, de érdemben ítéletei rendesen találók voltak és gyakran csípősek is. Egyszer egy fiatal képviselőből lett főispán, kit szeretetreméltó egyénisége miatt általában kedveltek, főispáni megnyitó beszédében egy kis bakot lőtt, a miért a lapok megtámadták. »Persze, zsörtölődött Pulszky, jó főispánt kerestek és jó tánczost neveztek ki.« Egy más alkalommal figyelmeztették egy francia politikus beszédére, ki Budapestre jött s itt hosszú előadást tartott meglehetősen ismeretes dolgokról. A beszéd szelvében nagyon tetszett. Pulszky átfutotta, aztán fitymálólólag egy Hamlet-idézettel adta vissza: »Nem kell Franciaországból szellemnek idejönnie, hogy ilyeneket meséljen nekünk.« A folyosón, szivarral szájában, rendesen ott lehetett megtalálni, a hol legélénkebb volt a diskurzus, a mi természetes is, mert rendesen ott volt legélénkebb a diskurzus, a hol ő jelen volt. Szóba állt mindenkivel, kivel vitatkozni lehetett és oly hevesen tudta magyarázni nézeteit, hogy az a vita, a melyben ő részt vett, majdnem veszekedésnek látszott. Szerette a politikai pletykát is és szívesen mondogatott tovább egy sikerült *bon mot*-t vagy élczet. Maga is azok közé tartozott, kik szívesebben veszítettek el egy jó barátot, mint egy jó élczet. A folyosón azonban csak olyankor tartózkodott, ha benn az ülésteremben nem történt semmi, a mi érdekelte, különben benmaradt, eleven figyelemmel kísérte a tárgyalásokat és tetszésének mindig élénk módon adott kifejezést. Még az elmúlt országgyűlés utolsó ülésében is, a melyen már betegen jelent meg, nagy figyelemmel kísérte Széll Kálmán miniszterelnöknek, az agrárizmusról mondott beszédjét és az a hangos: »Helyes! Helyes!« a melylyel egy helyen e beszédet félbeszakította, volt az utolsó vélemény, melynek a parlamentben kifejezést adott. Még a miniszterelnök beszéde folyamán rosszul lett, lehajtotta fejét karjára és bár a ház ismét egyszer lázban volt, ő azt a

benyomást tette, mintha semmi sem érdekelné többé. A ki ismerte őt, ebből láthatta, mennyire rosszul volt.

Sokat emlegették halála alkalmával népszerűtlenségét. Igaz, hogy Pulszkyt mindig csak egyesek szerették s hogy általában inkább idegenkedtek tőle. Nem is nagyon törődött ezzel. Egy római caesar azt vallotta jeligéjéül, hogy »gyűlöljenek, de féljenek tőlem«. Pulszky hasonlóan gondolkodott. Nem kívánta, hogy szeressék, de arra törekedett, hogy tekintélyét elismertesse és reakényszerítse a többiekre. Talán igaza volt. A barátság olyan mint a tokaji bor: mindenütt olcsón kapható, de sehol sem valódi. Ez nem kellett neki. Nem volt benne semmi affectáció, semmi közönséges hiúság. Nem kívánta meg, hogy neki hízelegjenek, de nem is fogott rajta, ha hízelegtek neki. Ha megpróbálta valaki, hamar lerázta nyakáról. A büszkeségnek az a sajátságos neme volt meg benne, a mely a dicséretet föl nem veszi, de nem törődik a kritikával sem, abból indulván ki, hogy ha az egyik a másikat lebírálja, ennek mindég két oka lehet, vagy az egyik a »szamár«, vagy a *másik*, már pedig neki sohasem volt oka, magáról a kedvezőtlenebb esetet feltételezni. Nem is tartotta szükségesnek a népszerűséget, hanem azt hitte, hogy saját erejével és súlyával is el fog jutni oda, hová jutni akart. Talán csalódott, hisz minél könnyebb és üresebb valaki annál jobban viszik az élet hullámai, de ő ezzel nem törődött és büszkeségének engedményeket nem tett soha. Talált rá sok tekintetben az a vers, a melyet Lord Lytton Anglia egykori híres államférfiáról, Lord Russel-ről írt:

*How formed to lead, if not too proud to please.
His fame would fire you, but his manners freeze,
Like or dislike, he does not care a jot;
He wants your votes, but your affections not.*)*

Fokozta Pulszky népszerűtlenségét, hogy igen tudott haragudni is és hogy ilyenkor kevés kíméletet tanúsított, miáltal sok ellenséget szerzett magának, kik gyakran kevésbé gyorsan békültek ki vele, mint ő velük. A mi pedig a nagy tömeget illeti, benn a Házban és a Házon kívül, ez Pulszkyt meg sem értette s ezekkel szemben bátran azzal vigasztalódhatott, hogy Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.

*) Mennyire vezetésre van teremtve, ha nem volna túlbüszke arra, hogy tetszeni akarjon. Híre lelkesítene, de modora fagyaszt. Tetszéssel vagy nem tetszéssel fityinget sem törődik. Szavazataid kellenek neki s nem vonzalmaid.

A magánéletben igen jó ember volt, de jósága nem lágy-ságban és gyöngédségben nyilatkozott meg. Az érzelgősséget minden formájában szívből gyűlölte. Irodalmi hajlamaiban is hasonló volt; utált mindent, a mi szentimentális s jellemző rá, hogy újabban sokra becsülte Kiplinget. Munkabírása csodálatra-méltó volt. Mindent olvasott, ami keze ügyébe esett, mindenről tájékozva volt, mindent látott, mindent hallott, a mellett beszé-deket tartott a parlamentben, törvényjavaslatokat tanulmányozott végig a leggondosabb alaposággal, előadói jelentéseket írt s a gyakorlati közgazdaság terén szerzett érdemeket.

A társaságot, szórakozást nem nagyon szerette és szabad idejét legszívesebben csak a pártklubban töltötte, politikusok közt. A kinek a munka szórakozás, annak rendesen a szórako-zás munka. Különben is nem sok igénye volt. Mikor a tavasz-szal párbajvétség miatt öt napot fogházban kellett töltenie, nem engedte meg, hogy jobb ágyneműt hozzanak neki. Azt mondta: »Keményebb ágyakon is háltam Boszniában«.

Hogy mily kevés kényelemre és pihenésre volt szüksége, az legjobban kitűnt egy-egy választási kortesútja alkalmával. Ilyenkor szívbaja s rheumatismusa daczára éjszakákat töltött ébren, nappal pedig órákhosszant rossz paraszt-szekereken dö-czögött végig választókerületében s beszédeket mondott, ban-kettezett, tósztozott, a mint kívánták tőle. De rendes időkben is egymaga annyit dolgozott, mint három ember.

Korán veszítettük el. Korán azért, mert még sokat tehe-tett volna és mert még nagy szükség lett volna rá, korán azért, mert az ország még nem jutalmazta kellőleg érdemeit. Csodá-latos és szomorú, hogy ez az ember, kit a Magyar Tudomá-nyos Akadémia képviselője a ravatalnál Magyarország újabb generációja legkiválóbb elméjének nevezett el, az akadémiá-ban csak a levelező-tagságig vitte; hogy az az ember, kit most holta után állandóan Szilágyival együtt emlegetnek, a politiká-ban csak az államtitkárságot tudta elérni. Nem reá nézve szo-morú ez. Az Akadémia rendes tagsága nem emelte volna ér-tékét; — ő emelte volna az Akadémia díszét. Minisztersége csak arra adott volna alkalmat neki, hogy tehetségeit mind-nyájunk érdekében érvényesítse. Ő talán vágyakozott műkö-dése elismerésének e külső jeleire, de valójában neki címre

és rangra oly kevésbé volt szüksége, mint a hogy nincs szüksége a színananyának veretre, hogy becsben tartsuk. Ő neki nem kellett semmi, mi hírére emelte volna, nekünk lett volna szükségünk arra, hogy ő a mienket emelje. O nem nyerhetett volna már sokat, de mi sokat nyerhettünk volna tőle.

S ezért méltán gyászolunk.

Dr. Gratz Gusztáv.

KÜZDELEM A VILÁG KERESKEDELMI URALMÁÉRT.

II. A német világbirodalom kialakulása és jelen világpolitikája.

— Második (befejező) közlemény. —

Különösen fontos rész jutott a német vasútrenszszernek 1. a német ipar és kereskedelem fejlesztésében; 2. egyetemes európai szempontból.

Általánosan elismert dolog, hogy Németország gyors ipari és külső kereskedelmi sikerében nagy jelentősége volt és van ma is vasút rendszerének; a melyen állami felügyelet alatt, az állam által megállapított egységes és olcsó transportdíjak könnyítik meg a közlekedést. Az államosított vasutak szállítási díja átlagosan 20 perczenttel olcsóbbodott és ugyanakkor az állam is nagy jövedelem-forráshoz jutott. Az államosítással a vasutak kezelése közszolgálat lett. Ezután a díjak meghatározásánál nem az a döntő, hogy minél nagyobb hasznot csikarjanak ki a közönségtől, hanem ellenkezőleg minél olcsóbban és minél jobban segítsék elő a vasutak által a nagy közönség hasznát. Annyira uralkodik ez az elv, hogy ha nagy érdekek forognak veszedelemben, nem fontos a vasutak vesztesége se. A közszempontjából, hogy helyes-e az, vagy nem, nem vitatjuk; vasút-díjak, vagy adó alakjában kapja meg az állam a szükséges jövedelmet, az talán az államnak lehet mindegy, de a köznek nem mindegy. Tényleg azonban meg van ez a politika. Mivel pedig a német állam minden alkalommal kész a német ipar előmozdítására segítséget nyújtani, sőt gazdasági politikájának uralkodó szempontja a segítség nyújtás, a rendes olcsó díjakon kívül különös kedvezéseket ad egyes iparágaknak. Leginkább azoknak, a melyek vagy külföldi, Óceánon túli versenyre szántak; vagy valamely nem létező, avagy gyenge német iparágat akar életerőssé tenni s azzal a külföldi árút saját piaczárói kiszorítani. Így lehetővé tette azt a nagyon fontos eredményt, hogy a német vasúti transport díja átlagosan számítva fele pl. az

angol szállítás árának; azaz a német árú idegen és semleges piacokon ezen *felényi szállítási díjnak* megfelelő kisebb áron, *olcsóbban* adható el, mint igen sokszor a hasonló angol árú. *)

Továbbá a német kormány mindig készen van arra, hogy helyiérdekű vasutakat építsen és vele gazdasági szempontból fontos terrénumot nyisson meg; vagy ilyen vasutak építéséhez segínyt adjon. Harmadszor nagy előnye a német iparnak az a körülmény is, hogy a német vasút-rendszer nem versenytársának, hanem kiegészítőjének tekinti a hatalmasan kifejlett *csatorna-rendszert*. Oly államban, a hol a vasutat nem az állam kezeli, a csatornaszállítás a vasút jövedelmét csökkenti. Itt a vasutakkal összhangban működik a német ipar és kereskedelem előmozdítására. Megvan még az a különös előnye is a német iparnak, a mi pl. az angolnak hiányzik, hogy Németországból egyenesen adható fel az árú pl. Dél-Afrikába, vagy Ázsiába stb. az ország bármely pontjáról. A szállítási díj így olcsóbbá lehet: a kereskedő fáradtsága és gondja pedig kevesebb. Újabban 1899 óta folytonosan tanácskozás tárgyát képezi, mimódon lehetne az egész német u. m., porosz, szász, bajor, badeni és württembergi vasút-rendszert birodalmi törvénnyel centralizálni. Már Bismarck megkísérelte azt 23 évvel ezelőtt, de a déli németek particularismusa miatt sikertelenül. Most éppen a déli németek foglalkoznak a tervvel behatóbban; a mi a gazdasági felfogás tisztulását jelenti. S ha létrejön nagy mértékben fogja erősíteni a központi birodalmi kormányt és egységet. Vasutainak hosszúsága kerek számban 50,000 km., a melynek 91% államvasút. Befektetett tőke: 12224 millió márka; összes jövedelme 1898-ban volt: 1850 millió márka; költség: 1123 millió márka, a nyereségből így minden főre esett: 5,94 márka. Hajózható folyóinak és csatornáinak hossza 1898 végén volt 14162 km. Tetemesen növelni fogják ezt a most épülőben levő 240 millió korona értékű csatornák és a tervbe vett Rajna-Elbe csatorna ha elkészül.

A német vasút-rendszernek másodsorú kiváló fontos hely jutott a német pénzügyi túlsúlynak Franciaország kárára való

*) Néhány példa felvilágosít erről. A német kormány pl. a Baltitenger kikötőibe szállított sziléziai kőszénnek tonnánként 3 márka kedvezményt ad; ezzel olcsóbbá lesz ott a német szén, mint az angol szén; csapás az angol szénkereskedelemre. A hajóhoz szükséges vasanyagot kedvezménynyel szállítja a hajógyárakba, azonkívül államsegélyt is ad azoknak, hogy versenyképessé tegye hajóépítő iparát. Kedvezményt ad a külföldre vitt cukoroknak; a külföldre menő cukoranyagoknak, a répának és így tovább.

megalapításában. Az 5000 millió hadi kárpótlás egyedül is elég lett volna a középeurópai francia pénzügyi uralomnak Párisból Berlinbe való átvitelére. Erre működött a német vasútrendszer is; és ez teszi a közeljövőben a német predominációt teljessé.

Európa u. i. be volt zárva a tenger és másfelől Ázsia alig áthatolható pusztaságai közé. Az európai vasútrendszer Párisban csoportosult, Páris volt a pénzforrás és munkaerő középontja. Észak-Európa forgalmának, vasútrendszerének alapja a Rajnától keletfelé Köln volt. *Ma Breslau lett* a versenytársa. És az a vasútrendszer, mely Nisni-Novgorodnál végződött, terjeszkedik keletfelé, magához öleli Manchuriát, Pekinget. Majd halad déli és keleti Chinába, Sansiba a leggazdagabb vas- és kőszéntelepekkel és Hankowba, China ipari centrumába; tervbe van véve a Persiát és Indiát összekapcsoló vasút. A mi pénzt, vállalkozó-kedvet, munkaerőt meg tud a német és orosz takarítani, ez mind keletfelé vándorol. A francia két milliárd koronás kölcsön Oroszország terhére, mind errefelé vándorolt. S megkezdődött ez úton olyan gazdasági, sűrűsödési folyamat, mely a tengerre utalt nemzetek kárára (angol-szász faj) szárazföldi szállítási rendszerével két continenset ölel át s vasútjával egy gazdasági rendszerben törekszik centrálisává a világ leggazdagabb ipari nyersanyagával bíró területét, a világ legnagyobb fogyasztónépével s legolcsóbb munkaerejével. E gazdasági rendszernek, ha kialakult, a közeljövőben természetes középpontja csak Berlin lehet, iparánál, kereskedelménél és tőkéjénél fogva. Ha Oroszország politikailag magához öleli is Észak- és Közép-Ázsiát Manchuriával és Chinával, gazdaságilag nem fogja kihasználhatni iparos és kereskedő nemzet és annak tőkéje nélkül. Erre pedig földrajzi helyzeténél fogva Németország van destinálva; és e destination a politikai helyzet rosszabbodása is (a két ország között) keveset változtatna. A porosz-németeknek Oroszországban való beözönléséről s ottani nagyszabású letelepedésükről, földfoglalásukról csak pár héttel előbb hoztak lapjaink hírt. Jelentőségét azonban, azt hiszem, tévesen ítélték meg, midőn Oroszország azon részének elnémetesítéséről szóltak. Nem az elnémetesítés, hanem a németeknek Oroszországban való megtelepedése — megtelepedése épen a német határon — nyitja meg azt a kaput, szolgáltatja azt a biztos közvetítő német lakosságú területei: melyen keletfelé özönlik a nyugati kereskedelem és nyugatfelé a keleti olcsó nyerstermény. Németország pedig vigyáz rá, hogy

a haszon fölét ő maga tartsa meg. Ily módon Németország ütköző pontján áll két hatalmas rendszernek, mely a phóníciakon, punokon, görögökön, rómaiakon át már többször birkózott egymással: a szárazföldi és tengeri szállítási rendszernek. Erőfeszítéseket kell tehát tennie mind a két irányban. A tusa még nem dőlt. A másik rendszer törzsével Amerikán nyugodva szárnyait kiterjesztette az Atlanti-Oceánon át Calaisig s a Nicaragua-csatornán és Csendes-Oceán szigetén át a Jangtze-kiang és Hoangho folyó vidékeire, a melyet hasonlóképen a maga számára törekszik consolidálni. Részből ezen küzdelem eldöntésére épülnek a német, amerikai, orosz hadi hajók, szaporodik a brit földi és tengeri haderő, épül gyorsított menetben a transzibériai vasút. A célja mindezen nagyméretű erőfeszítésnek és halálos versenynek: gazdasági előnyök biztosítása.

Ha Németország és az Oroszbirodalom győz, azon gazdasági, kereskedelmi kincsből kevés közvetlen haszna lesz a civilizált nemzeteknek. A német nemzet irigy, önző, mérhetetlenül falánk. Olyan exclusiv kereskedelmi politikát követett mindig s óhajt követni a jövőben, mint a despota Oroszbirodalom. A hol a német megveti a lábát onnan kizár más nemzetet; erőszakkal, csalással, furfanggal, ámtással. A német kereskedelem nem szereti, nem tűri a vesersenyitársakat.

Egészen tökéletlen lenne az e vázlat által adott kép ha nem szorítna néhány sort, a német mezőgazdaságnak, annál inkább mert ez világot vet a mai politikai helyzetre. Németország a politikai egység létrejövetelkor részben agriculturális ország volt. A politikai hatalmat a földbirtokos nemesség bírta, mely mindenütt, különösen pedig Poroszországban dicsekedve vallotta magát az uralkodó vasallusának. Az industrialismus gyors fejlődése azonban hamar megváltoztatta a helyzetet. Hatalmas városok keletkeztek az ipar és kereskedelem föllendülésével a középkori aluszékony piszkos városok helyén, fényes palotákkal, pazar vagyonnal és jóléttel. Növekedésének gyorsasága felülmúlta az éjszak-amerikai városokét.*) Ezek a városok

*) *Berlin* 1860-ban kisebb volt mint *Philadelphia*. És 1890-ig *Berlin* növekedett 1 milliónál több lakossal, *Ph.* alig felével és 1895 óta *Berlin* szaporodása 12,3% vagyis 208,000 lakos. *Berlin* 1870-ben számlált 800,000 *N.-York* 950,000 lakost. 1890-ben *Berlinnek* 1.579,000 És *N.-Yorknak* 1.515,301 lakosa volt. *Hamburgnak* 1875-ben: 263,540 és 1890-ben: 569,260 lakosa volt és 1895 óta öt év alatt szaporodott 12'6%-ot; míg pl. *Bostonnak*, 1875-ben: 342,000, 1890-ben 448,000 lakosa volt. *Köln* 1880—1890-ben volt

s a velök kapcsolatos ipartelepek, üzletek elvonták a népet a földműveléstől. Megváltozott az ország belső állapota. A túlnyomólag mezőgazda államból túlnyomólag industrialis állam lett, melynek ipara és kereskedelme tért foglal a föld minden részében, kereskedelmi hajói elborítják atengert.

A német föld, megcsökkent munkásaival nem tudta táplálni a megszorodott lakosságot, mely vagyoniilag gazdagabb lett, fogyasztó, vásárló ereje nőtt. Ezért külföldi piacról kellett a lakosság élelmét megvenni. A beözönlő idegen hús, gabona még jobban leszorította az ügyis alacsony árakat. Nem tudták többé bérbe adni olyan áron földeiket, mint azelőtt; nem tudták oly áron eladni termésüket, mely arányos lett volna a terhekkel. Az élet föltételeinek változtával az ő »igényeik« is nőttek mint mindenkié. A romlásig jutva védelmet kértek azért a kormánytól. A kapott védelem azonban nem biztosította őket eléggé. A külföldi verseny miatt az árakat kellő magasra nem emelheték. Újabb, erősebb intézkedéseket követeltek. A megnövekedett industrialis, tőkepénzes, kereskedőelem, mely hatalmas helyett vívott ki a politikában is, meggátolta azt. Az elkeseredés még nagyobb lett az agráriusok részéről. A gazdasági veszteség mellett a politikai hatalomra való befolyásuk csökkent; látták miként siklik át teljesen az iparos-, kereskedőelem kezeibe. S mivel a kormány nem adta meg a kért törvényeket, melylyel a földhöz akarták kötni a népet, kizárni az idegen élelmet, szakítottak addigi királyt és kormányt támogató politikájukkal.

A kormány nehéz helyzetbe jutott. Ha az agráriusoknak enged, akkor védelmet nyújt az ország egyik és pedig kisebb részének a másik ellen. Az idegen élelem kizárásával, drágulna az élelem. Komoly veszedelem lenne ez Németország versenyképességére. S ráadásul visszatorlást okozhatna az Egyesült-Államok és Oroszország részéről, nem is említve a hármas szövetség másik két tagját. A mellett a politikai hatalomért az az elem is versenyzett.

Két hatalmas osztály állott így egymással szemben, agrárius

144,800 és 281,000, 1900-ban 379,685. *Dortmund* 1895— 1900-ban szaporodott 27%-al; *Nürnberg*: 136,000 lett több öt év alatt (1900-ban: 260,743 l.). *Dresden*: szaporodása az utolsó öt év alatt 41,000 (lakói sz.: 395,346); *Halle* szaporodása: 39,000 (lak. sz.: 150,631.) 1900-ban 14 városa volt 200,000 lakoson felül és 100,000-el bíró városok száma 1895 óta több lett hattal. Az Egyesült-Államokban 1900-ban 100—200,000 lakosú város volt 38, Németországban 33.

és industrialis; összeütköző érdekekkel, összeütköző politikai törekvésekkel, a politikai hatalom után való mohó törekvéssel. A harcz kitörésére csak alkalom kellett. Megjött az is a hajó-javaslatral és a csatorna-javaslatral. Az előbbit még nyomással, egyezménnyel keresztül erőszakolta a kormány. A csatorna-javaslat azonban megfeneklett. A két osztály politikai mérkőzésének küzdőtere lett.

Kérdezhetjük: mi a javaslat jelentősége, hogy ilyen fontos érdekeknek adta meg a döntőütközetre való alkalmat? Jelentősége nem csekély. A közgazdasági hatalmas növekedés következtében a vasutak és csatornák nem tudják a szükségnek megfelelően gyorsan, könnyen és olcsón a forgalmat levezetni. A porosz vasút-miniszter szerint az utolsó 10 év alatt a teheráruforgalom 5%-ot nöött. 1899-ben pedig az egész forgalom gyarapodott 6%-al az előző évhez viszonyítva. A Rajna-Westfalia vidéki köszén- és vastelepek nem tudják nagy tömegű nehéz áruikat kellő olcsón szállítani. Pedig *olcsó szállítási díj az Océanon túl való versenyképességet jelent*; drága viteldíj kereskedelmi veszteséget. Vasutak építésére földet venni csak drágán lehet; az pedig drágítja a vasútépítés költségét, ez meg a szállítási díjat. De ha lehetne is földet venni, a vasutak megszorításával sem tudná a szükségét kielégíteni. Olyan olcsón vasút pedig nem szállíthat, mint a hajó. Épen ezért fontos Magyarország jövő gazdasági életére is jól kifejlett csatorna-rendszer. Magyarországot *geographiai helyzete* arra destinálja, hogy a *Balkánon gazdaságilag* uralkodjék. Magyarország földrajzi helyzetéből következőleg az volna a természetes, hogy *a Balkán népei a magyar ipar és magyar kereskedelem fogyasztói legyenek* egyrészt; másrészt, hogy Magyarország *legyen vevője és feldolgozója a Balkán-népei ipari nyerstermékeinek* és Magyarország *legyen közvetítője* (a mely szintén hasznot jelent) nyugat felé a Balkán mezőgazdasági termékeinek. Nehéz árukat, *olcsón* szállítani, *olcsón*, hogy a feldolgozott áru *versenyezhesen*, — *csak vízen lehet*. A vízi csatorna szükséges a magyar kereskedelemnek *közlekedési eszközü*l és a *földművelőnek öntözésre*. Vagyis *szüksége van rá a magyar közgazdaságnak*.

Hasonlóan gondolkoztak a német intézőkörök, midőn kidolgoztak egy tervet, mely összekötötte volna a Rajnát a Dortmund-Ems csatornával Mindennél keresztezi a Wesert s Hanover mellett elhaladva kissé Magdeburg alatt szakadna az Elbébe; nyolcz összekötő-csatorna menne a fontos Osnabrück

Hildesheim, Magdeburg és más városokig. Majd újabb módosítás szerint összekötné Stettint és Berlint is. Az egész 540 millió koronába kerülne és 15 év alatt készülne el.

Átszelné ez a Rajba—Westfalia vidékei gazdag kőszén- és vasbányatelepeket s így olcsóbbá tenné a szállítást és a behozott élelmet a csatorna mentén fekvő nagy gyárvárosoknak. A császár a tisztán látó politikus elméjével csatlakozott a tervhez. Egy amateur-mérnök lázas hitével és egész császári tekintélyével igyekezett megszavaztatni. Kiegészítő része lett volna ez nagy concepciójú gazdasági rendszerének. Haszontalan volt azonban minden nyomás, minden buzgólkodás, kecsgetés, az agrárius párt elvetette a javaslatot. Ezzel a német közélet szakadása teljessé lett. A szakadás áthidalására hiába bukottá »mélységbe« néhány miniszter, nem záródott az be. A római legendák orvossága hatástalannak bizonyult. A küzdelem újabb válságos pontra ért a nem régen közzé tett vámtarifa javaslattal. Súlyos válság elé állítja az az egész német kereskedelmet otthon és külföldön egyformán.

Nagyon méltányolható az a törekvés, hogy a német földművelést ne engedjék az angol példájára elveszni. Idegen országból élő állam *állandóan* nem lehet független. A földművelő osztály erejének megtartása életkérdés egy nemzetre. A földművelő osztály frissíti fel a városi életben elsatnyult elemet; azok pótolják az elpusztult városi lakosokat. Az angol mezőgazdaság pusztulása munkás hiánnyal fenyegeti a közeljövőben Angliát, ha a jelen helyzet marad továbbra is meg. Mert komoly megfigyelők szerint az állandóan nagyvárosokban élők a harmadik nemzedéknél kihalnak«. *) Azt véljük azonban, a helyzet logikája az agráriusok ellen van. Mert az 56 milliót meghaladó német lakosságnak $\frac{2}{5}$ -e él idegen kereskedelemből; 16%-a él a 100,000 lakoson felüllevő városokban; mert az industriális elem túlsúlyát bizonyítja az adórendszer, az adónak alig 10%-a esik a földművelő népre; az egész lakosságnak 36% él a földművelésből. Továbbá mert (az 1895 census szerint) 20 hektáron alól levő birtok van: 5.250,109 és 20 hektáron felüli: 306,791; 5 hektárnál kisebb birtok: 4.251,408, ez a parasztság. A kisbirtokosok száma tehát kétszerre több. Ezek a kisbirtokos parasztok, a »Nordost« gazd. egyesület nyomozásai szerint, inkább vevői, mint eladói a gabonának. S megállapította azt is, hogy az 5—20 hektáros

*) C. Dr. H. Campbell és Aylmer Mande: »*The Crisis*«.

birtokosok is rászorulnak az idegen gabonára. Ellenezte a vám-emelést az egész középosztály, mert egy relatíve kicsiny classnak, a nagybirtokosságnak, érdekeit szolgálja. A földhöz kötött existenciája az országban 18 millió embernek van s ebből 9 millió munkás.

Ennek ellenére mégis mi indította a kormányt ismert javaslatai meglételére és mily módosulásokon megy át — mert jelen alakjában lehetetlen elfogadni a német kereskedelem jövőjére nézve is—mindez nem sokára megválík. Magyarországnak a vámtariffa-javaslat a német és osztrák csatorna-javaslatok után csak újabb serkentés lehet az önálló magyar ipar és kereskedelem megteremtésére.

Végigtekintve a német birodalom rendkívüli gyors és nagyszabású fejlődésén, az erőknék, a belső és külső terjeszkedésnek hatalmas arányain, önként az a kérdés támad fel lelkünkben, mik azok az okok, melyek mindezt előidéztek, mik azok az utak, melyen haladva a mai állapotba jutottak? A kérdésre határozott választ adni bajos dolog. A fejlődés, mint az egyének életében is, mindég csak a nemzet belső erejéből indulhat ki; a belső erő több alakban nyilvánulhat kifelé; a belső erőt gátolhatják vagy segíthetik külső állami és társadalmi intézkedések: magának az erőnek összes és miként való működéséről, a belső erő, energia növekedésének vagy stagnálásának okairól positive alig lehetséges beszámolni. Megkísértjük azonban per tangensem, mert igen bő anyag volna részletesen előszámlálni ezen nemzeti erő külső nyilvánulásait, a német kereskedelmi terjesztésében miként működtek s az állam segítő intézkedéseit. Így külsőleg szemlélve a dolgokat három főcsoportba sorozhatjuk a siker okait: 1. állami intézkedéseknek; 2. az egyéni és testületi tevékenységnek; 3. állami- és magániskolák neveléseinek.

1. Az állami intézkedések között első *a vámrendszer*. Midőn valamely idegen áru a német határhoz ér, a német kereskedelem érdekei szempontjából megállapított díjat kell megfizetnie. E vám-díj növeli természetesen az idegen áru árát, melyet megdrágított már a Németországig való szállítási díj is. Míg a német áru minden fizetés nélkül, vagyis az árúnak minden megdrágítása nélkül vihető be pl. az angol területekre (igen kevés kivétellel). Ez ösztönzést és alkalmat szolgáltatott a német kereskedőknek, hogy jelentéktelen vagy gyengén fejlett kereskedelmi ágakban versenyre keljenek az angolokkal és ilyenekből óriási jövedelmet húzzanak.

A védővám által megdrágított idegen árú lehetővé teszi a német kereskedőnek, hogy otthon eladott árúból a kellő hasznot megszerezze és a haszon megnyerése után meglévő árúfölösleggel elöntse az angol piacot s pl. Manchesterben, Birminghamban olcsóbban adhatja a német ruhát Sheffieldben a német kést, mint az angol gyáros teheti a gyár színhelyén. Az előállításra való eladási verseny nagyon gyakori az angol, német és amerikai kereskedők között.

a) Az újabb német kereskedelmi politika engedett szigorúságából Bismark óta. Valamely kiszemelt országnak ajánlatot tesz, hogy engedjen bizonyos vámleszállítást bizonyos német árukra és viszont Németország is tesz kedvezményeket. Ez a »legtöbb kedvezmény« elve. Ilyen szerződése van most a legtöbb nemzettel. Ez úton bizonyos áruinak vámmal biztosított, piacot szerez és annál szabadabban működik, a szabad piacok nagy területén. *) Oly esetben midőn nemzetközi egyezmény vagy más tekintet köti, hogy valamely idegen országgal kötött ilyen vámszerződésben együttesen járjon el más idegen állammal, csupán azokra az árukra kért engedményt, a melyekből csupán neki van haszna. Azokra nézve, a melyek a másik vele együtt engedményt kérő államra lennének előnyösek nem kér kedvezményt inkább megfizeti a saját importjára is a magasabb vámtételt. **)

b) A német kormány *kedvezményeket* biztosít olyan német áruknak, melyek a világversenyesben vesznek részt. Pl. a cukorrépaért a gyárba vitelkor a hivatalos mérés után adót kell fizetni. Igen, de bizonyos répa jóval több cukrot ad az újabb művelés szerint, mint a hivatalos becslés mondja; ez tehát kész profit. Az export kivitelre szánt kész cukornak fogyasztási adó elengedést ad. Ezzel tette tönkre a nyugat-indiai szigetek cukornádtermelését; az angol cukorfinomító ipart. Az angol fogyasztó $\frac{1}{3}$ -al olcsóbban veszi a német cukrot Londonban, mint a német pl. Berlinben.

c) Segélyt ad a kormány vasútain tett *szállítási kedvez-*

*) Pl. 1893-ban a német-orosz szerződés megkötése előtt vasárúokban gépekben küldött a németkeresk: 505,881 metr. centner.-t és 1894-ben a szerződés évében: 1,568.000 metr. centner-t.

**) Ugyanezen orosz szerződésben a nyersvas vámja 5 cent-tel lett kevesebb; az orosz kormány további leszállítást tervezett, Németország azonban visszautasította, mert ez nagy hasznára lett volna Angliának, a kivel az 1865-iki Favoured Nation Clause értelemben élvez kedvezményt.

ménnyel,*) hajóknak fizetett *subsidiумokkal* kötelezve a társaságot, hogy bizonyos vonalon hajókat járasson. Ezen hajóknak menni kell, vagy van szállítani valója vagy nincs; mivel nekik is jobb a valami a semminél, olcsón szállítják az árukat. Az államsegély biztosítja úgysis a tőke jövedelmének minimumát.**)

d) A kereskedelmi hajók védelmére szervezett hajókat; melyről később szólok.

e) Igen sokat lendít a kitűnően szervezett német diplomáciai testület, főleg a *consulok*. Nagy fizetéssel, kitűnő képzettséggel bíró férfiak ezek, telve lelkesedéssel és tüzzel hivatásuk és a német kereskedelem iránt. Élesen figyelik, tartózkodási helyük viszonyait. Ismerik annak a népnek nyelvét, törvényeit, szokásait, ízlését. Állandó összeköttetésben vannak az ottani kereskedőkkel. Ha valami vállalatra készülődik azon bizonyos terület lakossága vagy ott lakó egyén figyelmeztetést küldenek azonnal a német kereskedőnek, a ki ajánlatot, mintát, ágenst küld azonnal; mielőtt az üzletre való elhatározás befejezett dolog volna, a német kereskedő ezerféle kedvezéssel csábítja arra. A német consul nem tartja méltóságán alól levőnek, hogy kereskedőházak megbízottjai-ként közvetítsen ajánlatokat, mutatványt, prospectust, ajánljon megbízható utazókat; személyesen keressen fel s bírjon rá idegen kereskedőházakat a német ipar pártolására. Bismark adta a jó példát arra. Egy chinai diplomatával intézve bizonyos ügyeket mint kancellár, az illetőt el nem eresztette addig, míg meg nem ígérte, hogy a nagy aczélsíneket China számára, megrendelni — amivel az illető meg volt bízva — német gyárosnál fogja, †)

A német császár nem tartotta feleslegesnek, hogy a német kereskedelemnek keleten való biztosítása céljából, felkeresse,

*) Hogy milyen különbséget okoz az árban, ha pl. a brit vasút 1 tonna kőszén 1,40 penny ért s a német vasút 0,67 penny ért szállít 1 mile-ra (1609 méter) tonnánként, azt bárki kiszámíthatja.

**) Ez az oka, hogy a mely hajó pl. Brémában kezdi árúit pakolni Dél-Amerikába, tonnánként 8 shillinget számít és ugyan ez a hajó átmenvén Liverpoolba, onnan u.-olyan áruért 12 shilling 6 d.-t. számít a hosszabb útért. Vagy Amsterdamból Bataviába 16 sh. 8 pennyt tonnánként és Liverpoolból 22 sh. 6 p.-t és 10%-ot. Hasonló példa igen sok idézhető a *Repost of Brit. Iron Trade Association*.

†) Hogy Bismark milyen gonddal igyekezett előmozdítani a német keresk.-t bizonyítják hivatalos rendeletei a *consulokhoz* » 1. S. Whitman: *Conversations with Prince Bismark Tauchnitz*. 237—250 lap és még és Poschinger: *Bismark's Nette Tischgespräche etc.*«

ajándékokkal, személyével megnyerje »hőn szeretett barátját« a török szultánt s meglátogassa a szent földet. A látogatás eredménye már meg is van Kis-Ázsiában és egyebütt. A magas példát követik tisztviselői. Pontos, megbízható jegyzeteket küldenek az illető piacz helyzetéről, gabona és iparczikkék áráról, a jövőendő várható növekedésről, apadásról stb.

A kormány pedig ezt nem teszi ad acta, hanem *olcsón, könnyen áttekinthető alakban ki is nyomatja.*

f) Kormány és kereskedelmi kamarák szoktak kiküldeni ezenkívül szakértőkből álló bizottságokat, de nem banquetezni. Óh, nem! hanem, hogy alaposan tanulmányozzák a helyszínén, mit várhat ott a német kereskedelem. Példát a textil-iparnál említettem. Dél-Amerikái sikereik ilyen küldöttségek előzetes tanulmányain nyugszanak.

2. Kivette a maga részét a munkából a német *egyéni tevékenysége is.* Kereskedelmének alapja az egyéni vállalkozás, az egyén küzdelme. Az állam csak védheti, segítheti, útját könnyítheti.

a) A német kereskedő mielőtt üzletet kezd valahol, *tanulmányozza a piacot* gondosan. Számot vet a hely szükségleteivel, az áru minőségével, a szállítási díjjal, a helyi gátló vagy segítő törvényekkel, a meglevő vagy bekövetkező versennyel és akkor oda küldi hirdetéseit, mutatvány-árúkat, ügyes ágensét.

b) Ilyen új üzletek megkötésére alkalmassá teszi a német természet *rendkívüli utánzóképesége* és c) *alkalmazkodni tudása.* A német nem oly merev szokásaiban, mint az angol vagy franczia kereskedő. Nem volt meg eleinte a szükséges gyakorlata, hiányzott ügyessége és ízlése, hát elküldte mérnökeit és munkásait angol gyárakba, hozatott elsőrendű angol munkásokat s eltanulta az angol ipart. Egyszerűen átvette annak gépeit, módszerét. Majd maga is fejlődve, javított azokon. Utánozni azonban még ma is nagyon szereti az angol ipart. Mert az jó hírnevű és nagyon elterjedt. A német gyáros csináltat külsőleg hasonló árut, rosszabb anyagból, és eladja mint angol árut, de jóval olcsóbban. Száz milliókat tevő károkat okozott és okoz így az angol kereskedelemnek, mely nem tehet ellene semmit. Ilyes dolgokban a német annyira ment, hogy többször ugyanazon névvel és bélyeggel látja el áruit, vagy egy betűt változtat azon, a mit az a műveletlen ázsiai, vagy délamerikai, afrikai vevő nem vesz észre. Valóságos kereskedelmi rablás az, a mit rend-

szereken elkövetnek. Nem minden német kereskedő, de igen sok.*)

c) *Alkalmazkodási képessége* is nagyon nagy segítsége volt a német ipar sikerének.**) Tanulmányozza az illető népnek nemcsak szükségeit, hanem *sajátos ízlését, tetszését és nem tetszését*. S bármilyen primitív is az, nem bánja, szívesen alkalmazkodik hozzá. Míg az angol és francia kereskedő sokszor azt várja, hogy az illető vevő ízlése alkalmazkodjék az övéhez.

d) A német (és amerikai is hasonló módon működik) gyáros állandóan figyelemmel kíséri az *újításokat, találmányokat*, a tudomány fejlődését; és alkalmaz mindent, bármi kisjavítást, vagyis időbeli, pénzbeli, árúbeli nyereség legyen az. Az angol ezt nem teszi, legtöbbször nem is teheti, mert az angol gyárost oly gépek, olyan újítások alkalmazásában, mely a munkások számát redukálja, megakadályozzák a munkásszervezetek, főképp a Trade Union-ok. Nem gondolva meg, mily veszteséget okoznak ezzel az angol iparnak, melynek vesztesége később az ő veszteségük is. Ilyen gátlás nincs Németországban és az Egyesült-Államokban.

A nehézségektől nem riad vissza, sőt fokozzák azok ellen-

*) Az angol és amerikai consuli jelentések ezer, meg ezer példát sorolnak fel, bárki meggyőződhet erről olvasva a »*Diplomatic and Consular's-Reports*« a *külgyminisztérium hivatalos jelentéseit* (»Foreign Office«) stb. Kaszákból, sarlókból stb. nagy exportja volt egy sheffieldi gyárnak Dél-Amerikába; hogy a német versenyezhesen az angollal, hasonlót csináltat, de rosszabb anyagból, ügyesen megfesteti, kiállítja és olcsóbban adja el. Az angol kivített sok helyen kiszorította, az angol jegyeket és bélyeget aként változtatja el, hogy arra csak a nagyon gyakorlott kereskedő jönn rá; pl. az angol John Nowill jegyet, a német árun írja John Novill; a Curtis helyett ír Custis-t; Harvey helyett Marvey-t stb. Utánozza a világhírű *sheffieldi késeket*. Külsőre az teljesen olyan, mint az angol kés és az ára felényi, Pesten meggyőződhetik róla bárki. A magyarázata a dolognak az, — a mint egy világhírű sheffieldi gyárban magam láttam — hogy a sheffieldi kés pengéjét, hosszú, erős kalapácsolással teszik erőssé, a verés alatt a vasban levő szemcsék összetörnek és a hézagok betöltődnek. Az ilyen pengét lehet használni míg papírvékonyságúvá lesz. A német gyáros, a hosszú és láthatatlan munkát elhagyja; ezzel olcsóbbá lesz az árúja. S van ilyen fogása minden iparágban.

**) Oroszországban pl. nagyon szereti a fehér nép a vörös fejkendőket. Egy angol gyáros szállította nekik, a mely négyszeletű volt; az orosz asszony hosszúkás alakot szeretett volna. Az angol gyáros ezzel nem törődött, mert új gépnek szerzését jelentette az alak megváltoztatása. A német gyáros a költséggel nem törődve, megcsinálta a kívánt alakot és zsebre tett több százezer márká hasznot.

állását. Ha nincs elég pénze vár, és takarékoskodik; nincs elégtudása, rá szánja magát és tanul komolyan.

e) A folytonos haladásnak, javításnak, módosításnak következtében árúi *javulnak minőségben, mennyiségben és csökkennek árban*. A külföldön szálló mondás, a német árú: »Billig und Schlecht« Ma azonban nagy a változás; a német árú »Billig« maradt és »Gut« lett; sőt sokszor a legjobbak között van. *Olcsósága* azonban ma is legfőbb tulajdonsága, *leghatalmasabb terjesztője*. Angol és német árú között *sokszor 50% különbség* van, a német javára. Az olcsó piacokon a német kereskedő dominál az egész világon. A szegény s műveletlen nép nem nézhet a finom anyagra, művészi munkára; neki olcsón *kell* vásárolnia. S ez olcsóságot megkapja a német árutól, melyet ezerféle módon tesznek minél csekélyebb árúvá.

j) Ezek között igen fontos dolog az *olcsó munkadíj*. Bár a német munkás bére utóbbi évek alatt 10%-al emelkedett mégis jóval kevesebb az átlagosan véve az angolénál, még inkább az Unióénál.

g) Ipari czikkeiket javítja a német *munkások ipari ismereteinek* állandó növekedése. A német munkásnak ismernie kell az ő foglalkozásával rokon iparágakat. Tanulmányozza a divatot, fejleszti ízlését, tudását.

h) Meg kell említeni kitűnően szervezett ágens rendszerét. A német utazó alaposan ismeri foglalkozása technikáját, a hasonló külföldi árukat, azok árusítási módját. Több nyelvet tud, mint bármely más kereskedő nemzeté; a legtöbbször a vevő saját nyelvét is beszéli. Nagy gyakorlata és jó fizetése van, főként az utóbbi.

i) Valóságos szerencséje-s az angol-szász fajon nagy előnye a németnek az általános *katonakötelezettség*, a hol fegyelmet, rendszeret, tisztaságot, pontosságot tanul, testi erőt, erőfeszítésre kitartást merít, edzi bátorságát és vállalkozó kedvét. A komoly fegyelmezetség meglátszik a német kereskedelmén.

k) Újabbán keletkezett monopóliumai a »*syndicatusok*« sem elhanyagolható mennyiség. A nagy tömegű gyártással olcsóbban producál, elnyomva a gyengébb versenytársát, koncentrálja a tőkét, azonnal kihasználhatja a költséges újításokat, ellenőrzi az összeütköző érdekeket, eliminálja a szükségtelen béreket, díjakat, administratív költségeket, kamatfizetéseket stb.

3. Hatalmas könyvben is alig méltatható kellően a német gyakorlati (iparos és kereskedelmi) és általános nevelés nagy

hatása és fontossága. Ha Moltke »porosz tanítóival« verte le a francziákat, még inkább azzal hódította el a német kereskedelem az angol és francia piacokat. E gyakorlati iskolában gondot fordít ugyan az elméleti tanításra is; ipari, kereskedelmi iskolái egészen tudományos alapokon nyugsznak, de mindig azzal a czéllal, hogy azt miként alkalmazzák a gyakorlatban. A használat módja, alkalmazása, *begyakorlása* a fontosabb dolog; a mellett megtanítják az ifjút a dolgoknak a maguk valóságában való látására; miként kell a dolgok való okait kikutatni, *miként kell nemzeti szükségeikhez*, nemzeti módszerüket alkalmazni. *Hatalmas, élő szervezete a német iskola* a német nemzet életének, mely fegyelmezi, egy célra kiműveli, *egységes vezérlete alatt egy közös czélra egyesíti a művelt és félművelt elemeket*. Polytechnikumai a chemián, gépészen, természettudományokon, — a kereskedelem czéljainak szempontjából tárgyalva, — kívül és a kereskedelmi iskolái *különös gondot fordítanak a colonialis terjeszkedés* tárgyalására. A német gépész, vállalkozó, kereskedő igen jól ismeri egy ország alakulását, viszonyait, ipari, kereskedelmi, befogadó, producáló terjeszkedésének hatásait, mielőtt hazuról kimozdulna. Tanulja az idegen nyelveket.

A lipcsei egyetemi jellegű kereskedelmi főiskola főbb tárgyai: gazdaságtan és történet, pénzügytan, bank, kereskedelmi törvények, a német colonialis politik, biztosítás ügy, a német ipar és kereskedelmének története; az összes idegen nemzetek kereskedelmének fejlődései chemiai s technológia nemzetközi jog; *chinai gramatika*. A Chinai, japán, indo-chinai népek nyelvéről, szokásáról művelődéséről stb. szóló előadásokon kívül vannak speciális collegiumok a kereskedelem és ipar különböző ágai szerint. És készül a kölni kereskedelmi egyetem. Iparművészeti iskolái az ízlésnek, mintázásnak, művészeti munkának kiapadhatatlan forrásai. S azok lehetnek. A német gyakorlati iskola egészséges, széles alapokon nyugszik. Poroszországban 90%-nál több gyermek látogatja az elsőfokú iskolákat; és 1897-ben a sorozásra került német ifjaknak 0,11 perzentje nem tudott írni, olvasni; mi ehez képest a mi 25—30%-unk. 57,000 elemi iskolában 120,000 tanító 8 millió gyermek lelkébe vési a jövendő »Nagy német birodalom« képét.

Egyéves önkéntességre jogosító 1270 középfokú intézete (tanítóképezdek is számítva) 21 egyeteme van 2500 tanárral 32,000 hallgatóval. Csak az Egyesült-Államoknak van hasonló kulturális szervezete, hasonló nagy képzettségű, emelkedett

szellemű tanító-nevelő hadserege. A vas minden erejénél és metsző élességénél, a legfegyelmeltebb és legjobbban vezetett hadseregeknél hatalmasabb erő az elme ereje, az elme élessége, a kedély lágysága és melegsége. Ez a szellemi fegyelem és szervezettség a hosszú gyakorlat folytán nemzeti sajáttsága lett a német fajnak s ez biztosítja nagyszerű jövőjét. Az egykor abstract német gondolkodás ma »inventív, receptív és productív« lett, mert iskolája organikus része, élőerő a nemzet életében.

A kulturális szervezet kiegészítője a 33 100,000 lakoson felüli város, melyekben az 56 milliónyi lakosságnak 16%-a él; 30 város 50—100,000; 124: 20—50,000 lakos közt.

Ilyen széles alapokon nyugszik a német gazdasági élet. Eredménye meg is látszik *pénzüzetében* és *Összehalmozott óriási vagyonában*.

Az országban van 1540 bankintézet (4200 fiókkal). A takarékpénztárak *betétje* 1897-ben *1800 millió koronával* növekedett az előző évhez képest. És 1897—99-iki három év alatt a betétek szaporodása 4800 millió korona volt. A takarékbetétek összege volt 1883-ban: 2,364.240,000 korona és 1897-ben: 14,904.120,000 korona. Minden 100 emberre jutott a betéteknek 5,27%-a és 1897-ben: 23,41%-a. És érdekes, a nagy betét-összegek a kis-emberek tartaléktökéje, (a nagy tőke vállalatokat keres) a mi mutatja és biztosítja a gazdasági élet egészséges voltát.

Betét-számlája volt :

72 koronáig	28,49%-nak
72—175 »	15,64% »
175—360 »	13,94 ⁰ % »
360—720 »	15,37% »
720—3600 »	22,67% »
3600—12,000 »	3,47% »

és 12,000 koronán felül csak 0,42%-nak. Városi tulajdonon 30,10%, föld-zálogon 25,41%-a, a tőkénének.

A Reichsbank *disconto* számlája tett 1898—99-ik évben 26,373.600,000 koronát, az 1895—96. évi 23,872.800,000 koronával szemben.

Az országban levő 156 *hitel- és jelzálogbankok betétösszege*: 1883-ban volt: 720 millió és 1899-ben 1,625.760,000 korona. Váltó-kölcsönt, leszámítolást nem említve, ezen bankok összes *kötelezettsége* megnőtt 6312.400,000 koronáról 1883-ik évben, 14,665.200,000 koronára 1898-ban. A *bankok tőkéje* pedig:

1497.600,000koronáról 1883-ban, 3256.560,000 koronára 1899-ben. Az *összes* bankok teljes activája 1898-ban: 18,252.720,000 koronát tett.*)

Az állam *kiadása* 1900—1901. évre 2057 millió márka és *bevétele*: 2026 millió márka. A porosz *jövedelmi-adó* 1898-ban növekedett 1200 millió koronával és az egész birodalomé: 1800 millió koronával.**) Az egyenes-adóból minden főre 12 korona (!) jut.

A német *államadósság* 1899-ben m. e. 12.200 millió korona volt. — Ez azonban nem is adósság, tetemesen túlhaladja ezt az államvasutak, posta, távírda, bányák, sóaknák, erdőségek stb. értéke. A mi szegény országunk a *közös* államadóssággal együtt 6300 millió korona terhét hordozza és az állami kiadások 38%-át az államteher emészti fel.***)

Az egész nemzet vagyonosság dolgában 1888-ban a negyedik helyet foglalta el; akkor 154,488 millió korona értékű vagyona volt, †) vagyis $\frac{1}{6}$ -a Európa teljes vagyónának, a mikor minden lakosnak 4000 korona jutott volna. Azóta ez is rop-pant megváltozott bizonyosan. Különben aligha tehetett volna *külföldi vállalatokba* 8500—9000 millió koronát; ††) és nem vehetett volna *külföldi értékpapírokat*— a «Kölnische Z.» szerint — m. e. 15,000, más forrás szerint m. e. 20,000 millió koronáért.

Bizony horribilis számok ezek! Pedig ezek csak külső kifejezői a nemzeti hatalmas életerőnek; annak a nemzeti életerőnek, mely egész teljességében csak alighogy megmozdult. Két évtized parány egy nemzet életében, s ha e parányi idő alatt ilyen eredményeket mutathat fel, mit várhatunk e nemzeti erőtől a jövőben, mikor teljesen megerősödve, egységes vezérlet alatt, minden tagja öntudatosan működik a maga és nemzete jólétére !

Rendkívüli terjeszkedő erejének bizonyossága az a 17 milliónyi lélek, mely 1871. óta tette gazdagabbá a nemzetet; energiájának, munkakedvének és munkabírásának ékes dicsérője számokban csak előbb kifejezett kereskedelme; komolyságának,

*) L. «Der Deutsche Oekonomist» és «London Economist» 1899-ik szept., okt., nov. számait.

**) Frankfurter Zeitung.

***) «Consular Reports» 1899. okt. Washington.

†) Mulhall. Dictionary of Statistics» London, 1892.

††) A birodalmi tengerészeti-hivatal becslése, *The Economist*. London, 1899.

intelligenciájának, takarékoságának alig adhatta volna magasabb példáját, mint vagyonosodásának és iskoláinak oly rohamos megnövekedésével. Van hibája ennek a nemzetnek is. De ma több az erénye. S ezek elsője között van munkakedve minden téren, szorgalma, kitartása, találékonysága, magasra lobogó, öntudatos faji szeretete. Ezen erényeiből alakult ki az egységes nemzet; ezen egységes nemzeti élet munkásságának szerves folytatása, a fejlődés törvényeiből folyó következése mai imperialisztikus terjeszkedése és világbirodalmi politikája.

Ezen terjeszkedést nagyon élesen jellemzi *német nemzeti jellege*. Kiindulásától kezdve domináns jellege volt a törekvés a *németségnek, mint németeknek megtartása* a német hazától távol is. A nemzet ereje megnövekedésének természetes következése volt, hogy hazája határain kívül is keressen piacot áruinak. Azon területeket, a melyeken a német kereskedők nagy számmal letelepedtek, a német kormány természetesen nem nézhetette érdeklődés nélkül. Gondja volt rá, hogy erkölcsi hatalmával és tekintélyével védje, óvja saját fiainak érdekeit. Azonban *csak kereskedelmi szempontból* érdeklődött jó ideig azon területek iránt, politikai céljai nem voltak. Sőt Bismarck határozottan és többször tiltakozott ellene, hogy az ő colóniáik «nem katonai és nem adminisztratív jellegű, mint a francziáké». «Az ő ambíciója nem volt az, hogy Németországot uralja a világ, az sem, hogy felülmúljon más nemzeteket a pénz-piacz cselfogásaiban, habár nagyabecsülte a nemzet anyagi sikereit, mint a haladásnak *eszközét*. Inkább biztosítani óhajtotta ő nemzete szabad fejlődését idegen beavatkozás ellen, hogy *a világnak egyik nagy civilizáló ereje legyen*, — ki tudja, a jövőben nem a legnagyobb-e? *nem, mint hódító, hanem, mint a törvény, a rend, a béke őre*. Óhajtotta, hogy gyarapodjék Németország, a melyben a Hohenzollern-ház mottójának megfelelően, «*Suum cuique*», mindenki, gazdag és szegény megtartsa, megkapja a maga jogát és tulajdonát».*) Sőt «Bismarck többszörösen hangsúlyozta, — 1884 szept. 25-ikén nála levő hamburgi kereskedők előtt, — mennyire szükséges, hogy tényleges *kereskedők fejlesszék a birodalom colonialis politikáját*, a mely kötelességet nem hagyhatja a hivatalnoki elemekre : »*Nem küldhetek porosz Landrat-ot Kamerun-ba*, mondta.**)

*) Sidney Whitman : «*Conversation with Prince Bismarck*» Tauchnitz edit 9—10. lap. — **) U. ott. 247. lapon.

A nemzet erejének minden téren való rohamos fejlődése egyszerre hatalmas arányú kereskedelmi terjeszkedésben nyilvánult. A nagy anyagi siker csak újabb ipari és kereskedelmi vállalkozásokra ösztönözte s lehetővé tette, hogy a német kereskedelem megkezdje a versenyt olyan területeken is, a hol évtizedes angol kereskedés tartotta zsebében a piacokat. Ugyancsak növekedett ezalatt otthon is, — egészen természetesen, mert a siker mindenkit csábít — nőtt otthon is a verseny az újabb és mind számosabban felállított hasonló gyárak között; a verseny munkamegtakarító gépek alkalmazását, ez megint növekedő productivitást eredményezett. A versenyben a győzelem biztosítása végett mind jobban koncentrálódott a tőke eredménye újabb verseny és árcsökkenés lett. A kényszerítő helyzet nyomása alatt, — hacsak romlásukat nem akarták látni, — egészen természetesen igyekeztek olyan kijárást találni, a melyen a productio-felesleg kifelé utat találjon. Megtarthassa mindenik productivitását, sőt növelhesse azt, megtarthassa munkásait, azok magas bérét, áruinak magas árát,— minden gyáros előtt főczél volt.

Növelni kellett e célból 1-ör saját piacuk fogyasztanibírását, s *találni kellett nagy fogyasztó-területet*, ily módon az *industrialismus* növekedése volt a *terjeszkedésnek első természetes oka*. Az étellel vele jár a növekedés, az élet törvényei szerint. E természetes fejlődést gyorsította, rohamossá tette a másik tényező, — mondjuk *mesterséges ok* (bár ez is velejárója az életnek, —) *a verseny*. *A német imperialismus* tehát kezdetben egészen *kereskedelmi jellegű*, eltérően az orosz politikai és agrarius, a francia militaris administratív imperialismustól. A verseny kényszerítette a terjeszkedésre. Csakhamar következett más ok is az eddigiekhez.

Megindult hatalmas arányokban a német *kivándorlás*, mely 1880-tól kezdve, évenként átlagosan számítva 150,000 embertől fosztotta meg a német hazát. A kivándorlók túlnyomó része az Egyesült-Államokba, Argentiniába, Brazíliába, Ausztráliába és más angol gyarmatokba ment. Igen kevés telepedett le a meglevő német coloniákban. Nagyon bántotta ez Bismarckot, azóta minden német kormányt, valamint a mostani császárt is. Mert a kivándorlókat elvesztette a német faj. Ha ápolták is azok új hazájukban apáik nyelvét, nemzetük szokásait, de idegen állam polgárai lettek, a német államtól elszakadtak, gyermekeik pedig már a németekre egészen idegenek lettek. Hogy az államnak

a külföldön is biztosíttassanak a kivándorlók, hogy ott se szakadjanak el az államkötelékektől és ne olvadjanak be idegen fajokba, intézkedett a kormány, hogy a kivándorlás a német gyarmatokba irányíttassék. A társadalom segítségére ment, kivándorlási ligát alapítva. Közösen segítették a német területekre vándorlókat. Egyszersmind — a meglévő terület kevés lévén s európainak alkalmatlan climával — fölmerült az új területek szerzésének szüksége. Ez is rendesen kereskedelmi jellegű volt. A hol nagyszámú német élt nem angol vagy yankee területen, ott igyekezett a kormány a «német kereskedelem érdekeinek biztosítására kedvezményeket» kiszorítani. A kedvezmények révén beözönlött brutális németiség és benszülöttek közt gyakran támadt összeütközés. A mely természetesen pompás alkalom volt, hogy «a német érdekek védelmére», biztosítsa, elfoglalja a kormány azt a területet, a melyre a foga fájt. így foglalt Zanzibarban 1888-ban, így kapott engedményeket Haitiban 1897-ben; és Chinában is «érdekeinek és polgárainak védelmezése» czéljából, hasított ki jókora területet. Azok a kedves chinaiak, a kik meggyilkolták a két «hittérítőt», helyesebben politikai ágenset, megadták az «alkalmat»! A politikai hatalom azonban itt mindenütt a kereskedelem szolgálatában levőnek vallotta magát. S nem mondhatjuk, nem volt igaza. Mert nem előzetes terv szerint megállapított foglalásról volt szó, hanem «alkalomszerűleg» foglalta a német kereskedelem biztosítékául.

Ezt a politikai elvet pedig Bismarck is erősen hangsúlyozta. «Mindig *correct* dolog volt — mondja — biztosítani a tengerparton, szélességben két-három napi-járó földet; és barátságos egyezségekre jutni a benszülöttekkel; ha ezt megtörik, vagy bármilyen erőszakoskodás történik, haladéktalanul a belső területekbe kell törni *s energikusan s elijesztő módon őket megbüntetni***») Lényegében nem úgy hangzik ez a beszéd, mint a német császár híres, boszút lihegő szónoklata?

A kereskedelem érdekeinek biztosítása maga után vonta a politikai beavatkozást. Akár hadsereggel, akár a nemzet politikai tekintélyével.

A nemzetközi viszonyok alakulása *a nemzetközi versenynek* állandó mélyebbedése és élesbedése szintén nagy mértékben hat kényszerítőleg a németek terjeszkedésére. A világver-

*) Conversations» stb. 248. 1.

senyben, a nemzet versenyképességét *bőséges* mennyiségű anyag (vas, réz, kőszén) *olcsó* anyag biztosítja, számra *nagy* munkaerővel és *effectiv* munkaerővel; (e két utóbbi nem jár mindig együtt, habár a látszat azt mutatja is). Hathatós és nagy munkaerővel, a megháromszorozódott nemzetet századokig biztosító bőséges és olcsón kiaknázható természeti kincscsel (ásvány- és ércneműek, fa, só stb.) bír az éj szak-amerikai angol-szász lakosság. Ipara és kereskedelme egyszerűen félelmetes és mesés arányokban terjeszkedik. Ipari suprematióját már kétségtelenül megalapította, mint I-ső cikkemben kimutattam. És 1899-ben *minden egy dollár importjára két dollár exportja jutott*. Eddig is hatalmas ipari, kereskedelmi vállalatai, horribilis számok által alig kifejezhető monopóliumokba sűrűsödve, készülnek megvívni Európa nemzeteivel a kereskedelmi világalomért a küzdelmet.

Az Egyesült-Államok lakossága — belsőleg szabad kereskedelmet élvezve, igen nagy és igen gazdag területén legjobban kifejtett közlekedési rendszerrel, — *kifelé*, mint *morális és materialis egység* jelentkezik.

Vele szemben áll Európa, külön nemzeti-, vagy képzelt külön érdekeivel. Minden nemzet külön nemzeti életének fenntartására megalkotta vámtariffáit, hogy biztosítsa élete *anyagi* alapját; hadseregeket szervezett, hogy *megvédhesse* vagy erővel is *érvényesíthesse* képzelt vagy valóságos külön érdekeit. Európa tehát nem morális és nem politikai egység. És materialiter mégrosszabb helyzete van. *Európa a legszegényebb* az öt continens között természeti kincsekben. Népeisége pedig, aránylag, leg-sűrűbb. Ásvány- és érctelepei — legalább a nagy-ipart űző nemzeteknél — fogyatékán van. Angliának pl. *jó ötven évre* van kőszene, mely versenyképességét biztosítja. Pedig mostani gazdagságának ez az alapja. Vasért régóta Spanyol-, Norvég- és más országokba jár.*) Németországnak gazdagabb telepei vannak ugyan, de iparilag többet dolgoz fel most is, mint termelni tud. Elég ráutalnunk a múlt pár évi *bevitt* nyers-vas tömegére. Telepei csak nagyon is belátható ideig biztosítják versenyző-képességét.

Földje már most sem tudja a szükséges mennyiségű élelmet megteremni. A német föld nem tudja eltartani fiait. Nagy-

*) Ez nem azt teszi, hogy már nincs elég vasa; van igen sok, de az ő iparának *több kell*.

mennyiségű élelmet kénytelen venni külföldről, mely jövedelmének tetemes részét emészti fel. A világversenyben, a saját földje erejére utalva és saját, európai határai közé zárva, nem állhatja meg helyét sikeresen. Lemondjon talán ambícióiról? Ugyan melyik nemzet volt érzéketlen a pénz, a nagymennyiségű pénz és hatalmas világbirodalom iránt! Hatalmas, ifjú, nagyszámú, a küzdelemre mindenképpen felkészült nemzet nem mondhat le. Hanem megcsinálja a maga útját, megszerzi a szükséges dolgokat úgy, a hogy tudja.

Helyet szorít magának eszével, pénzével, munkájával és szorgalmával. Ez a kereskedelmi küzdelem és terjeszkedés.

Ha az nem volna elég, helyet szorít erőszakkal. Ez a politikai terjeszkedés, a melynek eljövételére most készíti lázasan a szükséges eszközöket. S ezen eszközök előteremtésében is olyan gyorsan haladt, velők olyan sikert ért el, mint iparával és kereskedelmével.

Ezen eszközök, az ország határain belül, jól kifejlett vasút és más közlekedési rendszer, hatalmas csatorna-rendszer, hogy nehéz áruinak versenyképességét ne béníthassa meg a magas szállítási díj. Kifelé nagyszámú kereskedő-hajó és *erőtéljes hajóhad*.

Művelt nemzetek már alig vannak kétségben egy hatalmas hajóhadnak, — mint a kereskedelmi és politikai érdekek s a nemzeti prestige leghathatósabb eszközének, — rendkívüli fontossága és folytonosan nagyobbodó fontossága iránt. «Minden nemzetnek — mondja Fleury-Ravin francia képviselő, — a mely számot óhajt a világban tenni, *bírni kell* azon eszközöket, melyek által támogathassa politikáját. És a hajóhadat lehetetlen számításán kívül hagyni *Az utolsó hetven év minden küzdelmében* a tengeri erő nagyon lényegesen befolyásolta, gyakran eldöntötte a küzdelmet.»*)

Németország terjeszkedésre szorítva, nagy világkereskedelmet építve fel, kénytelen volt hajóhadról is gondoskodni. Mert csak erőtéljes és mindig készenálló hajóhaddal védelmezheti tengerentúli birtokait, gátolhatja meg azokba az idegen betörést; és csak hatalmas hajóhaddal biztosíthatja tengeri kereskedelmét a versenytársak minden jogtalan elbánása ellen. Átlátta ezt a német császár és minden kicsinyes akadékoskodás ellenére, minden ellenvéleményt lenyomva, megszavaztatta hajó-

*) John Leyland: *The Noval Annual* for 1901. London III. r.

javaslatát, mely, 1916-ig megépítve, Németországot erős és kellő tengeri haderővel biztosítja. S a Német-birodalom helyzetében nem is tehetett mást. A német kereskedelem (import és export) az *utolsó tíz év alatt: 900.000,000 markával növekedett*; a mely kereskedelemnek 70%-a tengerentúli kereskedelem volt. Az exportban része volt a déli, (főként nyers-terményt producáló) déli német államoknak is.*) Ilyen nagy kereskedelemnek kellő védelemre volt szüksége. Kötött-helyzete volt Németországnak továbbá azért is, mert ugyancsak növelte hajóhadát Anglia, Franciaország, Oroszország, Italia.

A császár szeme állandóan a *Csendes oceánon* volt és van, melyet általános a jövő kereskedelmi-világhatalom helyének tartanak, a melyen az ő buzgólkodása biztosította a német kereskedelem számára a chinai kikötőt, a Samoa, Caroline, és Ladrones szigeteket. És az az élesen látó szem, előre gondoló elme látta azon a tengeren két tengeri hatalomnak felbukkasását, Japánét és főként az Egyesült-Államokét.

Jól tudta a császár és kormánya azt is, hogy a közel jövő *anyagi és hatalmi problémái a tengeren dőlnek el*. Jól tudta, hogy a tengerentúlról csak is úgy kaphat jövő küzdelmeiben segítséget a versenyben, élelmet népe számára, ha tengeri kereskedelemre biztosítva van. Ehhez pedig hajó szükséges, kereskedelmi hajó és az ezeket védő erőteljes hadi hajóhad. A hajóknak ismét kőszénállomásokra, kikötőkre lévén szükségük, ehhez *területet* kell szerezni.

Mivel pedig területre van Németországnak szüksége, abból a célból is, hogy nagy számban kivándorló fiait saját területén, vagy olyan területen telepítse le, a melyen azon a német állam polgárai maradhatnak: egészen természetes következése volt a császár azon törekvése, hogy minden lehetséges, elfoglalható területet biztosítson Németország számára.

Íme teljes kifejlődésében a kereskedelmi imperialismus. Egyik esemény láncszemként kapcsolódva a másikba idézte azt elő. Ma még egészen gazdasági terjeszkedés ez. Azonban a távolban már mutatkozik politikai jellege is. Jelenleg megszállva tart egy *chinai területet*, mint »bérletet 99 évre«, hogy nagymérvű chinai kereskedelmi érdekeit ott hathatósan támogathassa. A kereskedelmi összeköttetés maga után vonja az *ipari vállalkozásokat* s egy gazdag területre biztosította is azt a jogot, hogy azon chinai területen csak német pénzzel építhessenek

*) L. Posadovsky gróf beszédét, 1901. febr. 7-ikén.

vasutat a benszülöttek, ha kölcsönre szorulnak csak német vállalkozó nyithasson bányákat, építhessen csatornákat és gyárakat. Szíriában és Mesopotamiában, Kis-Ázsia déli részén hatalmas kedvezményeket kapott a szultántól: vasútépítésre, földművelésre. Ismeretes, hogy ezt a területet, gazdag alföldjeivel, könnyen megközelíthető kikötőivel német teleppé óhajtja tenni. Mely egészséges éghajlatával befogadhatná a kivándorló németeket, mezőgazdaságával ellátná élelemmel Németországot s fejlődő életével hatalmas vevője lenne a német iparnak. Az »Anatóliai vasút«, mely Bagdadot Konstantinápolyival köti majd össze, részben már elkészült, természetesen német pénzen, német vállalkozókkal. A császár »kedves, hön szeretett barátjától a szultántól kieszközölt más vasútépítési engedményeket is s alaposan megvetette a lábát Kis-Azsiában. Az a szultán iránt »bolondos és állhatatosan hízelkedő német politika; a meg nem számlálható, Berlinből ok nélkül küldött táviratok; a Saladin sírjára helyezett koszorúk; az »igaz hitűek« megalégedésére végzett mosakodások: megtermik gyümölcsüket«.) Amerikában csak *iparilag, pénzügyileg* biztosíthatott magának döntő befolyást a gazdasági életre, főként Közép- és Dél-Amerika államaiban. Itt mindenütt békés foglalás történt. A bevándorolt németek állampolgáraivá lettek az egyes országoknak s a politikával nem törődve, azt egészen a benszülöttekre hagyva a gazdasági szervezkedésre adták magukat. Nagy segítségükre, volt ebben a német tőke, az ott már fennálló *német bankokkal*, vagy egyes hatalmas társaságok, a melyek colonizálásra alakultak rendesen igen nagy tőkével, segítették a kivándorlókat, sőt szervezték a kivándorlást. Ott német pénzen földet vásároltak és pedig nagy területeket; vasutakat építettek, ipari vállalatokba ereszkedtek.

A londoni »*Economist*« (1900) 2500 millió koronára, a N.-York Herald 3600 millió koronára becsüli a Dél-Amerikában ipari vállalatokba és földbirtokba tett német tőkét. A Német-Brazíliai Banknak 96 millió, másik német banknak Buenos-Ayresben 120 millió korona tőkéje van. Argentínában, Chileben szintén nagy befektetésük van. Közép-Amerikában és Ny.-Indiákban 1200—1500 millió koronájuk van német vállalatokban; az Egyesült-Államokban 2400 millió korona. *Ázsiában* 1200 millió korona; *Afrikában* 720—1200 millió között és a Déli tengeren

*) *N.-York Herald*, N.-York 1901. jun. 6.

főleg Austiralasiában 650—720 millió körüli német tőke van különböző vállalkozásokban.*)

E szerint a *bankalapításokat*) földvásárlást, colonizáló társaságok által való telepítést *rendszeresen kidolgozott terv szerint* csinálja Németország.

A cosmopolita tőkét ő nemzeti céljaira, *német terjeszkedésre* használja. Gondja van rá, hogy a német bank rátegye a kezét minden megszerezhető idegen földre és azt németeknek adja csak. A német iparvállalat, a német tőke csak német iparost, kereskedőt, munkást és vezetőt igyekszik alkalmazni, a hol csak lehet.

A *vasútépítés* neki ismét módot ad s alkalmat nyújt, hogy kézrekerítse egy területnek gazdaságilag való ellenőrzését, vagy ha lehet, teljes birtokát.**)

Meghatalmazott társaságok foglalnak tért, minden alkalmas területen s ha nincs elég német telepes, mint pl. Braziliában most történt egy 26 millió márka tőkével †) dolgozó telepítő-társasággal, elfogadnak más nemzetiségű települőt is, de azért csak a német érdekeket szolgálják és német befolyást érvényesítik.

Fontos szerep jut az újabb terjeszkedésben a misszionáriusoknak. Ezen »hittérítők« voltaképen politikai ügyvivői minden hatalomnak. Kivétel nélkül mindenik nemzet politikai célokra használja fel őket. S ha az idegen megbántja annak a hitnek képviselőjét, a mely az ő szemében, nem a szeretetnek, hanem a gyűlölségnek hite, politikai célokra való eszköze; ha jogos védelemben megöli annak a hitnek képviselőit, a mely hitnek diadala megsemmisítését jelenti apái hitének, megsemmisítése nemzeti jellegének, kiforgatása erkölcsi fölfogásának: készen van a kedvező alkalom a várva-várt beavatkozásra. S megkezdődik a »boszuló hadjárat« a »szeretet Istenének nevében«. »Szeressétek még ellenségeiteket is«, de csak a míg erősek? S a felháborodott és mélyen megsértett keresztyén nemzet elégtételt követel, kárpótlást a kiontott ártatlan véért! A kárpótlás mi lehet más mint egy jókora területnek kihasítása. S talán még szerencséjük a vad népeknek, hogy nem a meggyilkolt missionariusnak vékony szíjakra hasigatott bőrével mérik ki a területet, mint a mythos államalapító hőse tette, a bikája bőrével, mert még nagyobb területet foglalnának kárpótlásul.

*) The Economist, London 1900.

***) A chinai, kis-ázsiai vasutak. — †) N.-York Herald 1901. jun. 30.

A diplomáciai, anyagi és erkölcsi befolyáson kívül nevezetes szerepet kezd játszani a német telepekben, a katonailag fegyelmezett *administratio*. A hol nincs elég gyakorlott hivatalnok, úgy segítenek a mint legutóbb a »Német colonialis tanács«, — telepítési ügyekben jártas emberek testülete a kormány mellé besorozva, tanácsadásra colonialis ügyekben — tanácsolta, hogy ifjú kereskedőket neveznek ki, a kik ismerik hazájuk és más országok telepítési intézkedéseit és ismerik a colonia viszonyait. És alkalmazzák a módszert is nagy sikerrel. *)

Íme röviden körülbelül ilyen a képe a Németbirodalomnak a múltban és a jelenben. Ez a józaneszű, szolid nép, határtalan hittel eltelve a saját nagy ipari, gazdasági és politikai jövődjére iránt, ma rendszeresen kidolgozott terv szerint keresérvényesülést a világ minden részében. Az ösztönszerű, inkább a viszonyokból következő gazdasági hódítások helyébe öntudatos, tisztán kialakult, tervszerű imperializmus lépett. Jellege még ma is kereskedelmi és gazdasági. De már nem csupán kereskedelmi és gazdasági eszközökkel küzd, hanem teljes erejével. A kereskedelmi harcban ma még jobbadán csak egyesek állanak szemben egyesekkel, testületek testületekkel, hatalmas gazdasági osztályok hasonlókkal, melyeknek minden tagja bír minden erőt, komoly elméleti nevelést, széleskörű világtapasztalatot, pénzt, a modern fejlődés sokféle vívmányát. Hátuk mögött pedig a fegyverező, mérkőzésre bármikor készen álló politikai hatalom. Látják, tudják jól, hogy a gazdasági, kereskedelmi harcban való győzelem nem jelent kevesebbet, mint a legyőzöttek gazdasági leigázását. Valóvá lett az ezredéves legenda: »Vae Victis!« A győző szabja meg a kereskedelmi árakat tekintet nélkül az ő nagy vagyona és a legyőzöttek tengődése között való különbségre. A miként a mezőgazdasági termelés terén, az amerikai termelés által diktált árakhoz alkalmazkodik már minden termelés, még a speciális értékű s egykor közép- és délkeleti Európában domináló magyar búza is. Most a kereskedelmi téren való győzelemért foly a küzdelem, hogy épen úgy ott is leigázhassa és kereskedelmi függésbe hozhassa a győző a legyőzötteket, mint az Unió a mezőgazdasági termelésben.

E küzdelemben egy európai nemzet sem állt talpra olyan nyíltan, olyan öntudatosan, olyan egységesen és szervezeten,

*) »The Times« London 1901. júni. 28.

mint a német nemzet. Hatalmas hadserege, rendszeres kereskedelme, gazdasági élete, tudományos szervezete, mind egységes vezérlet alatt egy közös célért szolgálnak: a jövő német nagyságot. Abban, hogy mindez így van, nagy része van iskolai szervezetének és tudományos életének. A német egyetem megtalálta a módját, hogy a tudomány magaslatán megmaradva, szerves összeköttetésben álljon a nemzeti élet lüktetésével a nemzeti vágyak, ideálok megvalósításában ne csak a tényező, hanem a vezető; a nemzet szellemi egységének megalkotásában szervező legyen. Európában legteljesebben a németek között meglévő szellemi homogenitás a célban, eszközökben ennek tulajdonítható. És a politikai egyértelműség (külső viszonyokra értem, igazi ellenzéke nincs a terjeszkedésnek), megőrzésében oroszán része van a császárnak, a ki lobogó nemzeti érzéssel, higgadt elmével vigyázza a viszonyok alakulását s nem mulaszt el semmi alkalmat, hogy lángszavakkal égesse nemzete leikébe nagyra való hivatottságának tudatát, büszke önértését, önbecsülését. »A német csak az Istentől fél.« hiszen jól előkészülve várja az eseményeket.

És a mikor a német polgár azt látja, hogy növekszik a munkadíj, szaporodnak a gyárak, fejlődnek a városok minden reményt megszegyenyítő rohanással, terjeszkedik a kereskedelem a leghatalmasabb ellenfelekben is szorongó aggodalmat keltő gyorsasággal; mikor azt látja, hogy az ő vezérének, az ő császárnak tapsol Európa, a világpolitika életének még ma is igazi ütőere, Konstantinápolytól Londonig, és nincsen nagyobb nemzet, melyet személyes kvalitásával, hatalma, ragyogásával meg nem hódított s mégis minden téren, minden alkalommal a legerélyesebben meg tudja védeni saját nemzete legönzőbb érdekeit: egészen természetes lelkesedéssel s bizalommal követi. És nyugodt lélekkel követheti. Gondoljunk bármit nem ritka botlásairól, de hogy igazán nagy conceptiójú, ritka nagy kvalitással bíró államférfiú, a ki nemzete érdekét és dicsőségét szolgálja meleg szívvel, higgadt értelemmel: senki nem tagadhatja. A nagy dolgokban következetes, logikus, talán túlságig,*) júniusban elmondott kuxhafeni beszéde egészen ugyanazt hangsúlyozza a birodalom külpolitikájában, mint előbbi összes véleménye. A múlt eredményeinek, a jelen sikerének.

*) Vilmos császárról ügyesen és szellemesen írt cikket 1. »Huszadik Század« 1901. 5. sz.

a jövőben követendő iránynak összegezése ez a beszéd, méltóbb befejezést nem is találhatnánk hosszúra nyúlt ismeretetésünkhöz, mely így hangzik:

». . . . Teljes törekvésem arra irányul a jövőben, hogy a a vetésnek most elszórt magvai nyugalomban és épségben megérelődjenek az aratásra. Bárha nincsen még annyi hadihajónk, a mennyi szükséges volna, mégis harcza mentünk és helyet küzdöttünk a nap pályafutása alatt. *) Az én kötelességem változatlanul megtartani ezt a helyet... *A mi jövőnk a tengeren van.* Minél több német megy a tengerre — akár gyönyörűségből, akár az Óceán áthajózására, akár a német zászló szolgálatában, — annál jobb nekünk. Mert ha egyszer a német szeme a széles és nagyszerű látókörhöz szokott, elveszti napi életének kicsinyességét, a melyhez most erősen ragaszkodik... Halhatatlan emlékü nagyatyámtól, a nagy császártól és nagy embertől ránk szállott örökségünk, feladatunk megvalósításához látni oly helyeken is, a hol régebben a Hansa-szövetség, nem bírván a császári hadseregnek éltető és védő hatalmát, sikertelenül kísérletezett volna. Az én házam feladata előmozdítani és védeni a jövőben kereskedelmét és tengeri összeköttetését. Mint e birodalomnak császári feje nagy örömmel nézek bármely hansavárosi polgárra, aki elmegy és távolbalátó tekintettel keres újabb helyeket, a hol fegyverünket felfüggeszthessük... Bízom benne, hogy a most elért békében (a chinai eseményekről szól) Hansa városaink virágoznak és a *mi új Hansánk a távolba megy, új piacokért küzd és megnyeri azokat.*« **)

Ráczy Gyula.

*) Metaphoricus kifejezése a világbirodalomnak.

***) »The Times« 1901. Jun. 20.-sz.-ből fordítva.

AZ EGÉSZSÉG TÁRSADALMI VÉDELME.

— Harmadik közlemény. —

Társadalmi szempontból különösebb fontosságúak azon egészségvédelmi rendeltetésű intézmények, melyek teljesen üzleti alapokra épültek, melyekben tehát semmi része az érzelmi eredetű adakozásoknak. A betegség mindkét finanszialis vonatkozása ki lesz ezek által aknázva, úgy az, hogy a gyógyítás pénzbe kerül, valamint az, hogy a betegség jövedelem-vesztéssel jár. A legegyszerűbb ily üzleti intézmények azok, a melyek csupán gyógyítással foglalkoznak, és pedig vagy az által gyakorolnak vonzerőt a betegekre, hogy a gyógyítást olcsóbban eszközlik, mint különben lehetne, vagy pedig azért, hogy oly gyógyszerközöket nyújtanak, melyek különben elérhetők nem volnának; komplikáltabb intézmények már azok, melyek üzletileg nemcsak a gyógyításra vannak alapítva, hanem ezenkívül a betegségokozta jövedelemvesztéséget is bizonyos arányban kárpótolják. Tekintet nélkül az egyes ily intézmények speciális szervezetére, felsoroljuk azok különböző jövedelmi forrásait és szolgáltatásait. A jövedelmek általában kétfélek: vagy csak a segélyre szoruló beteg fizet, és pedig csupán addig, a míg gyógyítást vesz igénybe; vagy pedig fizet mindenki, a ki valamely intézmény szolgáltatásait igénybe akarja venni, akár beteg és így segélyre szorul, akár nem az és így csak a jövőre áll fenn azon lehetőség, hogy segélyre fog szorulni. A szolgáltatások a következők: 1. orvost ad a beteg rendelkezésére, vagy az orvost megfizeti. Első esetben az intézménynek saját szerződéses orvosai vannak, kik kötelesek az intézményhez tartozó beteget kezelni, és pedig ezen orvosok munkáját nem a beteg, hanem az intézmény fizeti. Második esetben a beteg szabadon választja orvosát, és annak felszámított díjait az intézmény egészében vagy megállapított hányadában direkt fizeti, vagy utólag megtéríti. 2. Gyógyszert ad a betegnek, vagy az elhasznált gyógyszerek árát egészében vagy megállapított hányadban megtéríti. 3. Bizonyos meg-

állapodás szerint a beteget segélyösszegben részesíti, és pedig vagy az előző két pont gyógyítási szolgálmányain kívül mint jövedelmi kárpótlást, vagy pedig mint egyedüli segélyt, melyen kívül más kötelezettséget nem vállal. 4. A betegnek gyógyításra berendezett intézeteket ad rendelkezésre, mint kórházakat, sanatoriumokat, gyógyfürdőket, vízgyógyintézeteket, mechanical vagy más rendszerű gyógyintézeteket stb. Ezen intézetek vagy olyanok, melyek a beteget vagy a gyógyítás egész időtartamára fogadják be, vagy csak időnként, mint bejáró beteget.

Úgy a humanitárius, mint az üzleti alapokra fektetett intézmények közül társadalmi szempontból azok a legfontosabbak, a melyek nem csinálnak concurrentiát a hivatalos egészségvédelemnek. Ha végignéznünk az összes hivatalos egészségvédelmi intézkedéseken, úgy az általánosan kötelező hygienicus és ragályvédelmi rendelkezéseken kívül a fizetésektelen szegény osztályt látjuk bennük pártfogolva. Akik a betegséggel járó gazdasági kárt könnyen elviselik, vagyis a vagyonilag tehetősök soha sem szorulnak a társadalom egészségvédő intézményeire, — hacsak nem azokra, a melyek oly gyógyeszközöket nyújtanak, minők otthonukban el nem érhetők, — ezzel szemben a fizetésektelen szegények csupán ezen intézményeknél kereshetnek segélyt, mert máskép azt el nem érhetik. A két véglet között állanak a relatív szegények: itt találjuk azokat, akik keresetükből meg tudnak élni, de nincs vagyonuk és azokat a kiknek van ugyan csekély vagyonuk, de a kiket speciális életkörülményeik, pl. társadalmi állásuk által kötelezett drágább életmódjuk, túlnépes családjuk vagy súlyos vagyoni kötelezettségeik stb. még akkor is, ha nincsenek betegség által sújtva, relatíve szegényekké tesz. A jómódú szegények, és a szegény gazdagok, mert elég találóan úgy nevezhetők ezen középlények, ki vannak zárva a társadalom hivatalos és magánszervezetű humanus intézményeiből, az önsegélyre azonban oly kevés képességeik vannak, hogy pl. rájuk nézve egy huzamosabb betegség többnyire egyjelentőségű a koldusbottal. Egy részük ezen középlényeknek, a kiket kalamitások már kikezdték, de a hivatalos koldusbotig még nem juttattak, az úgynevezett szemérmes szegények még valahogy eltengődnek a társadalom humanitásán, akik azonban felül ezen a fokon úgy ahogy megvannak a saját erejükből, ezek olyanok, mint a kiknek csak könnyű ruháik vannak; nyáron jól érzik magukat, télen azonban fáznak. Ezen elemeket a betegség folyton fenyegető Damocles

kardja oly önségítő társadalmi intézményekbe hajtja, melyek az önségélyt — mert hisz magukra vannak utalva — olcsóbbá teszi. Itt látjuk az üzleti szervezetű egészségvédő intézmények elementáris csiráját. Ezen társadalmi szükséglet egyik megoldási formája a kórház, másika a szövetkezetek. Az első eszközeiben többoldalú, mert olyanokat is nyújt, melyek másutt el nem érhetők és ezért sokszor a gazdagok is rá vannak utalva, a második csak a félszegényeké, ez első sorban anyagi könnyebbséget nyújt a betegnek, és még ha directe ad olcsóbb gyógyszereszközöket is, ez implicite benne van az anyagi segítség fogalmában.

Ezen anyagi segélyt nyújtó betegsegélyző szövetkezetek beható társadalomtudományi bírálatot érdemelnek. Alakjukban leginkább hasonlítanak a fogyasztási szövetkezetekhez, alapeszméjük azonban inkább a biztosító társaságoktól van kölcsönözve. Azok, akik betegek és segélyre szorulnak, a fogyasztók szerepét játsszák, mert szövetkezésük folytán olcsóbban jutnak segélyhez; akik azonban egészségesek, azokra nézve a betegsegélyző szövetkezetek inkább biztosító intézmények, melyek betegség esetére gyógyítást, sőt némelyek még a praemiumokhoz hasonló kárpótlásokat is adnak. Az ily intézmények két alapon képesek betegeiket olcsón gyógykezelni: az egyik alap a szövetkezeti jellegből folyik és abban áll, hogy úgy az orvost, mint a gyógyszerészt az esetek számával tudják kárpótolni olcsóbb díjaikért, a másik a biztosító jellegből, ugyanis az ily intézmények fix díjat szednek minden beléjük lépő tagtól, akár beteg az illető, akár nem.

Elméleti alapon a közép módú emberek ezen szövetkezeti önségélyét helyesnek kell tartanunk. Ezzel szemben a gyakorlat azt mutatja, hogy a megtakarítás, vagy kárpótlás, melyet a betegsegélyző egyletek lehetővé tesznek, nagyjából az egészségvédelem rovására történik. Bárminő siketek is akarunk lenni az orvosi rend hangos panaszaival szemben, melyeket a ma dívó szövetkezeti önségélyezés ellen emel — és most ezen panaszokra nem is figyelhetünk, mert hisz nem egy rendnek, de a közegészségügynek érdekeiről beszélünk — kritikánkat el nem hallgathatjuk, hogy az önségélyezés ezen rendszere az egészség érdekeit nem jól szolgálja. Általában kimondható, hogy betegsegélyező egyleteink vagy kevés bevétel felett rendelkeznek, vagy túlsókat költenek saját gépezetük adminisztrálására, tehát hogy vagy szegények, vagy aránytalanul költekeznek. Mai

egyleteinknél a kitűzött célzt szinte elhomályosítja a kedvező üzleti mérleg érdeke, a mi arra vezet, hogy a betegek rovására takarékoskodnak és ha az egyesület nehezen tudja fenntartani magát, ezt sem az üzleti mérleg, hanem a betegek sínylik meg, Felösmerhető, hogy ezen egyesületek finansziális alapjai nem rationalisak. A helyes alapszámítás az volna, hogy statistical adatok szerint 100 ember közül ennyi és ennyi százalék szokott évenként ennyi és ennyi napot betegen tölteni, a gyógyítási költség napi átlaga pedig ennyi, a mely összeg megszorozandó a 100 betegre eső betegségi napok számával. Az így kijött összeghez még hozzá kell adni az administrálás költségeit, továbbá egy biztosítékot, mely fedezni képes azon eshetőséget, ha a betegségi arány nagyobb volna a statistical átlagnál, egyúttal ezen superplus lehetővé teszi az egyesület vagyonának szaporítását. Az ily módon nyert és kikerekített pénzösszeg $1/100$ -ad része adja az egyénekenként fizetendő tagsági díj nagyságát. Ezen számítási alapnak csak egyes értékei változnak, ha az egyesület gyógyítási kötelezettsége a tagok családjára is vonatkozik, ha az egyesület nem csak a gyógyítást vállalja el, hanem kárpótlást is fizet, vagy esetleg temetési segílyt is ad. Az alapszámítás helyességének criteriumát az képezi, ha az egyesület teljesítési képessége bárminő tagszám mellett egyforma és ha csak az esetleges vagyonszaporulat nő egyenes arányban a tagok számával. Ha tekintetbe vesszük, hogy az egyesület tagjai közül évenként bizonyos százalék nem vesz igénybe orvosi segílyt, azonban az egyesület jövedelmeihez mégis hozzájárul, továbbá, hogy az egyesület orvosokkal és gyógyszerészekkel kedvező szerződéseket köthet és ily módon beteg tagjait olcsóbban gyógykezelheti, úgy világossá válik, hogy egy-egy tag évi díja tetemesen alacsonyabb lehet, mint a mennyit különben évente gyógyításra kellene költenie. Helyes számítási alapokból azonban az a conclusio soha sem folyhatik, hogy az évi tagsági díj oly alacsony legyen, hogy az egyesület szolgáltatásai szinte ajándékszerűeknek tűnjenek fel.

Mai egyesületeinknél a tagsági díj túlalacsony. Gazdasági viszonyaink oly rosszak, hogy az egyesületek arányosan kivetett évi díjak mellett nem tudnának tagokat szerezni, mert ezen összeg oly nagy volna, hogy azt — nem tudva előre, vajjon lesz-e gyógykezelésre szükségük — kevesen volnának hajlandók kockáztatni. Túlalacsony tagsági díjak mellett az egyesületek azért tudnak jobban prosperálni, mert így sok tagot tudnak verbuválni és igaz ugyan, hogy sok tagra több gyógykezelés is esik, azonban

többen is fizetnek; a kezelés költségeit pedig minimalisra redukálják az által, hogy a legolcsóbb orvosi erőket alkalmazva azokat betegekkel túlterhelik, vagyis nemcsak olcsó, de kevés orvosi erőt is alkalmaznak, továbbá megszorítják az orvosok kezelési szabadságát, a mennyiben bizonyos gyógyeljárásokat és gyógyszereket, mint drágákat, eltiltják. Ha az egyletek visszásságai csak ezek volnának, úgy elítélő kritika helyett csak azt lehetne rájuk mondani, hogy olcsó húsnak híg a leve. Azonban hibák hibákat vonzanak: a nem eléggé szolgálta cél csakhamar üzleti csaláttékké, rejtett célok eszközévé degradáltatik: az egészség ügyéből a szabad üzleti verseny prédája lesz: csakhamar az egyletek főtörekvése, hogy kecsgetető ígéretekkel — melyeket beváltani nem tudnak — minél több tagot, áldozatot verbuváljanak; napirendre kerülnek a felszólalások, a jogorvoslások és a tagok között szétszivarog a csalódottság, a megcsaltság érzete. Ez a kép egyes vonásaiban a jelenről van vetve, egyes vonásai a jövő fejlődés, vagy hanyatlás képéből vannak kölcsönözve. Ezen vázolt hanyatlás jele, hogy csak azon olcsó tagdíjas egyletek tudnak közmegelegedéssel prosperálni, a melyek tagjaikat nem önmaguknak, hanem valami kívül álló kényszernek köszönhetik, pl. a mikor egy ipartelep munkásai csak úgy nyernek alkalmazást, ha a telep betegsegítő egyletbe belépnek, ilyenkor a belépési kényszer felmenti az egyletet az erőltetett tagfogdosástól és a túlhajtott ígéretektől, és szabad oly keveset ígérnie, a mennyit tényleg be tud váltani. Ezenkívül az ily egyletek helyzetét javítja, hogy fenntartásukhoz nemcsak a tagok járulnak, hanem mint patrónus, a munkaadó is.

A társadalom egészségvédelmi intézményei között egy újabb fejlődési phasist mutatnak azok, melyek részben a kórházakból, részben a gyógyfürdőkől véve alapmotívumaikat, a gyógyulásnak bizonyos speciális feltételeit igyekeznek megteremteni. Ezek az üdülő házak és a sanatoriumok. Ezek közül miniket csak azok érdekelnek, a melyek nem mint luxus-intézetek az önségélyre teljesen képes gazdag betegek modern gyógyhelyei, hanem azok, melyek szervezetüknél fogva a középszegényeknek is hozzáférhetőek. Ezen szempontot véve figyelembe, a népsanatoriumokhoz kell vennünk a népfürdőhelyeket is. Főképen fontosak ezek, mint két pusztító tömegbetegségnek a tuberculosisnak és az alcoholismusnak gyógyítására berendezett speciális gyógyító intézetek. Üdvös hatásuk méltatása inkább orvosi feladat, annál is inkább, mert az egészség társadalmi

védelmében nálunk még szerepet nem is játszanak, és ami kezdetek ezen a téren található, azok terhét egyelőre csak az önkéntes humanizmus viseli.

Minden az egészség védelmét elősegítő intézmény társadalmi evolúciójában ezen három fázist látjuk kiemelkedni: az első alapító az érzelmi eredetű humanizmus; a második az érdekeit védő államhatalom; végül a harmadik a segélyre szoruló társadalom önszegélyző tömörülése.

Ezen három forrás az, melyből az egészség társadalmi védelmét fakadni látjuk, mert hiszen az izolált önszegély, mely eszközeit saját erejéből képes meríteni, szigorúbban nézve nélkülözi a társadalmi jelenségek alapvető jellegét, azon cohaerens együttműködést, melyben az egyén munkája csak fragmentum, és melyben csak a fragmentumok szerves compositiója teszi az együttes törekvést eredményessé.

Conclusionkhoz jutunk. A hivatalos egészségvédelem és az egészségvédő humanizmus saját köreikben a tudomány haladásával lépést tartanak, legalább igyekezeteikben, még ha a kivitelnek meg is kell alkudnia a gazdasági teherbírással sokszor kedvezőtlen conjuncturáival. Ezen két apparatus működési körét javarészből általános prophylacticus, vagy mondhatjuk egészségrendészeti intézkedések és a teljesen szegény elemek gyógyítása képezi. Csak supplementárius értékű ezen két apparatus azon működése, hogy egyúttal speciális gyógyeszközeit arányos anyagi ellenszolgáltatásért a fizetni képesek rendelkezésére is bocsátja; ily módon, mint vállalkozó szerepel és vállalkozásának jövedelmeivel növeli munkabíró képességét azon téren, mely tulajdonképeni rendeltetése. Ezen kiegészítő vállalkozásokkal teljesen analóg, midőn az állam az általa fenntartott tébolydák betegeit jövedelmezően foglalkoztatja, miáltal oly indirect jövedelmi forrást teremt, mely az elmebetegek ellátását olcsóbbá teszi. A hivatalos és a humanitárius egészségvédelem a részletkérdések egész során anyagot adhat az elítélő bírálatra, azonban egészükben, ha tekintetbe vesszük szűkös vagyoni erejüket, és szolgálataikat ezzel arányba állítjuk, úgy működéseiket egészen még sem ítélni lehet el. Azonban csak ezen relatio szempontjából lehet ily kedvező a hivatalos egészségvédelemről mondott bírálatunk, ugyanis túlalacsonynak tartjuk azon quotát, mely az állam másféle kötelezettségei mellett az egészségügynek jut, és pedig alacsonynak nem idealisticus, vagy hiperhumanus szempontokból, hanem egyedül azért, mert minden az egészségügyre fordított áldozat a

gazdasági élet pártolásánál, az igazságügynél és a katonatartásnál sokkal jövedelmezőbb vagyoni, befektetés még ha ezen jövedelem a népszaporodási, közteherviselési és általános viszonyok javulásával nagyon észrevétlenül is szivárog vissza az állampénztárba. Míg a szegények egészségügyét és az általános hygienét — beleértve a ragályvédelmet és az elmebetegügyet is, — elég kedvezően bírálhattuk meg, nem mondhatjuk ugyanezt a társadalmi egészségvédelem legigazibb territóriumáról, a hol nem a nemzeti vagyoni szaporodásának magasabb status érdeke, sem az altruisticus irgalmasság képezik az egészségvédelem belső indokait, hanem a társadalom azon tagjainak félelme a betegségtől, haláltól és a velük járó kártól, a kik bár nem koldusok, azonban önmagukra utalva még sem képesek az orvosi tudomány azon vívmányait megfizetni, a melyektől segítséget remélnék. Hogy ezen elemek érdekeinek mai önsegélyező tömörülése nem célhoz vezető, az kétségtelen, hogy azonban együttvéve mégis oly tetemes anyagi erő felett rendelkeznek, mely önérdükük elérésére elengedő, ahhoz kevés kétség férhet. Nem szabad ezen egészében imposans erőt concurrans intézetek között szétforgácsolni, mert az egészségvédelem ügyében nem ösmérünk concurrentiát csak az egymással vetélkedő orvosok tudásában és buzgalmában; minden más concurrentia nem az egészségügy előnyére, de hátrányára van és csak az illető intézmények vagyoni mérlegére lehet haszonhozó, ez a haszon azonban nem társadalmi érdek. Foglalkozni kellene a középszegényosztály egészségvédelmével oly irányban, hogy az önsegítő érdekszövetkezés általános és egységes legyen és pedig lehetőleg nem csak állami felügyelet, hanem directe állami kezelés alatt is álljon. Ezen osztály viszonyait véve tekintetbe hibásnak tartom az évi tagdíj rendszerét, mely mintegy surrogatuma a házi orvosi intézménynek, annak jó oldalai nélkül és csupán hátrányaival.

(Vége a következő számban.)

Dr. Hajós Lajos.

A SZOCZIALIZMUS ÉS A MAGÁNTULAJDON.

— Negyedik (befejező) közlemény. —

A jog a teljes munkaeredményre nem mond egyebet, mint azt, hogy minden munkás díjazásában munkája eredményének teljes ellenértékét kapja meg.

Ennek a jognak — Menger dr. szerint — egy negatív és egy pozitív funkciója van. A negatív funkció alapján tagadásba veszi ez a jog azt, hogy bármilyen jövedelem, mely munka nélkül származik, jogos lehetne. Igazságtalannak és törlendőnek mondja tehát a munkátlan jövedelmet. (Arbeitsloses Einkommen).

Ez a munkánélküli jövedelem pedig nem más, mint az a hányad, melyet a tőke és természet — a termelésben való részvétele czímén — a termelés eredményéből követel. Ez a munkánélküli jövedelem a termelés egész eredményét lefoglalja, annak kivételével, a mi a munkás élete fentartására okvetlenül szükséges. (»Ehernes Lohngesetz.«)

A teljes munkaeredményre való jognak pozitív funkciója pedig azt kívánja, hogy a munkás az egyetemes javtermelésből annyi értéket kapjon, mint a mennyit ő munkájával teremtett.

A munkánélküli jövedelem a vagyoni egyenlőtlenségnek legfőbb oka; de egyúttal a szocializmus elterjedésének leg-hatalmasabb rugója, mert elkeseríti a kétségtelen nyomorban élő tömeget az, ha látja, hogy gyakran a semmittevők azok, a kik a legnagyobb kényelemben és a legnagyobb jólétben élnek.

A munkánélküli jövedelemnek két faja van: a tőke hozadéka és a természet (föld) hozadéka: vagyis a kamat és a földjáraadék.

Köznap nyelven szólva: lakbér, földbér és kamat.

Micsoda az, a mi a munkánélküli jövedelmet lehetővé teszi; a mi sokakat abba a helyzetbe hoz, hogy Pál apostol sokat idézett szavaival ellentétben: esznek, holott nem dolgoznak?!

Nem más, mint a föld és a tőke feletti magántulajdon.

A munkának teljes eredményére való jog és a föld és a

tőke feletti magántulajdonjog egymás mellett — az ipari haladás jelen fokán — meg nem állhat.

Ha ezek után sorra vennők mindazokat a szocziálista írókat, a kik ezt a jogot proklamálják, akkor azt találnók, hogy azok kevés kivétellel mind a föld és a tőke feletti magántulajdon ellen is síkra szállanak.

Godwin, a ki legelőször formulázta a munka teljes eredményére való jogot, nyíltan kijelenti, hogy durva csalódás, ha az emberek arról a tulajdonról beszélnek, melyet nekik elődeik hagyományoztak, a tulajdont vagyis az abból eredő jövedelmet azoknak munkája hozza létre, a kik jelenleg élnek. Az elődök az utódoknak örökül csak sárga pergamentet hagytak, kik azt arra használják fel, hogy mások munkájának hozadékát eltulajdonítsák.

Godwin tehát a tulajdont csápoknak tekinti, melyek segítségével a herék a munkások munkája eredményének egy részét felszívják.

Charles Hall szintén igazságtalannak tartja a kamatot és a földjáraadékat.

William Thompson egy bizonyos mérvig megengedi a munkanélküli jövedelmet, de csak úgy, hogy az ne hozzon a tőke- és földtulajdonosoknak többet, mint a mennyi a legjobban megfizetett munkásnak a bére.

Ez a három angol író tekinthető a munka teljes eredményére való jog felállítójának. A többi írók, kik ezt a jogot elismerik, úgyszólván csak nézeteiknek a reprodukálására szorítkoznak.

Egyike azon keveseknek, a kik a munka teljes eredményére való jogot hirdetik, de a mellett a magán tulajdonjog fenntartása mellett is síkra szállanak: Rodbertus.

Azonban ez a kivétel csak feltűnően erősíti a felállított szabályt. Rodbertus ugyanis kénytelen engedni elveiből, és a midőn a munka teljes eredményéhez való jog megvalósításáról szól, nem követeli az összes munkanélküli jövedelem eltörlését, hanem csak azt, hogy a termelés produktivitásának fokozódásával a munkanélküli jövedelem és a munka hozadéka, vagyis a munkabér egyforma arányban növekedjék.

Hogy azonban ez már nem a munka teljes eredményéhez való jognak megvalósítása, az kézen fekvő.

Rodbertus céljának megvalósítását az áraknak állami szabályozásától várja. A történelem azonban két eklatáns példa-

val már beigazolta azt, hogy kapitalisztikus társadalmunkban az állami árszabás a kívánt eredményhez nem vezet. Úgy Diokletian ismeretes törvénye: az edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium, mint a francia forradalom »Tableau de Maximum«-ja is csődöt mondott.

Említésre méltó John Stuart Millnek nézete, mert ő a magántulajdont éppen a munka teljes eredményére való jogra alapítja. Ennek a magyarázata az, hogy Mill csak a földjáraadékat tekinti munkanélküli jövedelemnek, csak a föld államosítását követeli; míg ellenben a tőke, mint a munka eredménye feletti magántulajdonjogot elismeri.

Fejtegetéseink eredményét következőleg foglalhatjuk össze:

A szocializmusnak minden árnyalata; a mely a munka teljes eredményéhez való jogot hirdeti, ha önmagához konzekvens akar maradni, szükségszerűen kénytelen a föld és a tőke feletti magántulajdont megtámadni.

A másik kiemelkedő szocialista alapjog a *jog a léthez* vagy mondjuk a *jog az élethez*.

Van ugyan az eddig elismert eredeti jogok között is egy hasonló nevű jog. Azonban ez a jog csak azt mondja ki, hogy az embernek joga van élni, de arról, hogy mivel tartsa fenn életét nem beszél.

A léthez való jog (Recht zur Existenz) alapján mindenki követelheti, hogy szükségletei oly arányban nyerjenek kielégítést, a milyen arányban az összes javak az összes szükségletekhez állanak.

Ebből nyilvánvaló az, hogy a munka teljes eredményére való jog és a léthez való jog egymást kizárja; mert egymás mellett csak akkor állhatna meg, ha minden ember szükséglete és munkájának eredménye fedné egymást. Ez pedig előfordulni nem szokott; legalább nem oly gyakran, hogy szabály felállítására alkalmas volna.

Másfelől azonban kizárja az élethez való jog a magántulajdont is, mert ha az összes termelvény elosztásának mértéke a szükséglet, akkor a tulajdon, mint az elosztást szabályozó intézmény felesleges. A magántulajdon intézménye következtében sokszor oda kerülnek a javak, a hol szükséglet nincsen, és onnan veszi el a javakat a magántulajdon, a hol szükségletet elégíthetnénk ki.

A tulajdonnak három elvileg különböző alakja lehet.

1. a magántulajdon,

2. a közös tulajdon magánhasználattal,
3. a közös tulajdon közös használattal.

A magántulajdon, mely természetesen feltételezi a magánhasználatot, mint azt már láttuk, kiegyenlíthetetlen ellentétben áll úgy a munka teljes eredményére való joggal, mint a létezéssel való joggal.

A közös tulajdon magánhasználattal már lehetővé teszi a munka teljes eredményére való jog megvalósítását. Erre a tulajdonalakra példát mutat fel a történelem is a már az előbbi fejezetekben említett »mir«-ben, »allmend«-ben és »dessa«-ban.

Ezt az intézményt a maga egyszerűségében csak a mezőgazdaságra lehet alkalmazni. Az iparra pedig oly módon, hogy az állami vagy más módon közöstulajdont képező gyárat, munkásszövetkezeteket kezelésbe bocsátják.

Ily módon megszűnván a munkánélküli jövedelem, mindenki munkájának teljes eredményét élvezzi.

A közös tulajdon közös használattal már lényegesen kommunisztikus ízű, mert — mint Schäffle is fenyegeti — a szocializmus eddig meg nem találta azt a mérővesszőt, a melynek alapján a közösen dolgozó munkásoknak munkája egyenértéket meghatározni lehessen. Sokan Marx értékelméletében látták ezt a mértéket, mely azonban praktikusán alkalmazhatónak alig bizonyulna. Újabban azonban ettől eltekintenek, mert, miként Schramm a Vorwärts 1877. 128. sz.-ban kijelenti: »der Socialismus sucht und erblickt in der Marxschen Werttheorie keinen Verteilungsmaßstab«.

Ennélfogva szükségszerűen az elosztás másik lehető módjához kell fordulni és a szükségletet venni alapul.

Vagyis: a tulajdon ezen formája a jelen körülmények közepette csak a létezéssel való jog megvalósíthatására alkalmas.

A munkára való jog — ez tulajdonképpen nem valódi szociális alapjog és csak átmenetképpen alkalmazható.

Ez a jog tehát a magántulajdonnal ellentétben nem áll. Legfeljebb megszorítja azt annyiban, hogy az állami gyárak esetleges költségeit adóban mégis csak a tulajdonosok fizetik meg.

Ki kell emelni azonban, hogy ezek közül az alapjogok közül egyik sem zárja ki a fogyasztási javak felett való magántulajdont.

»Ami mai társadalmi rendünkkel, mely Európa legnagyobb részében a föld- és tőketulajdont elismeri, a munka teljes eredményére való jog egyenesen meg nem fér. Oly jogrendben,

mely a közös tulajdont és a magánhasználatot fogadja el, ez a jog az elosztás természetes mértéke. A kommunisztikusan szervezett társadalomban, hol a közös tulajdon közös használattal van egybekapcsolva, magában véve nem lehetetlen ugyanennek a munka teljes eredményére való jognak keresztülvitele; azonban a gyakorlati nehézségek, melyek egy ilyen kombinációval szemben nyilvánulnak, oly nagyok, hogy itt a javak elosztásának természetes alapjául a létez való jogot kell tekinteni!» (Menger.)

A kereszténység és a magántulajdon.

A szocializmus szempontjából érdekes kérdést képez az, hogy milyen álláspontot foglalt el a kereszténység a magántulajdonnal szemben, mert az agitátoroknak hatalmas argumentumul szolgált, ha Krisztust mint a magántulajdon ellenzőjét vagy pártolóját tüntették föl.

Azok, a kik azt állítják, hogy Krisztus helytelenítette a magántulajdont, hivatkoznak az új-testámentom szellemére, valamint egyes helyeire, melyekből nem igen lehet a magántulajdon helyeslését kiolvasni. Felhozzák a keresztények között az első időben fennálló kommunizmust, melynek nyomait a zárdákban még ma is látjuk. Hivatkoznak az egyházi atyákra, kiknek irataiból már számos változatban hangzik felénk a Proudhonnak tulajdonított szálló ige: »a tulajdon lopás.«

Az ellenkező nézetet vallók beismerik ugyan, hogy eleinte minden föld közös volt. Midőn az Úr ígyen szólt az első emberpárhoz: »menjete, sokasodjatok és töltsétek meg a földet a ti magzataitokkal«, akkor kifejezést adott annak, hogy az emberek a földet meg ne osszák, hanem együtt és közösen birtokolják! Ha — úgymond — az édeni állapot fennmaradt volna, akkor magántulajdon nem lenne. A bűn azonban kiűzte az embert a paradicsomból, szétrombolta angyali természetét és megváltoztatta istenhez, valamint az embertársaihoz való viszonyát is. Egoizmus és irigység lettek a mozgató rugókká és ezáltal a birtok közösége megszűnt magától. Erre következett azután a parancs: »ne lopj és ne kívánd felebarátodnak a vagyonát!«

És Krisztus nem jött, hogy az Ó-testámentumot megváltoztassa, hanem hogy azt megerősítse.

Felhozzák Onesimos példáját, ki Filemon rabszolgája volt és elszökött tőle, mire Pál apostol a Filemonhoz írt levéllel visszaküldi őt urához, nem akarván a jog- és társadalom viszonyain változást eszközölni.

Hivatkoznak arra, hogy Krisztus első követői és az apostolok közül is többnek volt magántulajdona.

A szocialisták viszont Pál apostol híres mondását idézik: »aki nem dolgozik, az ne is egyék«; és: »a munkás méltó bérére«. Ezekből pedig a munkanélküli jövedelem elítélését és a munka teljes eredményére való jog elismerését olvassák ki. Közvetve pedig — mivel ez a kettő a magántulajdonnal meg nem fér — a föld és a tőke feletti magántulajdonjog kárhoztatását.

Hivatkoznak azután Lukács apostol VI. könyvének 34. és 35. versére: »és ha azoknak adtok kölcsönt, a kiktől gondoljátok, hogy ismét vehettek, micsoda kedvességek vagyon azért istennél?

»annak okáért szeressétek ellenségeiteket és jót tegyetek és kölcsönt adjatok, semmit abból nem várva.«

Ebből a két helyből következtetik azt, hogy a kereszténység a munkanélküli jövedelem egyik alakját: a kamatszedést külön is helytelenítette. És erre a helyre támaszkodtak a későbbi kánoni törvények, a midőn a kamatvételt szigorúan eltiltja.

Menger, az eredeti görög szöveg czitálása mellett, megjegyzi, hogy ezek a szövegrészek nem annyira jogi, mint inkább erkölcsi szabályt tartalmaznak, és nem is a kamatvételtől, de arról, hogy a kölcsön visszaadásának reménye nélkül is kell kölcsönt adni, mert ezt parancsolja a keresztényi szeretet.

Sőt, ha ezt jogszabályivá tennők, akkor az nem a kamatvételt, de a kölcsönadást egyáltalában tilalmazná, mert a visszafizetés kötelezettsége nélküli kölcsön, az nem kölcsön, de — ajándékozás.

Az irodalomban számos elmélettel találkozunk, melyek azt akarják kimutatni, hogyan keletkezett a tulajdon.

Azonban ezek az elméletek kevéssel járultak hozzá a tulajdon s különösen a magántulajdon körüli nézetek tisztázásához, mert, mint Eötvös József báró mondta, nem az a fontos: hogyan keletkezett a tulajdon, hanem az, hogyan igazolható fennállása.

Ha a természet mindazokat a javakat, melyekre szükségünk van, magától nyújtaná és ha ezek a javak az összes szükségletek kielégítésére elegendők volnának: akkor a tulajdon semmi nemű alakjára szükség nem lenne.

A javakat azonban termelni kell.

Ezen körülmények közepette szükség volt a tulajdonra és

különösen a magántulajdonra, mert az összes szükségletek lehető legjobb kielégítése e mellett vált lehetővé.

Mihelyt azonban bebizonyosodik, hogy a tulajdon más alakja mellett az összes szükségletek jobb vagy arányosabb kielégítést nyerhetnek: akkor a magántulajdonnak nincs létjoga többé.

A szocializmus beigazolta azt, hogy a létező egyenlőtlenségeket a föld és tőke feletti magántulajdonjog teszi lehetővé; de be nem bizonyította azt, hogy az általa ajánlott új intézmények az összes szükségletek jobb, arányosabb és teljesebb kielégítését teszik lehetővé.

A jövő a munkásosztályé. A mint a társadalmi és az állami élet súlypontja a francia forradalom századában a feudális nemességről a polgárságra zökkent át, úgy fog az közel vagy messze jövőben ismét tovább zökkenni a polgárságról a munkásosztályra.

A szocialis mozgalom pedig az az iskola, mely alkalmas generációt nevel.

A munkásosztály most ott van, a hol a zsidók voltak, mikor a sivatagban tartózkodtak.

A munkásosztály a legműveltebb államokban sem alkalmas még az uralom átvételére. Az eszmék még nem elég tisztultak; az óhajtott intézmények még nem elég életképesek.

A magántulajdon intézménye elég erős ahhoz, hogy mindaddig fennálljon, míg helyét tökéletesebb intézménnyel betölteni nem tudjuk. Ha azonban a fokozatos fejlődés folyamán keletkezik egy ilyen tökéletesebb intézmény, akkor semmi sem tarthatja fenn a magántulajdont többé.

A magántulajdon védői tehát fölösleges munkát végeznek, midőn a szocializmussal szemben akarják a magántulajdont megvédeni. Míg szükség van rá, megáll az magától.

Csak egy eset van, mely félelmet okozhat: a szociális forradalom. Ez idő előtt sodorhatja el a régi intézményeket és a régiek helyébe újakat állítani nem képes. Azonban a forradalom csakis az elnyomás reakciója.

Csak egy veszedelem fenyegeti a magántulajdont és ez: a szocializmus, a szocialis mozgalmak elnyomása.

Lehet, hogy a szocializmus eddigi irányai mind tévesek; lehet, hogy még évszázadok fognak elmúlni, míg a jelenlegi társadalmi szervezet egy tökéletesebbé fog átfőjlődni; de minden-

kinek, kinek szívét betölti az emberszeretet, hinni kell egy jobb korban, hol nem lesz nyomor és nem lesz tudatlanság.

És mindenkinek szeretettel kell gondolni még a legabszurdabb szocialis utópia megalkotójára is. Mert hiszen őket is mind a szeretet hevítette.

Hinni kell, hogy a »Kulturdünger« elmélet hamis tan, és hogy a haladásnak a nyomor nem nélkülözhetetlen rugója.

Általános műveltség, általános jólét: ez az igazi egyenlőség, ez az igazi testvériség!

Dr. Flórián Károly.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

Antik és modern dráma.

Drame ancien, drame moderne. Par Émile Faguet. Paris Armand Colin et Cie. 1898.

Faguet nagy írói tulajdonságai: a logika élessége, az elemzés finomsága, a stylus nemes világossága teljesen érvényre jutnak ebben a kötetében is. Minket e helyen a könyv esztetikai része nem érdekel, annál inkább fontosnak tartjuk kiemelni a szép munka sociológiai tanulságait. Az orthodox esztetika emberei szeretnek az egyes irodalmi műfajokra, mint lezárt egységekre tekinteni, szeretik állítani, hogy minden műfajnak meg vannak az u. n. »örök törvényei.« Különösen gyakori ez a vélekedés a drámával szemben. Hányszor halljuk a kritikus urakat az antik drámákra hivatkozni, bizonyos »örök törvények« igazolására. A *Faguet* könyve elolvasása után az ilyesmitől elmenne a kedvük. Látnák belőle, hogy a görög dráma egészen más volt, mint a Shakespeare-i és az ismét egész más, mint a francia. Egészen eltérők voltak egymástól a dráma fősajátosságai, előnyei és hátrányai mindezekben a fokokon.

A modern, különösen az angol mester művekből az esztetikuskok az esemény gyorsaságát, a jellemzés alaposágát, a lyrikus elemek hiányát szokták, mint a dráma »örök törvényeit« levonni. Ezek a törvények azonban korántsem általános törvények, mint *Faguet* kimutatja. A görög drámára mindez távolról sem áll. »Haszon-talan előadások, a főeseménytől való eltérések, nehézkes intrika, vagy az intrika hiánya, sokfelé elágazó cselekvény, vagy a cselekvény hiánya, az érdekesítőség feláldozva vagy teljesen mellőzve; az eposz kissé szétfolyó egysége a drámára alkalmazva: íme a görög tragédia a mese szempontjából.« (105.) Ezen sajátságok kapcsán a lyrikus elem föltétlen uralma és a modern értelemben vett jellemzés hiánya.

Jó, hogy *Faguet* mondja ezt, a finom lelkű esztetikus, a görög dráma lelkes élvezője, nem pedig valami sociologus, kire könnyen rámondhatnák az esztetizáló urak, hogy nem képes velük a művészet eszményi birodalmába felszállani.

A francia klasszikus dráma is lényegesen különbözik az angoltól. Az intrika itt a dráma főeleme. A közönség kíváncsiságát kell első-sorban táplálni. Az egyes alakok hűsége, a kor festése nem lényeges. A lényeges bizonyos tételek finom logikai levezetése.

A francia szellem tipikus képviselője Voltaire például »a drámában a morális predicatio egy nemét látja, mely hivatva van erősebben belevésni, mint bármi más a népek lelkébe a nagy gyakorlati igazságokat.« Innen a francia dráma főjellemonása: szentencziáskodása és szónokiassága. Innen az, hogy drámairodalmukat »inkább typosokkal, mint egyéniségekkel, inkább igazságokkal, mint valóságokkal, inkább eszmékkel, mint lényekkel« töltötték meg. (194.) Innen, hogy a történelemből korfestés helyett csak a helyzeteket keresik. Finom elméjű fejtegetéseit szerzőnk ebben a conclusióban foglalja össze: A görög múzsa a Szépség, az angol múzsa az Élet a francia múzsa az Értelem. (219) Végül nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy aesthetikai fejtegetései között mindig kiérzik a nagyműveltségű ember, ki kora törekvéseit minden téren átérezni képes. Ez hiányzik a mi aesthetikusaink legnagyobb részénél. Pedig, hogy valaki a tömegizlés hivatott vezére lehessen, szükséges, hogy átérezni képes legyen mindazon eszméket és érzelmeket, melyek kora legnagyobbjainak lelkét hevítik. E nélkül pedáns, száraz marad, ellenséges szikla a kor törekvéseinek áradatában.

J. O.

A visszaesés.

A visszaesés. Büntetőjogi tanulmány. Írta Dr. Obersckall Pál, pozsonyi kir. akadémiai ny. rk. jogtanár. Budapest. Politzer Zsigmond és fia kiadása, 1900. 178 old.

A büntetőjog tudománya bámulatos evolution ment keresztül. Új és mélyebb vizsgálódási szempontokat nyert a casuisticus dogmatica felületessége helyébe és a vitathatlan szent dogmák tömkelegéből a socialis érzés és tudományos kétely szárnyán egész csomó, sokirányú vitatását engedő probléma domborodott ki, melyeknek remélhető helyes megoldása magának a büntetőjognak is eddig példátlan, evolutiójára hivatott vezetni. Az intézmények külső változása úgy lehet kisebb lesz, mint annyi forradalmi csatakiáltás után általában várják, de evolutio lesz — mert kell — azért az egész vonalon, ha másban nem, úgy annyiban, hogy tudományosabb öntudatossággal alkalmazzuk majd a társadalom védekezésének eszközeit, mint ma, mikor is a büntetőigazságszolgáltatás működéseiben csak reflexszerű megtorlást vagyunk képesek látni. Nem méltányolható eléggé, hogy eljutottunk a bátorságnak addig a fokáig, melyen nyíltan megvalljuk, hogy a bűnnel sértett társadalom reactiója mivel sem öntudatosabb, tárgyilagosabb és pártatlanabb, mint az egyes felfortyanása és boszúja minden valóságos és vélt sérelem esetében. Nem méltányolható eléggé, hogy már az intelligensebb laikus közönségben is lelkiismereti furdalásokra akadunk, melyek a »bűnre megtorlás« jelmondatával el nem csitíthatók s hogy nem egy konkrét esetben bizony az ítélezők és a közvélemény congruens beismerése szerint a vádlott helyett maga. a megtorlásra készülő társadalom áll vádolható okként saját ítélő szervezete előtt. Ilykép a kérdések, melyeket a modern büntetőjog-

tudomány felvet, fokozottan alkalmasak arra, hogy a beljük elmerülő bűvárlót értékes munkára inspirálják, de fokozottan embert is kívának a gátra, sok előtanulmányjal, helyes érzéssel és rátermettséggel. A kérdés különösen, melylyel szerzőnk tanulmánya foglalkozik — a visszaesés kérdése — igazán a javából való. A társadalom eszközei a bűn ellen kudarczra vezetnek: okait és ellenszereit kell hát keresni annak a meddőségnek, melylyel a büntetőigazságszolgáltatás nagy apparátusainak működése záródik. Hogy ezeknek az okoknak és ellenszereknek megismerése nem könnyű feladat, könnyen nyilvánvaló. Legelsősorban a lélektan berkeiben kell eligazodni. Ha az állam büntető hatalmával a bűnöző lelki világában bizonyos szükségesnek tartott átalakítást nem tudott keresztülvinni s a büntetett egyén visszaesővé válik, ennek oka nyilvánvalóan a büntetett egyén lelki világában is lehet. Úgy lehet lelki functiói s az általa egyes motívumoknak tulajdonított súly egyáltalán vagy a speciálisan ellene alkalmazott eszközökkel nem módosíthatók olyan mértékben, mint ez szükséges és szándékoltatik. Hogy tehát valaki a visszaesés kérdéséhez hozzászólhasson, legelsősorban a büntettespsychicumnak, tehát az ember lelki életének egyáltalán — a normális működéseknek és aberratióknak, a kisebbektől fokozatosan a határozottan pathologicus jelenségekig — alapos ismeretével kell bírnia. Csakis így lehet feleletet adni arra, hogy általánosságban s azután in concreto is, mily tulajdonságokkal kell bírnia a tényeknek és milyen viszonylatba hozandók azok az emberek gondolat- és érzelemvilágával, hogy cselekvéseikben elhatározó jelentőségűek legyenek. Ígykép lehet csak megismerni a módokat, melyek bizonyos motívumok erősítésére illetve gyengítésére vezetnek. Ígykép nyerhetünk utakat annak megállapítására, vajjon egyáltalában és különösen mely jelentkezéseiben kell a visszaesést mint pathologicus lelki functio eredményét szemlélni s nevezetesen mily összefüggés állapítható meg közte és a moral insanity különböző fejlődési fokozatai között. A tanulmány második részét kell, hogy a bűn, mint társadalmi jelenség képezze. Nagyon messze vezetne az ezirányú vizsgálódások irányát körvonalozni s mert általánosabban követett, hát felesleges is szükségét bővebben bizonyítani. Aki a bűncselekményt elszigetelten szemléli és nem összefüggésben a viszonyokból, melyekből kinőtt, való képet sohasem szerez arról. A harmadik rész volna a büntetési módok vizsgálata. Feltételezve, hogy a visszaesés nem lelki aberratio jele s a socialis viszonyok elhatározó jelentősége döntőnek fel nem ismerhető, úgy a visszaesés mint a büntetés végig szenvedése daczára is az állam minimális mértékén alul maradt erkölcsi neveltség jelentkezik. A mely esetben is szembeöltő kérdés, vajjon az erkölcsi nevelés észlelt hiányainak helyes pótlója-e a »modern« büntetési rendszer? Mellékesen említem, hogy részemről e ponton különösen súlyt helyeznék az oly irányú vizsgálódásra, vajjon mennyiben tényezője a visszaesés gyakoriságának az a körülmény, hogy a szabadságvesztéssel sújtott egyén egyéni munkakörétől kiszakítva az önmagáról és az övéiről való gondoskodás gondjaitól megszabadul, kötelességei megszűnnek még erkölcsi értelemben is, hiányozván a teljesítésre a lehetőség,

egy szóval, hogy a kötelességtelen gondtalanságba beleszokva a sinecure és a külvilág iránt kifejlődő teljes apathia nem determinálják-e őt fokozottabban a bűnre, mint a büntetéssel amúgy is csak kérdésesen és semmiesetre sem túlságosan fokozott erkölcsi motívumok és nemesebb életambíciók. Kiválóan a visszaesés problémájáról szólva volna érdekes a büntetési rendszerek oly irányú átalakításának célszerűségét és keresztülvihetőségét fontolóra venni, a mely mellett a büntetett egyén az életküzdelem nehézségeitől meg nem szabadulna.

Ezek fő vonásokban a visszaesés tudományos tanulmányozásának utai. Hogy körvonalozásuk szükségesnek mutatkozott, oka abban rejlik, hogy szerzőnk tanulmányában a visszaesés kérdéséről mindezekről mi sem foglaltatik, ámbár »azon eszközök kutatása, melyek alkalmasak a fenyegető jelenség orvoslására vagy localisálására« — a mint maga szerző a büntetőjog-tudomány feladatát e kérdésben körvonalozza — ép ily tanulmányokat tenne szükségessé. Úgy hiszem érdekesebb és fontosabb eredményeket volna alkalmam most regisztrálni, ha szerző feladatát nem abban a teljesen céltalan és elhibázott irányban akarta volna megoldani, a melyben haladva eredményhez jutni, egyenesen lehetetlen. A bíráló tárgyilagossága, mint követelmény, mégis kötelességünkké avatja, hogy szerzőt saját útain is elkísérjük.

A tanulmány első része, a munkának több mint egy negyede: »történelmi áttekintés«, melyet annak igazolásául nyújt szerző, hogy »a büntetőjog fejlődésével párhuzamosam már a legrégebb időkől kezdve találunk nyomokat arra nézve, hogy a visszaesés figyelembevétele súlylyal bíró tényező volt a büntetés kiszabásánál«. Ennek igazolására India és China ősjogából, a »szidó jog«-ból, Plato és Aristoteles műveiből, majd ismét a római jogból, középkori római jogból, canonjogból, germán jogokból és Franciaország középkori jogszabályaiból nyújt kivonatos excerptiókat. Ezen rész értékének megállapíthatására tudnunk kell, hogy ilyen adatoknak összeállítása tágabb és szűkebb mértékben egy csomó munkálatban már eszközöltetett és szerző maga se vindicálja magának az egyes forráshelyek felfedezésének dicsőségét, idézve a forrásokat legnagyobb részben, a honnan az összeállításához adatait merítette. Sackernak szerző által is nem egyszer idézett »Rückfall«-jában a 89—97. oldalakon, tehát rövid nyolcz oldalon szerzőével azonos irányú ilyen történelmi összeállítás foglaltatik. A magunk részéről, bár a visszaesés kérdésének súlypontját egész másutt látjuk, mégis a jogtörténeti kutatásnak szükségét e kérdésben is elismerjük. Idevágó új forráshelyek felfedezése, mint az ily irányú jogtörténeti kutatásnál az első lépés, méltánylásunkra is találna. Mégis magához a jogtörténethez, a szó tudományos értelmében, fokozottabb követelményeket fűzünk. Így a visszaesés kérdésében is fontosnak ítélnők az oly irányú történeti vizsgálódást, mely a mindenkor alkalmazott büntetési rendszereknek és méreteknek, úgyszintén a mindenkori socialis helyzetnek — a visszaesés, mint socialis jelenség, azon korbéli állapotával való összefüggését megvilágítani alkalmas volna. Ám bibliákból és jogkönyvekből való, nem is önállóan felfedezett excerptiók már a hazai mértéken

is alul maradnak. Nem tudjuk átfogni gondolatban, mit lendíthet a visszaesés kérdésén, ha megállapítjuk, hogy »az emberi művelődés bölcsőjében, Indiában a törvényhozás isteni eredetűnek vétetett és Manu törvényeiben a Manava Darma Sastrában, a mely a Vedák, a kinyilatkoztatások könyvével együtt az ős brahmin vallást követők szent könyve, épp úgy megkapjuk a maga primitív alakjában a mysticus philosophiát színpompás keleti költészetével, túlzásaival együtt, mint a társadalmi rendszabályokat«. Majd ismét: »A brahminismus politikai rendszerében, a mely a zsarnokság és a legmerevebb kasztrendszer fokozatos szolgáltságán alapszik, a közrend és az intézmények egyik leghathatósabb öre a büntetés, a legridegebb, legvérengzőbb alakjában. A büntetést, mint valami az Istentől az intézmények védelmére adott arcanumot hymnusokban dicsőítik a szent-könyvek és az emberi nem szükségképi kormányzója gyanánt tüntetik fel a büntetés vörösszemű fekete szellemét«. Erre következik féloldalon apró betűkkel, mint jegyzet »egyike a büntetés dicséretére Manu törvényeiben lévő hymnuszoknak«. (Oberschall munkája 9. és 10. old.) A mily nehéz a visszaeséssel való összefüggését mindezeknek és hasonlóknak megállapítani, ép annyira szembeötlő »büntetőjogi tanulmány«-ban az alább bemutatott logikai következtetés. Az ó-szövetség, miután elmondá az Istenhez való ragaszkodás áldásos következményeit, elmondja az Úr szavára nem hallgatás esetén a *népet* érő csapásokat (dögvész, ellenség győzelme, szűk termés stb.) és ezután azt mondja: »Ha mindezek után mégis nem hallgattok engemet, hétszerte keményebben ostromozlak a ti bűneitekért«. Erre szerzőnk következtetése: »a zsidók *büntetőjogában* (sic!) szintén találunk nyomokat arra nézve, hogy a visszaesést, mint *büntetőjogilag* (sic!) figyelembe veendő körülményt méltányolták«. (Obersch. munk. 12. old.) Feltűnő e mellett Sackernak következő mondata. »Schon im *Alten Testament* finden wir die Spuren, welche auf Strafschärfung bei der Wiederholung der Verbrechen weisen«. (Der Rückfall I. 89.) Persze az *ó-szövetség* nem *zsidó büntetőjog*. Ha mindehhez még minden kiélesítés nélkül hozzávetem, hogy könyve 20. és 21. oldalán, midőn Hochbach és Morstadt műveiből veszi át a megbeszélendő római jogi idézeteket — »*die lex 28. §. 16*«-ot — ír magyar munkában és nem ismeri fel a németben persze teljesen jogosult »*die*« névelői jellegét, úgy napirendre térhetnek a »történelmi áttekintés« című rész felett. Nekünk fáj legjobban, hogy itt szerző csak megállapítja, hogy »a börtönügy nagy kérdései állandóan napirenden vannak, egész sora a javaslatoknak foglal kozik a visszaesés mikénti büntetése, a transportatio, a feltételes elitelés kérdésével«, de ő »e nagyarányú, széles mederben haladó agitatio« hullámain nem rezegted tovább magában és nem bocsátja a tudomány mérő-ónját az egyes javaslatok meritumába.

Ám azért szerző is kísérletet tesz annak igazolására, hogy »a visszaesés fokozottabb büntetése összehangban van a büntetőjog alapeszméivel«, sőt ennek kimutatását *feladatának* ismeri. Nem taglalva, mennyire nem a múlt igazolása a »feladat«, hanem a pártatlan, határozott célt előre ki nem tűző, tudományos igazságokat kereső

kutatás, nézzük mit nyújt szerző e dogmaticának címzett II. részben a fokozottabb büntetés igazolására. Sorra veszi a különböző büntetőjogi elméleteket s úgy találja, hogy az abszolút elméleteket kivéve, a büntetés eszméjével a visszaesés fokozottabb figyelembe vétele *összeegyeztethető*. A kérdés nála bámulatosán egyszerű. »Az elrettentési elmélet szerint a büntetés célja az, hogy a bűntettes fenytése által a bűntevő és mások a büntetendő cselekmény elkövetésétől elriaszassanak. Ez elmélet okszerű consequentiája a visszaesésnek, mint büntetést fokozó tényezőnek figyelembe vétele, mert a visszaesővel szemben az előző büntetés az elrettentésre kevés volt s így az ő szigorúbb, intensivebb megbüntetése indokolt.« (Obersch. 60. old.) Ugyane schema szerint, ha kisebb fenyegetés nem használt, indokolt a nagyobb, ha kisebb védelem elégtelennek bizonyult, indokolt a nagyobb, ha kisebb nem javított, indokolt a nagyobb stb., stb. Az abszolút büntetőjogi elméleteknél a formula nem segít ugyan, de ez szerzőnk köreit azért miben sem zavarja. Pedig hogy valami Kant felfogásával össze nem egyeztethető, ép olyan bizonyíték a dolog ellen, mint az hogy valami Fichte nézetével összeegyeztethető, azon nézet mellett! Az összetett elméleteknél az abszolút elemnél ismét akadályra bukkan, sőt éppen az összetett elméletek képviselői ellene is nyilatkoznak a kérdésben. De mégha minden simán is menne, mint a karikacsapás, csodálatosnak látszik mindenesetre, hogy szerző nem tett kísérletet, hogy ha tán nem is ily egyszerűen, de valamely complicáltabb logikai formula segítségével nem lehetett volna-e az ellenkezőt is *összeegyeztetni*. Pld. így: a kit három évi fogház meg nem javít, azt ötévi is alig fogja megjavítani, elrettenteni etc. etc.

A mit szerző az egyes elméletcsoportok bírálatára *két oldalon* elmond, ám döntsék halomra az elméletek hívei, ha szükségesnek látják. Én szerző »új« büntetési elméletéről tartozom beszélni, mely szerint a közérdek védelme összhangban legyen az illető állam lakóinak erkölcsi igazságérzetével. Ez az elmélet elsősorban nem új, másodsorban nem jobb, mint a régiek. De semmi esetre sem igazolja azt, a mit vele szerző igazolni kíván, a visszaeső szigorúbb büntetését. Nem új, mert a védelmi elméletnek és az abszolút elméletek igazságosság követelményének kombinációja. A régieknél nem jobb, mert ez is csak logikai formula valaminek igazolására ex post, nem pedig a dolgok lényegében benn rejlő igazság. És nem igazolja a büntetés szigorítását a visszaesők ellen, mert hisz ép az eddigi történelmi kutatás eredményeként felmutatott tény, hogy a visszaesőket mindig szigorúbban büntették és mégsem használt, azt mutatja, hogy a fokozottabb beszámítás a védelmi szempont várakozásait ki nem elégíti; a közvélemény pedig aligha nem fordul mind vehemensebben az összeegyeztetett szigorítás ellen daczára annak, hogy évezredekken át nevelték bele a szigorítás formuláját a legerősebb módon, elhitetve hogy az Istenének akaratával és saját érdekével összeforrott, daczára annak, hogy a felkeltett állati dühészet fokozódásával is ez a fokozott büntetés olyan nagyon összeegyeztethető.

Nagyon is hosszúra nyúlna ez a már is nagyon haszonra nyúlt

bírálat, ha minden kérdésben a controversia vitatásába bocsátkoznám. Ám nem is ez a fődolog, hanem a tudományos vizsgálódás methodikájának bemutatása s úgy hiszem ebben elég része volt az olvasónak. Hogy szerző a visszaesés fogalmát categorizálja (valódi, vélelmezett és *költött* visszaesés), hogy a különböző dogmatical kérdésekben »némely írók és törvényhozások« majd ismét »némelyek« nézeteit előadja (77. és 78. old.) s hogy maga is javaslatot tesz a visszaesés miként való *szigorúbb* büntetésére — persze természetes. De hogy mindez meggyőző nem lehet és a mennyiben összeállítás, nagyon másodrangú írói tevékenység — az is természetes. Nem lehetek nagyobb véleménynyel a magyar történelmi jogfejlődés összeállításáról, melyet a harmadik részben nyújt *szerző*, a jogtörténet iránt már fentebb felállított követelménynél fogva és bizony e tételes magyar jog visszaesési határozmányainak is könnyen lehet jobb fejtegetésére akadni a magyar irodalomban. A munka IV. része: a külföldi törvényhozások elfoglalt álláspontjának regisztrálása. Mint tételes törvények kivonatáról általában is, de különösen egy társadalomtudományi szaklap szempontjaiból, kevés mondani valónk lehet. Egész általánosságban az a véleményünk, hogy bár a külföldi törvényhozási művek álláspontjainak megismertetése dicséretreméltó törekvés, egy monographiában annak kritikai szempontok szerint való taglalása után is kutatunk. Nevezetesen a tételes törvényhozóra is eminenter fontos lett volna a statistikai számok összeállítása is, melyek persze csak supposito ceteris paribus a különböző törvényhozási intézkedéseknek különböző eredményeiről tájékoztak volna.

A vizsgálódás ezen módjának természetes következménye, hogy az V. rész, mely a tanulmány eredményeiről volna hivatott számot adni, »A büntetőjog szerepe a visszaesés elleni küzdelemben« teljes eredménytelenséggel záródik. Az ismételten ismételt várakozáson felül, melyet a malum passionis fokozásától vár, a javító intézetekről, feltételes szabadságra bocsátástól és a feltételes elítélésről értekezik összesen tíz oldalon tankönyvekben található rövid általánosságban. Nagy baj volna, ha a visszaesés lényegéhez közelebb férközni nem tudnánk s a szerző által javasoltakkal kimerülne a küzdelem. A nagy eszmeharcz már is más világításban mutatja a visszaesést. Egy »új« dolog szerző fejtegetésében azonban még is van, a mi is azért újság, mert már oly régen eltemettük, hogy feltámadását nem reméltük. Ez a bünösöknek »megtörése«. E cél érdekében magánzárkába hát az alkalmi bünözővel! Pedig mily szépen hangzik az alcím, mely alatt ezt szerző előadja: »az alkalmi büntevő ellen úgy járni el, hogy az alkalmazott büntetés ne legyen erkölcsileg *romboló* hatású«.

Végére értünk fejtegetéseinknek. S a miként szerző, úgy mi is Schütze szelimes mondásával zárjuk azokat. Kettős arcunk van nekünk is, mint a criminalistikának. Szelid enyhe arcunkat a jobb szárny felé fordítjuk, szerző felé, azzal az óhajtással, hogy egy jobb, tudományos munkának szükségéről meggyőzzük. Szigorú zord arcunk ellenben a balszárnynak szól, »a megrögzött visszaesők táborának«. A tudományos és pártatlan kritikának ezzel a könyvvel szemben is súlyosan éreztük hiányát s aligha tévedünk ha úgy hiszszük, hogy itt keresendő

oka, hogy a magyar tudományos élet olyan nehezen izmosodik s a külföldi színvonal tekintetében még mindig csak az »óhajtva sejtés«-nél tartunk. Ennél fájdalmasabb accorddal pedig magyar könyvről bírálatot nem igen lehet lezárni.

Dr. Weisz Jenő.

Socialpolitikai dolgozatok.

(Schulpe György javaslatai)

A munkásság sorsa iránti igaz érdeklődés, helyzetük javításának vágya hatja át azt a négy kisebb munkát a munkásvéd-törvényhozásról és a törvényjavaslatokat a socialis reformok terén (két füzet), melyeket ScHulpe György kevéssel ezelőtt közzétett.

A külföldi viszonyok és irodalom alapos ismerete jellemzik szerzőnk munkásságát és így ép ezek erős befolyása alatt javaslatai megtételénél nem számol mindig a hazai ipari életünk kezdetlegesebb jelenségeivel; javaslatai a nagy és hatalmas ipari fejlettséggel rendelkező nyugati államok rendelkezéseiből merítvék, melyeknek egy szerűen a hazai talajba való átültetése sem a munkás- sem a vállalkozóosztály érdekében nem állana.

Javaslatai a munkásvédelem majdnem valamennyi ágára kiterjednek, sürgetve reformokat és új intézmények alkotását. Javaslatai közül egyesek, melyeket szerző törvényformába önt, már megvalósultak így létesült már a budapesti munkaközvetítő intézet; kiadatott az első rendelet, az ipari ügyekről szóló 1893. évi XXVIII. t. cz. több szakaszához magyarázó rendeletek bocsátottak ki; megjelent az iparfelügyelők részére kidolgozott szolgálati utasítás stb. így szerzőnek ily irányban tett javaslatai teljesen tárgytalanok és idejüket múlták. A munkások testi épségének és egészségének megvédésére vonatkozó törvényjavaslatában sok figyelemreméltó intézkedést ajánl és itt különösen ki kell emelnem azon aprólékos gondosságot, melylyel szerző a veszélyes üzemeket csoportosítja. De ezen javaslatában foglalt és követendőnek odaállított intézkedések egy jórésze már megoldásra talált: részint az ipartörvényben, részint az iparfelügyeletről és a balesetek elhárításáról szóló törvényben.

Azonban egy néhány új és megszívelendő eszmét ebben is találunk, így az ipartörvény majdani revisiója alkalmával a megfontolás tárgyait képezhetnék.

Részletes javaslatokat találunk a munkásválasztmányokról, az iparhygieniai, a baleset elhárító bizottságról stb., melyekben szerző teljesen külföldi minták után indul.

A munkáslakásokról irt füzetében — ezek létesítésének társadalompolitikai okokból való szükségességet hangsúlyozva ismerteti a külföld ez irányban tett alkotásait, az egyes munkásházakat, a hazánkban létesített munkásházakat (a munkásügy mozgalmainak 1894-ben megindítója és azóta is lelkes élesztője épen szerzőnk)

és értekezése végén törvényjavaslat formájába önti a munkásházak építésére vonatkozó eszméit, melyek méltók arra, hogy szélesebb és illetékes körökben is elterjedjenek. Ezen javaslata már a hazai viszonyok keretében mozog és számol azokkal.

Ilyetén tervek és eszmék foglalvák ezen kis dolgozatokban, melyeket kellő haszonnal forgathat a gyakorlati socialpolitikus. Szerzőnknek ez volt a célja és ezt teljes mértékben el is érte.

—*rd.*—

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A választási harcznak, mely szeptember havát Magyarországon teljesen lefoglalta, két körülmény adja meg jelleget: a választások tisztaságának biztosítására irányzott törekvés és az agráriusok és mercantilisták közt dúló harcz. A többi jelenség, mely a választási mozgalom folyamán felmerült, alig érdemel figyelmet. A pártok többnyire régi programjaikkal vonultak fel, hisz még a szabadelvű párt is oly kevésbé tartotta be a múlt országgyűlés elején adott ígéreteit, hogy jelöltjei ma ugyanazon jelszókkal dolgozhatnak mint öt évvel ezelőtt. A nemzetiségek jobban mozgolódnak ugyan, mint évek óta, de nagyobb eredményre való kilátás nélkül. Arra sem forog fenn semmi veszély, hogy a többség a képviselőházban el fog tolódni valamely más párt javára. Ily körülmények közt az ország úgy nézhetné végig a választásokat, mint a kinek rendben van a szénája, ha a pártok keretén belül nem volnának észlelhetők oly mozgalmak, melyek az ország politikai jövőjére nagy befolyással lehetnek és azon szempont szerint, a melyről tekintjük azokat, reményeket vagy aggályokat nem kelthetnének. Az agrár mozgalmon kívül e tekintetben főleg az önálló vámterület érdekében indított actiót értjük, mely soha sem volt oly élénk és erős, mint most és a mely arra vall, hogy a közvélemény e kérdésben az utolsó öt év alatt nagy és mélyreható változáson ment át. De ezen kérdés mikénti eldöntésére nem a választások kimenetele fogja a döntő befolyást gyakorolni és így a választási harcz jellemző tünete közt megmarad az a két körülmény, melyről a bevezető sorokban emlékeztünk meg.

A választások tisztaságát biztosítja mindenekelőtt a kúriai bíráskodásról szóló törvény, melyet az országgyűlés harmadfél évvel ezelőtt a választási visszaélések kiküszöbölésére megteremtett. De nemcsak ez. Hisz eddig is voltak — bár korántsem oly szigorú — törvényes intézkedések, melyeknek hivatásuk lett volna, a választási visszaéléseket lehetetlenné tenni — de senki sem törődött velők, annyira, hogy a népnek az ország számos vidékén most is nehezen ment a fejébe, hogy ezúttal oly törvényhozási intézkedésekről van szó, a melyeket a jelöltnek és a választóknak saját érdekükben be kell tartaniok. Hisz — úgy mondják — régebben is volt törvény a nélkül, hogy az eszem-izsom s a vesztegetés megszűnt volna, már pedig törvény és törvény közt nincs különbség, nem lehet tehát különbség a hasonló törvények hatálya közt sem. A parasztgondolkodás itt minden látszólagos naivsága mellett fején találja a szöget

s megmutatja, hogy nem elegendő valamely új törvény arra, hogy a viszonyok átalakuljanak — mert hisz lényegében egészen mindegy, hogy öt vagy tíz kihágás van-e a törvényben enyhe vagy szigorú büntetéssel sújtva, a míg a törvény csak a papíron van meg — hanem jóakarát is kell a törvény végrehajtására. Az eddigi tapasztalatok alapján készséggel konstatáljuk, hogy ez a jóakarát a kormány ezidőszertint vezérében, Széll Kálmánban, teljes mértékben megvan. Nem mintha a jelenlegi választási mozgalomban nem fordulnának elő itt-ott visszaélések, hisz a baj nálunk sokkal mélyebben fészkel, semhogy egy tollvonással meg lehetne azt szüntetni. De általában véve javulás tapasztalható és ott, hol egyes a közigazgatás közegei által elkövetett s ezért azonnal orvosolható visszaélések fordultak elő a megtorlás sohasem maradt el. Bizonyára nem lesz elnézőbb a kúria sem azon választási visszaélésekkel szemben, a melyeknek megtorlására nem a közigazgatási apparatus, de ő lesz hivatva.

Az a körülmény, hogy a választások «tiszták» lesznek, különben igen kevésbé fogja befolyásolni a parlament összeállítását. Ez lesz a legfényesebb bizonyítéka annak, hogy pressióra és vesztegetésekre eddig is politikai szempontból semmi szükség nem volt. A szabadelvű párt jelenleg az országban oly erős, hogy minden körülmények közt többségben fog visszakerülni a házba. Ez nem is aggaszt senkit. De vannak, kikben az új választási szellem a jövőre vonatkozólag aggályokat ébreszt, kik attól tartanak, hogy később, ha a szabadelvűpárt kevesebb vonzó erőt fog gyakorolni, veszedelmes következményekkel járhat, ha a nép hivatott vezetői, a közigazgatási közegek, el lesznek zárva attól, hogy politikai tekintetben is irányítsák a gondoljaikra bízott népet. Vannak az országban vidékek, hol attól lehet tartani, hogy az a nép, mely önállóan gondolkodni önálló politikai meggyőződést formálni nem képes, lelkiismeretlen izgatok befolyása alá fog kerülni, mihelyt a hivatalos befolyás alul felszabadul. A mi nézetünk szerint ugyan mindezen veszélyek nem indokolhatnák a választási szabadság elnyomását, nem képeznének bizonyítékot a választások tisztasága ellen, mert hisz a tiszta választás az igazi parlamentarizmus alapkelléke. De értjük az aggályokat és méltányolni tudjuk, ha oly kiváló államférfiak is, a milyen pl. Tisza Kálmán, kötelességüknek tartották, az érem másik oldalát is megvilágítani és reámutatni arra, hogy a hivatalos befolyás túlmessze menő paralyzálása veszedelmeket is szülhet.

Ami az agrárizmus és az ú. n. merkantilizmus közti harcztól illeti, ez kivált a választási mozgalom első felében keltett általánosabb érdeklődést. Gróf Károlyi Sándor fújta meg gönczi levelében először a harctól a agráriusok részéről. Válaszolt neki az ellentáborból Tisza Kálmán, ki az agrárelveket a szabadelvűséggel össze nem férőknek jelentette ki és félreérthetetlenül tudtukra adta az agrár köröknek, hogy az ő nézete szerint semmi keresni valójuk nincs a szabadelvű táborban. Széll Kálmán a képviselőház utolsó ülésén közvetítő álláspontra helyezkedett, kijelentvén, hogy az ő nézete szerint is az agrár-programm sok a szabadelvűpárt elveivel

össze nem férő túlzást tartalmaz, hogy azonban e kérdések egyelőre akadémikus természetűek lévén, nincs semmi ok arra, hogy az agráriusok egyszerűen kiakolbolíttassanak a szabadelvű pártból. Egy héttel később ismét Károlyi Sándor gróf vette fel azt a keztyűt, melyet Tisza Kálmán dobott eléje kijelentvén, hogy ragaszkodik programjához és hogy azt hiszi, hogy ezt a programot a kormánypárt programján belül is meg lehet valósítani. A chorust befejezte Tisza István gróf, ki viszont apja nézeteit tartotta fenn, kijelentvén mindazáltal, hogy közvetlen szakításra agráriusok és szabadelvűek közt nincsen ok. Csak azoknak a politikusoknak nézeteit említettük meg, hogy ebben a nagy karban mintegy solo-kat adtak elő, ezenkívül azonban részt vett e karban majdnem minden politikus, ki választói előtt szóval vagy írásban nyilatkozott.

A magunk részéről azt hisszük, hogy éppen azon kérdésekben, a melyekben az agrár és a merkantil körök közti ellentét mutatkozik, szabad legkevésbé pusztán jelszók után indulnunk. Az agrarizmus egy olyan szó, a melynek minden országban más és más a tartalma. Korántsem lehet azt mondani, hogy az agráriusok nálunk ugyanazt akarják, a mit a német agráriusok akarnak, tehát ugyanazon érvekkel is lehet ellenük küzdeni, a melyekkel Németország szabadelvű körei az ottani agráriusok ellen küzdenek. Nálunk a viszonyok mások és ezért az agrarizmus is. Ha a magyar agrarizmus tartalmának azt tekintjük, a mit gönczi levelében Károlyi Sándor gróf fejtett ki, akkor is úgy áll a dolog, hogy itt helyes és helytelen eszméket vegyesen fogunk találni. A magyar agrárprogram egész tenorja kétségkívül ellenszenves, mert tele van egyoldalúsággal és türelmetlenséggel. Az egyes javaslatok közt van sok olyan, a mely kétélű fegyver lehet és a mely könnyen árthat még azoknak is, a kiknek javát az agráriusok czélozzák. Van azonban a programban elvtelve néhány egészséges társadalompolitikai eszme mely megfontolásra érdemes, sőt e tekintetben a program üdvös visszhatást képez a régebben követett kormányzati politika egyes hibái ellen. Mindez azt bizonyítja, hogy e mozgalmat nem lehet általános jelszókkel elütni, hanem alaposan meg kell fontolni minden egyes felvetett eszmét, még pedig — hisz ez természetes — nem pusztán egyoldalú világitásban, mint ezt az agrármozgalom főképviselői teszik, hanem az ország összes lakóinak érdekét tekintve. Közelebbi vizsgálódás rendszeren arról fog meggyőzni bennünket, hogy ha itt-ott a gyengébbek direkt támogatására feltétlenül szükség is van, általában mégis a lehetőleg szabad fejlődés az, mely az egész népnek haladását és jóllétét legjobban biztosítja és hogy a helyes socialpolitika nemcsak összefér a szabadelvűséggel, de nélküle el sem képzelhető. E kérdések alapos tárgyalására itt terünk nincs, de más vonatkozásban lesz még alkalmunk velük foglalkozni, hisz minden valószínűség szerint ezek az eszmék fogják a legközelebbi országgyűlést legnagyobb mértékben foglalkoztatni.

A választási harc különben már is azt mutatja, hogy a parlamenti erőviszonyok erősen az agráriusok javára fognak eltolódni. Az összeférhetlenségi törvény az ipar és kereskedelem néhány kiváló

tagját zárja ki a képviselőházból. Szilágyi Dezső és Pulszky Ágost, kik ellen az agrár túlzások elleni harcban biztosan számítani lehetett volna, egymásután haltak el. Másfelől a kimondott agráriusok, kikre a múlt választásokon igen kedvezőtlen idők jártak, most kétségtelenül meg fognak kétszereződni és meg fog szaporodni a hasonlóan agrárius elveket valló néppárt is. Előrelátható, hogy az erőviszonyok ezen eltolódása fontos szerepet fog játszani a jövő parlament működésében. Üdvös ez az átalakulás aligha lesz.

A külföldön a legtöbb államában a politika még nem lépett jogaiba. Csak szórványosan találunk oly eseményeket vagy fejleményeket, melyek figyelmünket felkelthetnék. Ezen események közt kétségtelenül elsősorban áll az *Északamerikai Egyesült Államok* elnöke, *Mac-Kinley*-nek meggyilkoltatása.

MaoKinley is az anarchismusnak esett áldozatául, ennek a szomorú eltévelyedésnek, mely már annyi vért ontatott hiába és a mely ellen senki ellenszert nem ismer. Magáról a bűnről kevés mondani valónk van, hisz erről csak egy vélemény létezik az egész művelt világon. A »ne ölj« parancsolatja alól kivételek nem léteznek. A gyilkosság akkor is megbélyegzendő, ha nagy célok érdekében történik. Az anarchista merényleteket azonban azzal sem lehet menteni, hogy nagy célok érdekében történnek. Azok a modern Herostratesek, kik leggyakrabban beteges hiúságtól vezetettve ily tettekre vetemednek, maguk sem tudnák indokolni, hogy miként származhatnék tettükből üdv azokra a zavaros eszmékre, a melyeket képviselnek. Hisz ők nem oly férfiakat ölnek le, a kik egy rendszert képviselnek s a kiknek halálával egy egész, nekik nem tetsző rendszer bukik — hanem derűre-borúra gyilkolnak válogatás nélkül. Hogy mi célból, azt maguk sem tudják.

Az Egyesült-Államok Mac-Kinley-ben kétségtelenül igen kiváló államférfiút vesztek el. Az ő nevével lesz összkapcsolva örök időkre Amerika legvirágzóbb korszaka, melynek pár évvel ezelőtt hasadt fel hajnala, nagy részben épen azon politika hatása alatt, melynek főképviseelője Mac Kinley volt. E politikának három legfőbb tette volt: az amerikai védvámrendszer megalapítása, a valuta szabályozása és a terjeszkedési politika megindítása. Bármiként vélekedjék valaki e politika egyik vagy másik részletével, tagadhatatlan, hogy célját elérte, mert az Egyesült-Államok sohasem voltak oly gazdagok, oly virágzók, oly hatalmasak mint most. Épen e pillanatban a világ ismét nagy elhatározásokat várt Mac-Kinley-től. Követlenül áratlan halála előtt adta hírül a világnak, hogy nézete szerint Amerikának a korlátlan védvámpolitikával szakítania kell s remélni engedte, hogy a jövőben az Egyesült-Államok is oly kereskedelmi szerződésekre fognak lépni, a melyek valamivel többek lesznek üres formaságoknál. Ez szakítást jelentene Amerikának az utóbbi időben követett tradícióitól, melyeknek hatása lett volna az európai államokra is.

Az Egyesült-Államok elnökségét az alkotmány értelmében az alelnök, *Roosevelt* Tivadar veszi át. Erélyes, intelligens és tevékeny

ember, ki ismeri és teljesen helyesli Mac Kinley intentióit. Politikájának szelleme előreláthatólag nem fog nagyon eltérni Mac Kinley politikájának szellemétől.

Francia országot az orosz cár látogatásával tisztelte meg s ez a látogatás alkalmat adott a francia-orosz barátság újbóli megerősítésére. Talán soha oly tüntetőleg nem juttatták kifejezésre a két állam közti szövetség szilárd voltát, mint most. Mégis úgy látszik, hogy a látogatás lefolyása egyik államban sem tett kedvező benyomást. Franciaországban rossz néven vették, hogy a cár nem látogatott el Párizsba is, különben is a francia nationalisták kezdenek mindjobban kijózanodni az oroszokért való rajongásból, mióta érzik, hogy a szövetségnek békés céljai vannak és hogy aligha fogja őket Elsassz-Lotaringiához segíteni. Az orosz udvari körökben viszont kínos feltűnést keltett a francia körök bizonyos udvariatlanságnak is beillő tapintatlansága. A csárral még sem igen beszéltek úgy, mint pl. a rheimsi polgármester beszélt hozzája ki a »minden oroszok uralkodóját« egyszerűen per »Ön« titulálta s ki a csárnéről úgy tudakozódott, hogy »Hogyan van kedves felesége.« Az ilyen apró dolgok talán nem elegendők arra, hogy egy a népek érdekeinek megfelelő szövetséget megingassanak, de a szövetség intimitását bizonyynyal jelentékeny mértékben csökkentik.

Budapest, szeptember 28.

gg.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság választmánya a Társaság elnökének, Pulszky Ágostnak halála alkalmából szeptember 12-én este 5 órakor ülést tartott, melyen a Társaság alelnöke, dr. Pikler Gyula egyetemi tanár elnökölt.

Pikler Gyula alelnök hosszabb beszédben emlékezett meg ama veszteségről, mely Pulszky Ágost halálával a közélet minden ágát, főleg azonban a tudományt érte. Lehetnek különbözők a nézetek tudományos elveiről — így szólt — de abban mindenkinek egyet kell értenie, hogy Pulszky volt Magyarországon a modern társadalomtudomány úttörője, mely az embert a természeti törvények egyetemességében fogja fel. Mióta Pulszky e társaság elnökévé választatott, azóta szíve egész melegét a társaságnak szentelte és öröme, sőt büszkesége volt, hogy a társaság élén állhatott. Hosszú ideig úgy tűnhetett fel, mintha Pulszky általában kevés hatást gyakorolt volna. De valamint bizonyos folyók sokszor eltűnnek kis időre, de azután ismét előbukkannak, úgy az ő tudományos tevékenységének eredménye is ismét napvilágra jött — mert a fiatalabb nemzedékben ő is az általa követett irány megerősödését észlelhette. Hogy ez újonnan megerősödött tudományos törekvések vezére lehetett, ez Pulszkynek — mint ő maga monda — ép oly örömet okozott, mint azok a sikerek, miket a politikai pályán elért. Bár idejének nagy részét a napi politika küzdelmeinek szentelte, mégsem szűnt meg benne soha az érdeklődés a tudomány nagy, örök kérdései iránt, és utolsó pillanatáig valósággal rajongó lelkesedéssel csüggött a tudományon. Személyiségének gyakran kellett más érdekekkel és a tudatlansággal kompromittálnia, mint az a gyakorlati téren való tevékenységnél elkerülhetlen, de azért az utolsó pillanatig megtartotta képességét, szabadon és önállóan gondolkodni. Látni kellett őt, mily lelkes örömmel üdvözölt minden új könyvet, minden új tant, minden új tudományos jelenséget, a melytől azt várta, hogy a társadalomtudomány valamely problémájára új világot fog vetni, ha meg akarjuk érteni, mi volt a tudomány ez embernek. Érettebb életkora főcélja volt, a társaságnak élni, a melynek egész a legutolsó időig idejének és tevékenységének nagy részét szentelte. Ha nézzük egyéniségének minden oldalát — így végezte *Pikler* alelnök beszédét — fényes elméleti képességeit, gazdag tudását és a gyakorlati életben elfoglalt jelentékeny állását, elmondhatjuk, hogy a társaság vesztesége pótolhatatlan.

A társaság ezután elhatározta, hogy a veszteségen érzett mély fájdalomnak jegyzőkönyvében ad kifejezést, részvétét az elhunyt özvegyének tolmácsolja, testületileg részt vesz a temetésen, koszorút helyez ravatalára, végül, hogy a társaság alkalmas időben felolvasó ülést fog tartani, a mely az elhunyt munkásságát minden oldalról méltassa. A választmány megbízta végül *Pikler Gyula* elnököt, hogy a sírnál mondjon búcsúztatót.

A Társadalomtudományi Társaság nevében a Társaság alelnöke, Dr. *Pikler Gyula*, *Pulszky Ágost* ravatalánál a következő beszédet tartotta:

«Kinek, míg éltél, tettvágya a közélet oly különböző terén lobogott, szeretett halottunk, a tudásnak, az igazságnak, az emberiség e legdrágább kincsének keresője is voltál.

Te életed folyamán övezted magad annak a tudásnak egészével, a mely az emberiség egyetlen diadalmas fegyvere az élet szenvedései ellen, mert a mi még ezenkívül van, az önmegadó megnyugvás nem diadalmas fegyver, csak kábítószer.

Te tanítottad azt az igazságot, a mely csak lassan termi meg a maga gyümölcsseit és a mely, a míg gyümölcsöt nem terem, a sokaságnak nem kell, hanem közönnyel és mint hiábavaló tépelődés, gúnynal találkozik. Mint bölcselőnek, mint tanítónak, bőven volt részed e szenvedésben e dicsőségben.

Te szeretted az emberre, az emberi társaságra, az emberi társaság véres küzdelmeire vonatkozó azt az igazságot, a melyet, habár használnunk nekik, csak elfödve, meghamisítva, mint a gyermeknek a cukros orvosságot, csak hazugsággal vegyítve adhatunk be az embereknek, csak így fogadtathatunk el velők. Te szeretted a tiszta igazságot és epedve vágytál gyakorlati hatás után is, és átszenvedted a meghasonlás gyötrelmét, a mely innen származott.

De szeretted a tiszta igazság iránt nem maradt terméketlen; szerte ez országban élnek a te tanítványaid. És íme most eljöttek koporsódnál az emberre, az ember társas életére vonatkozó igazságnak szintén tapogató keresői, a te munkatársaid, a magyar *Társadalomtudományi Társaság* tagjai, hogy hirdessék érdemedet, kifejezzék irántad szeretetöket, tiszteletöket és hálájokat.

Hogy megfogadják, hogy munkádat folytatni fogják, ha közönnyel, gúnynal és a haladás iránt mindig támadó gyanakvással és félelemmel találkoznak is.

Hogy koporsódnál elrebejjék azt az óhajtásukat: hogy bárcsak e nemzetben jobban és jobban gyarapodnék a tudomány, az igazság, a haladás iránti bizalom, hogy bárcsak e nemzet mindjobban tanulná megkülönböztetni az igazságot az előítéletektől, a világosságot a sötétségtől, igaz tanítást a hamisoktól az életet a haláltól. Hogy átértse, hogy a virágzáshoz nem elég a lángoló

lelkesezés, a magas önbizalom és az ellenségekkel szemben való törhetlen dac és vitézség, hanem mindenekelőtt szükséges az igazi erő, a melyet csak a tudás ad meg. Hogy a történet folyamának hullámzásában sorsa ne legyen az, ami egy Spanyolországé, egy Lengyelországé, a kiknek fiaiban szintén megvolt a lángoló lelkesedés, a magas önbizalom, a törhetlen dacz és vitézség, de a kik nem tudták mindig megkülönböztetni a világosságot a sötétségtől, hanem legyen sorsa a virágzás és emelkedés.

Ha ez a forró óhajunk teljesül, akkor a világosság terjesztői között e nemzetben a te neved, Pulszky Ágost maradandó lesz.

Úgy legyen! Ez a forró óhajunk együttesen e nemzet javáért és a te emlékedért búcsúszavunk Hozzád.»